



colloquium-journal

ISSN 2520-6990

Międzynarodowe czasopismo naukowe

Jurisprudence
Cultural studies
Medical sciences
Technical science
Historical sciences
Biological sciences
Pedagogical sciences
Psychological sciences

№34(193) 2023



colloquium-journal

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Colloquium-journal №34 (193), 2023

Część 1

(Warszawa, Polska)

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak**

Ewa Kowalczyk

Rada naukowa

- **Dorota Dobija** - profesor i rachunkowości i zarządzania na uniwersytecie Koźmińskiego
- **Jemielniak Dariusz** - profesor dyrektor centrum naukowo-badawczego w zakresie organizacji i miejsc pracy, kierownik katedry zarządzania Międzynarodowego w Ku.
- **Mateusz Jabłoński** - politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- **Henryka Danuta Stryczewska** – profesor, dziekan wydziału elektrotechniki i informatyki Politechniki Lubelskiej.
- **Bulakh Iryna Valerievna** - profesor nadzwyczajny w katedrze projektowania środowiska architektonicznego, Kijowski narodowy Uniwersytet budownictwa i architektury.
- **Leontiev Rudolf Georgievich** - doktor nauk ekonomicznych, profesor wyższej komisji atestacyjnej, główny naukowiec federalnego centrum badawczego chabarowska, dalekowschodni oddział rosyjskiej akademii nauk
- **Serebrennikova Anna Valerievna** - doktor prawa, profesor wydziału prawa karnego i kryminologii uniwersytetu Moskiewskiego M.V. Lomonosova, Rosja
- **Skopa Vitaliy Aleksandrovich** - doktor nauk historycznych, kierownik katedry filozofii i kulturoznawstwa
- **Pogrebnaya Yana Vsevolodovna** - doktor filologii, profesor nadzwyczajny, stawropolski państwowy Instytut pedagogiczny
- **Fanil Timeryanowicz Kuzbekov** - kandydat nauk historycznych, doktor nauk filologicznych. profesor, wydział Dziennikarstwa, Bashgosuniversitet
- **Aliyev Zakir Hussein oglu** - doctor of agricultural sciences, associate professor, professor of RAE a cademician RAPVHN and MAEP
- **Kanivets Alexander Vasilievich** - kandydat nauk technicznych, profesor nadzwyczajny Wydział Agrotechnologii i Transportu Drogowego, Państwowy Uniwersytet Rolniczy w Połtawie
- **Yavorska-Vitkovska Monika** - doktor edukacji, szkoła Kuyavsky-Pomorski w Bydgoszczu, dziekan nauk o filozofii i biologii; doktor edukacji, profesor
- **Chernyak Lev Pavlovich** - doktor nauk technicznych, profesor, katedra technologii chemicznej materiałów kompozytowych narodowy uniwersytet techniczny Ukrainy „Politechnika w Kijowie”
- **Vorona-Slivinskaya Lyubov Grigoryevna** - doktor nauk ekonomicznych, profesor, St. Petersburg University of Management Technologia i ekonomia
- **Voskresenskaya Elena Vladimirovna** doktor prawa, kierownik Katedry Prawa Cywilnego i Ochrony Własności Intelektualnej w dziedzinie techniki, Politechnika im. Piotra Wielkiego w Sankt Petersburgu
- **Tengiz Magradze** - doktor filozofii w dziedzinie energetyki i elektrotechniki, Georgian Technical University, Tbilisi, Gruzja
- **Usta-Azizova Dilnoza Ahrarova** - kandydat nauk pedagogicznych, profesor nadzwyczajny, Tashkent Pediatric Medical Institute, Uzbekistan
- **Oktay Salamov** - doktor filozofii w dziedzinie fizyki, honorowy doktor -profesor Międzynarodowej Akademii Ekoenergii, docent Wydziału Ekologii Azerbejdżańskiego Uniwersytetu Architektury i Budownictwa
- **Karakulov Fedor Andreevich** – researcher of the Department of Hydraulic Engineering and Hydraulics, federal state budgetary scientific institution "all-Russian research Institute of hydraulic Engineering and Melioration named after A. N. Kostyakov", Russia.
- **Askaryants Wiera Pietrowna** - Adiunkt w Katedrze Farmakologii, Fizjologia. Taszkencki Pediatryczny Instytut Medyczny. miasto Taszkent

    SlideShare



INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

Денисенко О. С.

ГИДРОБИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РУЧЬЯ БЕЗ НАЗВАНИЯ БАССЕЙНА РЕКИ ЦЕМЕС ПРИ РАСЧЕТЕ ВРЕДА ВОДНЫМ БИОЛОГИЧЕСКИМ РЕСУРСАМ В РЕЗУЛЬТАТЕ НАМЕЧАЕМОЙ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЕГО РУСЛЕ И В ВОДООХРАННОЙ ЗОНЕ В РАМКАХ ПРОЕКТА «ПЕРЕУСТРОЙСТВО РУСЛА РУЧЬЯ» 5

Denisenko O. S.

HYDROBIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A STREAM WITHOUT A NAME OF THE TSEMES RIVER BASIN WHEN CALCULATING DAMAGE TO AQUATIC BIOLOGICAL RESOURCES AS A RESULT OF PLANNED ECONOMIC ACTIVITY IN ITS BED AND IN THE WATER PROTECTION ZONE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT "RECONSTRUCTION OF THE STREAMBED" 5

Денисенко О. С.

ГИДРОБИОЛОГИЧЕСКАЯ И ИХТИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БАЛКИ ПЕСЧАНАЯ (В СТВОРЕ ПРУДА ВОЙКОВА) ПРИ РАСЧЕТЕ ВРЕДА ВОДНЫМ БИОЛОГИЧЕСКИМ РЕСУРСАМ В РЕЗУЛЬТАТЕ НАМЕЧАЕМОЙ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЕЁ АКВАТОРИИ В РАМКАХ ПРОЕКТА ПРОИЗВОДСТВА РАБОТ: «ОКАЗАНИЕ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ПО УСТРАНЕНИЮ ДЕФЕКТА НА ППМН «КУЙБЫШЕВ – ТИХОРЕЦК» П. ВОЙКОВА, 1194 КМ, ОСНОВНАЯ НИТКА» 8

Denisenko O. S.

HYDROBIOLOGICAL AND ICHTHYOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE SANDY BEAM (IN THE ALIGNMENT OF THE VOIKOV POND) WHEN CALCULATING DAMAGE TO AQUATIC BIOLOGICAL RESOURCES AS A RESULT OF PLANNED ECONOMIC ACTIVITY IN ITS WATER AREA WITHIN THE FRAMEWORK OF A WORK PROJECT: "PROVISION OF TECHNICAL ASSISTANCE TO ELIMINATE A DEFECT AT THE KUIBYSHEV – TIKHORETSK NUCLEAR POWER PLANT OF P. VOYKOVA, 1194 KM, MAIN LINE" 8

HISTORICAL SCIENCES

Novruzova A.Z

ILLEGAL RESETTLEMENT TO THE OCCUPIED TERRITORIES OF AZERBAIJAN 16

CULTURAL STUDIES

Садыхова И.А

СОВРЕМЕННАЯ СЕМЬЯ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН 19

Sadikhova I.A

MODERN FAMILY AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON 19

MEDICAL SCIENCES

Каньовська Л.В., Аврамук А.С., Раца А.М.

ЗАСТОСУВАННЯ ВЕДОЛІСУМАБУ В ЛІКУВАННІ ВИРАЗКОВОГО КОЛІТУ ТА ХВОРОБИ КРОНА 22

Kanivska L.V., Avramuk A.S. Ratsa A.M.

THE USE OF VEDOLISUMAB IN THE TREATMENT OF ULCERATIVE COLITIS AND CROHN'S DISEASE 22

Melenko S.R., Fediaieva S.I., Avramuk A.S., Ratsa A.M.

PROGNOSIS, TREATMENT AND PREVENTION OF VARICELLA-ZOSTER VIRUS INFECTION IN THE SETTING OF KIDNEY 25

Honcharuk L.M., Drohomiretskyi N.T., Nazaryshyn O.V. Zhovtia O.S., Lukashuk D.A.

CROHN'S DISEASE: MODERN VIEWS ON DIAGNOSIS AND TREATMENT 27

Форманюк Д. Р., Дудко О. Г.

ОСНОВНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ РОЗВИТКУ ОСТЕОХОНДРОЗУ ТА ЇХ ПРОФІЛАКТИКА 30

Formaniuk D.R., Dudko O.G.

MAIN RISK FACTORS OF DEVELOPMENT OF DEGENERATIVE DISK DISEASE AND THEIR PROPHYLACTIC MEASURES 30

Лупу Д. В., Ясніковська С. М.

ВПЛИВ ВІРУСУ ПАПІЛОМИ ЛЮДИНИ НА РОЗВИТОК РАКУ ШИЙКИ МАТКИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПРОФІЛАКТИКИ 33

Lupu D.V., Yasnikovska S.M.

THE INFLUENCE OF THE HUMAN PAPILLOMA VIRUS IN THE DEVELOPMENT OF CERVICAL CANCER AND WAYS OF ITS PREVENTION 33

Марцинюк О.В., Ясніковська С.М.

МЕНЕДЖМЕНТ МЕНСТРУАЛЬНО-АСОЦІЙОВАНОЇ МІГРЕНІ 38

Martsyniuk O.V., Yasnikovska S.M.

MANAGEMENT OF MENSTRUAL-ASSOCIATED MIGRAINE 38

Мацько Ю.В., Ясніковська С.М.

РИЗИКИ НЕВИНОШУВАННЯ ВАПТНОСТІ ПРИ ВРОДЖЕНИХ АНОМАЛІЯХ РОЗВИТКУ МАТКИ 41

Matsko Yu.V., Jasniovaska S.M.

RISKS OF MISCARRIAGE IN CASE OF CONGENITAL ANOMALIES OF THE UTERUS 41

Нікіфоров Д.М., Ясніковська С.М. УСКЛАДНЕННЯ ВАГІТНОСТІ І ПОЛОГІВ ПРИ ЕНДОМЕТРІОЗІ.....	44
Nikiforov D.M., Jasnikovska S.M. COMPLICATIONS OF PREGNANCY AND CHILDBIRTH IN ENDOMETRIOSIS	44

Печеряга С.В., Хомич М.В. МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ РАКУ МОЛОЧНОЇ ЗАЛОЗИ ПІД ЧАС ВАГІТНОСТІ.....	47
Pecheriaha S.V., Khomych M.V. BREAST CANCER DIAGNOSTIC METHODS DURING PREGNANCY	47

Sas A.V., Melenko S.R. COMPARISON OF THE INCIDENCE OF LEPTOSPIROSIS IN DIFFERENT COUNTRIES AND ESTABLISHMENT OF THE CAUSES OF INFECTION	50
---	----

Солодка О.С., Ясніковська С.М. УСКЛАДНЕННЯ І НАСЛІДКИ ЗАГРОЗЛИВОГО АБОРТУ. ВІДШАРУВАННЯ ХОРІОНУ, ЯК НЕСПРИЯТЛИВА ПРОГНОСТИЧНА ОЗНАКА ДЛЯ ВАГІТНОСТІ.....	54
Solodka O.S., Jasnikovska S.M. COMPLICATIONS AND CONSEQUENCES OF THREATENED ABORTION. DELAYING OF THE CHORION AS AN ADVERSE PROGNOSTIC SIGN FOR PREGNANCY.....	54

Шуст Н.В., Ясніковська С.М. МІОМА МАТКИ І ВАГІТНІСТЬ	56
Shust N.V., Yasnikovska S.M. UTERINE FIBROIDS AND PREGNANCY.....	56

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Слободян О., Кізь О. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ЗАКЛАД ОСВІТИ ЯК ПРОСТІР ПЛЕКАННЯ СТІЙКОСТІ У ЧАСІ ВІЙНИ.....	58
Olena S., Kiz O. DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL SPHERE OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS: EDUCATIONAL INSTITUTION AS A SPACE FOR CULTIVATING RESISTANCE DURING WAR.....	58

TECHNICAL SCIENCE

Сиротина Ю.Н. СРАВНЕНИЕ СТОИМОСТИ СТРОИТЕЛЬСТВА ДЛЯ ТЕХНОЛОГИЙ «БЕТОННОЕ ПОЛОТНО» И МОНОЛИТНОЕ БЕТОНИРОВАНИЕ	65
Sirutina Yu.N. COMPARISON OF CONSTRUCTION COST FOR "CONCRETE WEB" TECHNOLOGY AND MONOLITHIC CONCRETING	65

JURISPRUDENCE

Овод И.В., Кочеткова Д.Д. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН	68
Ovod I.V., Kochetkova D.D. GLOBALIZATION OF RIGHTS AND CITIZEN FREEDOMS.....	68

Прядко М.Ю., Моїсеєнко Д. М. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НЕГАЙНОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩО ВИПЛИВАЮТЬ З ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	70
Pryadko M.Yu., Moiseyenko D. M. PROBLEMATIC ISSUES OF IMMEDIATE ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS ARISING FROM LABOR RELATIONS.....	70

Соца Відал А.-К., Моїсеєнко Д. М. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПОРІВ ПРО РЕКВІЗИЦІЮ МАЙНА ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОТРЕБ	74
Soza Vidal A.-K., Moiseyenko D. M. FEATURES OF JUDICIAL CONSIDERATION OF DISPUTES REGARDING PROPERTY REQUISITION FOR MILITARY NEEDS	74

Тен К.Р., Моїсеєнко Д. М. ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ ВИЇЗДУ ДИТИНИ ЗА КОРДОН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	78
Ten K.R., Moiseyenko D. M. PROCEDURES FOR A CHILD'S DEPARTURE ABROAD DURING THE STATE OF WAR	78

PEDAGOGICAL SCIENCES

Егенісова А.К., Айқожа Ә.А. ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ ПӘНІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ	82
Yegenissova A.K., Aikoja A.A. DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN THROUGH THE SUBJECT OF LITERARY READING	82

Егенісова А.К., Қарабалина Д. ҮЙІРМЕЛЕР МЕН САБАҚТАН ТЫС ІС-ШАРАЛАРДЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ МАҢЫЗЫ.....	87
Yegenissova A.K., Karabalina D. THE IMPORTANCE OF CLUBS AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN THE EDUCATION OF STUDENTS	87

Маринченко Г.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІКТ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ: ВІЗУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ 91

Marunchenko H.

FEATURES OF THE USE OF MODERN ICT DURING THE TRAINING OF FUTURE HISTORY TEACHERS IN THE CONDITIONS OF MIXED LEARNING: VISUALIZATION OF EDUCATIONAL MATERIAL 91

Лісовська Т. А., Тесленко С. О.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ГУМАННО-ОСОБИСТІСНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗДО 94

Lisovska T.A., Teslenko S.O.

METHODS OF FORMING HUMANE AND PERSONAL CULTURE OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS 94

BIOLOGICAL SCIENCES

УДК 574.58

*Денисенко О. С.**ООО «Азово-Черноморский научный центр
рыбохозяйственных исследований»***ГИДРОБИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РУЧЬЯ БЕЗ НАЗВАНИЯ БАСЕЙНА РЕКИ ЦЕМЕС ПРИ РАСЧЕТЕ ВРЕДА ВОДНЫМ БИОЛОГИЧЕСКИМ РЕСУРСАМ В РЕЗУЛЬТАТЕ НАМЕЧАЕМОЙ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЕГО РУСЛЕ И В ВОДООХРАННОЙ ЗОНЕ В РАМКАХ ПРОЕКТА «ПЕРЕУСТРОЙСТВО РУСЛА РУЧЬЯ»***Denisenko O. S.**JSC «Azovo-Chernomorsky Scientific Center of Fishery Researches»***HYDROBIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A STREAM WITHOUT A NAME OF THE TSEMES RIVER BASIN WHEN CALCULATING DAMAGE TO AQUATIC BIOLOGICAL RESOURCES AS A RESULT OF PLANNED ECONOMIC ACTIVITY IN ITS BED AND IN THE WATER PROTECTION ZONE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT "RECONSTRUCTION OF THE STREAMBED"****Аннотация.**

В рамках данной работы рассматриваются результаты мониторинговых исследований, проводимых специалистами ООО «Азово-Черноморский научный центр рыбохозяйственных исследований» в период января по декабрь 2023 гг. по изучению качественных и количественных показателей развития биологических сообществ экосистемы ручья без названия бассейна реки Цемес, расположенного на земельных участках с кадастровыми номерами 23:47:0107010:507, 23:47:0107010:508 на территории городского округа г. Новороссийска, Краснодарского края.

Результаты исследований необходимы для объективной оценки состояния гидробиологических сообществ в целях проведения оценки воздействия на водные биоресурсы и среду их обитания при проведении работ в рамках проектной документации «Переустройство русла ручья».

В результате исследований изучено современное состояние видового разнообразия гидробионтов, получены сезонные и годовые показатели численности и биомассы организмов фитопланктона, зоопланктона и зообентоса в пределах исследованной территории ручья без названия бассейна реки Цемес.

Abstract.

Within the framework of this work, the results of monitoring studies conducted by specialists of the Azov-Black Sea Scientific Center for Fisheries Research LLC in the period January to December 2023 on the study of qualitative and quantitative indicators of the development of biological communities of the ecosystem of the stream without a name of the Tsemes River basin, located on land plots with cadastral numbers 23:47:0107010:507, 23:47:0107010:508 on the territory of the city district of Novorossiysk, Krasnodar Territory.

The research results are necessary for an objective assessment of the state of hydrobiological communities in order to assess the impact on aquatic biological resources and their habitat during work within the framework of the project documentation "Reconstruction of the streambed".

As a result of the research, the current state of the species diversity of hydrobionts was studied, seasonal and annual indicators of the abundance and biomass of phytoplankton, zooplankton and zoobenthos organisms were obtained within the studied territory of the stream without the name of the Tsemes River basin.

Ключевые слова: фитопланктон, зоопланктон, зообентос, численность, биомасса, сезонная динамика.

Keywords: phytoplankton, zooplankton, zoobenthos, abundance, biomass, seasonal dynamics.

Материал и методы исследований

Отбор проб в ручье без названия бассейна реки Цемес осуществлялся в период обводненности начиная с января 2023 года по декабрь 2023 года.

Для сбора и обработки проб, а также определения таксономической принадлежности и биомассы гидробионтов были использованы стандартные методики [1-3].

Всего за период работ было отобрано и обработано 36 гидробиологических проб (фитопланктон – 12, зоопланктон – 12, зообентос – 12).

Отбор проб фитопланктона осуществлялся с использованием батометра Молчанова. Полученные пробы переливали в пластиковые ёмкости объёмом 1,5 л и фиксировали 40 % формальдегидом до достижения им 2 % концентрации. Камеральную обработку проб проводили после их отстаивания с целью обеспечения полного оседания клеток. Подсчёт водорослевых клеток проводили в камере Нажотта с последующим пересчётом их численности на 1 м³. Определение биомассы водорослей осуществляли с помощью объёмно-веса метода.

Отбор проб зоопланктона проводили стандартным сетным методом, сетью Апштейна с диаметром входного отверстия 38 см и ячейей фильтрующего сита №80 путём процеживания 100 л воды. После процеживания пробы переливали в пластиковые ёмкости объёмом 0,5 л. Полученный слив объединяли с ранее взятой пробой и фиксировали 40 % раствором формальдегида до достижения концентрации его в пробе 4 %. Камеральную обработку зоопланктонных проб осуществляли по счетно-весовой методике. Перед обработкой проб проводили их сгущение. Этот способ позволил учесть абсолютно все зоопланктонные организмы, находящиеся в пробе. Просмотр проб осуществляли с помощью стереоскопического микроскопа в камере Богорова.

Исследование таксономического состава и количественного развития зообентоса проводили по методу Шредера-Жакина. Для удобства определения площади сбора, отбор проб зообентоса по методу Шредера-Жакина. Фиксация организмов зообентоса осуществлялась в 70-градусном спирте, взвешивание проводили с помощью электронных весов с дальнейшим пересчетом численность и биомассу организмов на 1 м².

Фондовые гидробиологические данные ООО «Азово-Черноморский научный центр рыбохозяйственных исследований» зарегистрированы Федеральной службой по интеллектуальной собственности в виде базы данных: «База данных показателей современного состояния гидробиологических сообществ фитопланктона, зоопланктона и зообентоса водных объектов Азово-Черноморского и Волжско-Каспийского рыбохозяйственных бассейнов». Свидетельство о регистрации базы данных. Номер регистрации (свидетельства): 2022623382. Дата регистрации: 12.12.2022 [4].

Результаты исследований

Актуальность исследований в условиях ежегодно возрастающей антропогенной нагрузки на водные экосистемы обусловлена недостаточным количеством или полным отсутствием современных данных о состоянии и развитии гидробиологических компонентов водных экосистем, основными составляющими которых являются представители фитопланктона, зоопланктона и зообентоса в пределах акватории ручья без названия бассейна реки Цемес.

Проведение исследований обусловлено необходимостью наличия актуальных данных для объективной оценки состояния гидробиологических сообществ в целях проведения оценки воздействия на водные биоресурсы и среду их обитания при проведении работ в рамках проектной документации «Переустройство русла ручья».

Местоположение участка проектирования: Краснодарский край, г. Новороссийск, с. Цемдолина, ул. Промышленная, 7.

Ручей без названия является временным водотоком, относящимся к бассейну реки Цемес. Длина ручья составляет менее 5,0 км. Ручей протекает по урбанизированной территории промышленной зоны г. Новороссийска.

С учетом того, что ручей без названия большую часть года является пересыхающим временным водотоком с отсутствием обводненности, собственная ихтиофауна в ручье полностью отсутствует. Гидравлическая связь с рекой Цемес появляется в течение нескольких месяцев в году в период обильного количества атмосферных осадков.

Собственная ихтиофауна полностью отсутствует, соответственно отсутствуют места нереста и зимовки водных биоресурсов отсутствуют.

В тоже время, в период обводненности на нагул в русло ручья без названия могут заходить отдельные представители ихтиофауны реки Цемес, в частности малоценные непромысловые виды: укляя обыкновенная (*Alburnus alburnus alburnus*), обыкновенный пескарь (*Gobio gobio*), бычок-песочник (*Neogobius fluviatilis*), обыкновенная щиповка (*Gobitis taenia*).

Ручей пересыхающий, его сток формируется в период выпадения осадков. В период выпадения осадков в обводняемой приустьевой части возможно кратковременное формирование сообществ организмов фитопланктона, зоопланктона и зообентоса, связанное с их перемещением из реки Цемес.

После осадков при пересыхании водотока кормовая база либо гибнет, либо частично дрейфует в реку Цемес в месте впадения в нее водотока. Показатели кормовой базы характеризуются низким качественным и количественным составом своих сообществ.

Гидробиологическая характеристика

Донная растительность

Донная водная и прибрежно-водная растительность в ручье без названия в месте проведения работ отсутствует. Мягкая донная водная и прибрежно-водная растительность здесь не формируется в виду постоянных колебаний уровня воды в водотоке, а также отсутствию обводненности ручья без названия в большую часть года.

Фитопланктон

Фитопланктон ручья без названия в период обводненности беден по численности, видовому составу и биомассе и представлен 10 видами водорослей, относящихся к четырём типам: сине-зеленые (*Cyanophyta*) – 2 вида, зелёные (*Chlorophyta*) - 3 вида, диатомовые (*Bacillariophyta*) – 4 вида, эвгленовые (*Flagellatae*) – 1 вид. На уровне отделов по видовому разнообразию доминируют диатомовые водоросли, на долю которых приходится 40,0 % от общего числа видов планктонных водорослей.

Диатомовые водоросли, предпочитающие низкие температуры воды, также преобладают по количеству и биомассе. Их доля по численности составляет более 60 %, по биомассе – около 50 %. Субдоминирующее положение в фитопланктонном сообществе ручья без названия занимают зелёные водоросли. На долю зелёных водорослей приходится до 25,0 % по численности и 30 % по биомассе. На остальные группы планктонных водорослей (сине-зелёные и эвгленовые) приходится 15,0 % по численности и 20 % по биомассе. Основу фитопланктонного сообщества ручья без названия составляют представители рода *Nitzschia*.

Среднегодовая биомасса фитопланктона в ручье без названия в период обводненности составляет 0,88 г/м³ при численности 0,12 млн. экз./м³.

Особо охраняемые виды растений, внесённые в Красные книги России и Краснодарского края в составе фитопланктона ручья без названия в районе осуществления планируемой хозяйственной деятельности, отсутствуют.

Зоопланктон

Разнообразие зоопланктона ручья без названия в районе намечаемой хозяйственной деятельности в период обводненности невелико: 8 видов, в том числе коловратки (*Rotatoria*) – 2 вида, ветвистоусые ракообразные (*Cladocera*) – 1 вид, веслоногие ракообразные (*Copepoda*) – 1 вид.

Представители группы «прочие» (*Varia*) включили 4 вида. В группу «прочие» вошли личинки подёнок (*Ephemeroptera*) – 1 вид, веснянок (*Plecoptera*) – 1 вид, ручейников (*Trichoptera*) – 1 вид, двукрылых (*Diptera*) – 1 вид. Таким образом, основу зоопланктона ручья без названия составляют организмы дрейфа, на долю которых в водоём соотношении пришлось 50,0 % от общего числа видов.

Основу зоопланктона по численности ручья без названия составляли коловратки – 38,0 %, субдоминирующей группой являлись «прочие» – 22,0 %. По биомассе, ввиду крупных индивидуальных размеров, в составе зоопланктона доминировали представители группы «прочие» – 75 %.

Среднегодовая биомасса зоопланктона ручья без названия в период обводненности составляет 0,42 г/м³ при численности 1,66 тыс. экз./м³.

Особо охраняемые виды растений, внесённые в Красные книги России и Краснодарского края, в составе зоопланктона ручья без названия в районе осуществления планируемой хозяйственной деятельности отсутствуют.

Зообентос

Зообентос ручья без названия формируется в условиях значительных колебаний уровня воды и отсутствия обводненности в большую часть года. В районе проведения работ отмечено 8 видов беспозвоночных, в том числе: личинок ручейников (*Trichoptera*) – 2 вида, личинок подёнок (*Ephemeroptera*) – 1 вида, личинок веснянок (*Plecoptera*) – 1 вид, личинок двукрылых (*Diptera*) – хирономид (*Chironomidae*) и симулиид (*Simuliidae*) – 2 вида, личинок и имаго водных жуков (*Coleoptera*) – 2 вида.

Преобладающим компонентом зообентосного сообщества ручья без названия и по численности, и по биомассе являются личинки двукрылых (*Chironomidae*, *Simuliidae*), на долю которых приходится 58,5 % по количеству, и 48,0 % по биомассе. Субдоминирующее положение по численности занимают личинки подёнок, по биомассе – личинок и имаго водных жуков.

Среднегодовая биомасса зообентоса ручья без названия в период обводненности составляет 3,88 г/м² при численности 188 экз./м².

Особо охраняемые виды растений, внесённые в Красные книги России и Краснодарского края в составе зообентоса ручья без названия в районе

осуществления планируемой хозяйственной деятельности, отсутствуют.

Продукционные характеристики

Согласно Приложению к приказу Росрыболовства от 6 мая 2020 г. № 238 и приложению № 1 к приказу Министерства сельского хозяйства России от 31 марта 2020 г. № 167, биопродукционные процессы в реках черноморского побережья (Азово-Черноморский рыбохозяйственный бассейн) характеризуются следующими показателями:

- *фитопланктон*: годовой Р/В коэффициент – 150; кормовой коэффициент – 40; показатель использования кормовой базы рыбами – 10 %.

- *зоопланктон*: годовой Р/В коэффициент – 18; кормовой коэффициент – 11; показатель использования кормовой базы рыбами – 20–50 %.

- *зообентос*: годовой Р/В коэффициент – 5; кормовой коэффициент – 6,5; показатель использования кормовой базы рыбами – 30–70 %.

Заключение

В результате проведенных комплексных гидробиологических исследований нами было изучено современное состояние видового разнообразия гидробионтов, получены сезонные и годовые показатели качественного и количественного состава фитопланктона, зоопланктона и зообентоса. Для рассматриваемого водотока полученные данные являются уникальными, так как исследования на них никогда не проводились.

Полученные результаты планируются использоваться для дальнейшего проведения работ по оценке воздействия на водные биологические ресурсы и среду их обитания и дальнейшего согласования хозяйственной деятельности с Федеральным агентством по рыболовству в соответствии с действующим законодательством Российской Федерации в области рыболовства и сохранения водных биологических ресурсов.

Список литературы:

1. Кутикова Л.А., Старобогатов Я.И. Определитель пресноводных беспозвоночных Европейской части СССР: планктон и бентос. Л.: Гидрометеиздат, 1977. 511 с.

2. Голлербах М. М., Косинская Е.К., Полянский В.И. Определитель пресноводных водорослей СССР. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951–1986. Т. 1. 420 с.

3. Цалолыхин С.Я., Пржиборо А.А., Кияшко П.В., Циленкина И.Г., Березина Н.А., Иванова Л.В., Гонтарь В.И., Туманов Д.В., Курашов Е.А., Степаньянц С.Д., Богатов В.В., Солдатенко Е.В., Винарский М.В. Определитель зоопланктона и зообентоса пресных вод европейской России. Москва, Санкт-Петербург, 2016. Том 2. Зообентос. 510 с.

4. Денисенко О.С., Добрица К.В. База данных показателей современного состояния гидробиологических сообществ фитопланктона, зоопланктона и зообентоса водных объектов Азово-Черноморского и Волжско-Каспийского рыбохозяйственных бассейнов». Свидетельство о регистрации базы данных. Номер регистрации (свидетельства): 2022623382. Дата регистрации: 12.12.2022.

*Денисенко О. С.**ООО «Азово-Черноморский научный центр
рыбохозяйственных исследований»*

ГИДРОБИОЛОГИЧЕСКАЯ И ИХТИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БАЛКИ ПЕСЧАНАЯ (В СТВОРЕ ПРУДА ВОЙКОВА) ПРИ РАСЧЕТЕ ВРЕДА ВОДНЫМ БИОЛОГИЧЕСКИМ РЕСУРСАМ В РЕЗУЛЬТАТЕ НАМЕЧАЕМОЙ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЕЁ АКВАТОРИИ В РАМКАХ ПРОЕКТА ПРОИЗВОДСТВА РАБОТ: «ОКАЗАНИЕ ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ПО УСТРАНЕНИЮ ДЕФЕКТА НА ППМН «КУЙБЫШЕВ – ТИХОРЕЦК» П. ВОЙКОВА, 1194 КМ, ОСНОВНАЯ НИТКА»

*Denisenko O. S.**JSC «Azovo-Chernomorsky Scientific Center of Fishery Researches»*

HYDROBIOLOGICAL AND ICHTHYOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE SANDY BEAM (IN THE ALIGNMENT OF THE VOJKOV POND) WHEN CALCULATING DAMAGE TO AQUATIC BIOLOGICAL RESOURCES AS A RESULT OF PLANNED ECONOMIC ACTIVITY IN ITS WATER AREA WITHIN THE FRAMEWORK OF A WORK PROJECT: "PROVISION OF TECHNICAL ASSISTANCE TO ELIMINATE A DEFECT AT THE KUIBYSHEV – TIKHORETSK NUCLEAR POWER PLANT OF P. VOYKOVA, 1194 KM, MAIN LINE"

Аннотация.

В рамках данной работы рассматриваются результаты мониторинговых исследований, проводимых специалистами ООО «Азово-Черноморский научный центр рыбохозяйственных исследований» в период января по декабрь 2023 гг. по изучению качественных и количественных показателей развития биологических сообществ экосистемы балки Песчаная (в створе пруда Войкова), расположенного в Песчанокопском районе Ростовской области.

Результаты исследований необходимы для объективной оценки состояния гидробиологических сообществ и ихтиофауны в целях проведения оценки воздействия на водные биоресурсы и среду их обитания при проведении работ в рамках проектной документации «Оказание технической помощи по устранению дефекта на ППМН «Куйбышев – Тихорецк» п. Войкова, 1194 км, основная нитка».

В результате исследований изучено современное состояние видового разнообразия гидробионтов, получены сезонные и годовые показатели численности и биомассы организмов фитопланктона, зоопланктона и зообентоса, видовой состав ихтиофауны в пределах исследованной территории водотока.

Abstract.

Within the framework of this work, the results of monitoring studies conducted by specialists of the Azov-Black Sea Scientific Center for Fisheries Research LLC in the period January to December 2023 on the study of qualitative and quantitative indicators of the development of biological communities of the Sandy Beam ecosystem (in the alignment of Voykov Pond), located in the Peschanokopsky district of the Rostov region, are considered.

The results of the research are necessary for an objective assessment of the state of hydrobiological communities and ichthyofauna in order to assess the impact on aquatic bioresources and their habitat during work within the framework of the project documentation "Technical assistance to eliminate a defect at the Kuibyshev – Tikhoretsk NPP P. Voykova, 1194 km, main line"

As a result of the research, the current state of the species diversity of aquatic organisms has been studied, seasonal and annual indicators of the abundance and biomass of phytoplankton, zooplankton and zoobenthos organisms, the species composition of ichthyofauna within the studied territory of the watercourse have been obtained.

Ключевые слова: фитопланктон, зоопланктон, зообентос, ихтиофауна, видовой состав, численность, биомасса, сезонная динамика.

Keywords: phytoplankton, zooplankton, zoobenthos, ichthyofauna, species composition, abundance, biomass, seasonal dynamics.

Материал и методы исследований

Отбор проб в балке Песчаная (в створе пруда Войкова), осуществлялся в период начиная с января 2023 года по декабрь 2023 года.

Для сбора и обработки проб, а также определения таксономической принадлежности и биомассы гидробионтов были использованы стандартные методики [1-3].

Всего за период работ было отобрано и обработано 36 гидробиологических проб (фитопланктон – 12, зоопланктон – 12, зообентос – 12).

Отбор проб фитопланктона осуществлялся с использованием батометра Молчанова. Полученные пробы переливали в пластиковые ёмкости объёмом 1,5 л и фиксировали 40 % формальдегидом до достижения им 2 % концентрации. Камеральную обработку проб проводили после их отстаивания с

целью обеспечения полного оседания клеток. Подсчёт водорослевых клеток проводили в камере Нажотта с последующим пересчётом их численности на 1 м^3 . Определение биомассы водорослей осуществляли с помощью объёмно-веса метода.

Отбор проб зоопланктона проводили стандартным сетным методом, сетью Апштейна с диаметром входного отверстия 38 см и ячейей фильтрующего сита №80 путём процеживания 100 л воды. После процеживания пробы переливали в пластиковые ёмкости объёмом 0,5 л. Полученный слив объединяли с ранее взятой пробой и фиксировали 40 % раствором формальдегида до достижения концентрации его в пробе 4 %. Камеральную обработку зоопланктонных проб осуществляли по счетно-весовой методике. Перед обработкой проб проводили их сгущение. Этот способ позволил учесть абсолютно все зоопланктонные организмы, находящиеся в пробе. Просмотр проб осуществляли с помощью стереоскопического микроскопа в камере Бюгрова.

Исследование таксономического состава и количественного развития зообентоса проводили по методу Шредера-Жакина. Для удобства определения площади сбора, отбор проб зообентоса по методу Шредера-Жакина. Фиксация организмов зообентоса осуществлялась в 70-градусном спирте, взвешивание проводили с помощью электронных весов с дальнейшим пересчетом численность и биомассу организмов на 1 м^2 .

Фондовые гидробиологические данные ООО «Азово-Черноморский научный центр рыбохозяйственных исследований» зарегистрированы Федеральной службой по интеллектуальной собственности в виде базы данных: «База данных показателей современного состояния гидробиологических сообществ фитопланктона, зоопланктона и зообентоса водных объектов Азово-Черноморского и Волжско-Каспийского рыбохозяйственных бассейнов». Свидетельство о регистрации базы данных. Номер регистрации (свидетельства): 2022623382. Дата регистрации: 12.12.2022 [4].

Фондовые ихтиологические данные ООО «Азово-Черноморский научный центр рыбохозяйственных исследований» зарегистрированы Федеральной службой по интеллектуальной собственности в виде базы данных: «База данных современного видового состава ихтиофауны и пространственного распределения ихтиопланктона, молоди и взрослых особей рыб в пресноводных водных объектах Азово-Черноморского и Волжско-Каспийского рыбохозяйственных бассейнов». Свидетельство о регистрации базы данных. Номер регистрации (свидетельства): 2023620369. Дата регистрации: 25.01.2023 [5].

Результаты исследований

Актуальность исследований в условиях ежегодно возрастающей антропогенной нагрузкой на водные экосистемы обусловлена недостаточным количеством или полным отсутствием современных данных о состоянии и развитии гидробиологических компонентов водных экосистем, основными составляющими которых являются представители

ихтиофауны, сообществ фитопланктона, зоопланктона и зообентоса в пределах акватории балки Песчаная (в створе пруда Войкова).

Проведение исследований обусловлено необходимостью наличия актуальных данных для объективной оценки состояния гидробиологических сообществ в целях проведения оценки воздействия на водные биоресурсы и среду их обитания при проведении работ в рамках проектной документации *проектной документации «Оказание технической помощи по устранению дефекта на ППМН «Куйбышев – Тихорецк» п. Войкова, 1194 км, основная нитка».*

Гидрологическая характеристика

Пруд имени Войкова образован перекрытием земляной плотиной стока балки Песчанка (по данным Топографических карт ГГЦ), по другим данным (Яндекс.Карты) водоток именуется - река Колоска.

Для дальнейшего единообразия для обозначения водотока будет использоваться наименование: балка Песчаная (в створе пруда Войкова), так как в предыдущие годы при согласовании хозяйственной деятельности в данном створе МН «Куйбышев-Тихорецк» использовалось именно такое наименование водотока.

Водоток зарегулирован серией плотин, представляет собой каскад прудов, является левобережным притоком реки Рассыпная, которая в свою очередь, впадает с левого берега в реку Егорлык, далее Веселовское водохранилище.

Исток находится на территории села Песчанокское в Ростовской области. В 4,7 км выше по течению от створа перехода с правого берега водоток принимает сток балок Ближние и Дальние Копани, в 2 км ниже по течению от створа МТ с левого берега в пруд впадает сток б. Грязнуха. Длина от истока до участка подводного перехода МТ – 12 км, расстояние от створа магистрального трубопровода до устья – 5 км.

Балка Песчаная (Пруд Войкова) относится к бассейну реки Рассыпная (в верхнем течении Меклета) - степной река в Ростовской области и Краснодарском крае. Непосредственно река Рассыпная является притоком Егорлыка и впадает со стороны левого берега на 130 километре от ее истока, который находится на северо-восточном склоне горы Стрижамент, в 2-х тысячах метрах от станицы Ново-Новокакатериновская. Длина реки Рассыпная 62 км, площадь её водосборного бассейна — 1210 км², длина балки Песчаная – 9,5 км. На реке Рассыпная и балке Песчаная в Ростовской области имеются арендуемые и зарыбленные участки.

По данным государственного водного реестра России относится к Донскому бассейновому округу, водохозяйственный участок реки — Егорлык от Новотроицкого гидроузла и до устья, речной подбассейн реки — бассейн притоков Дона ниже впадения Северского Донца. Речной бассейн реки — Дон (российская часть бассейна).

По географическому районированию обследуемый район расположен в природной степной зоне.

Растительность характерна для разнотравно-типчаково-ковыльных степей. Залесенность представлена лесополосами и составляет не более 1% площади водосбора.

Почвы относятся к черноземам типичным малогумусным, суглинки.

Климатическая характеристика района приводится по МС Гигант, расположенной от участка перехода на северо-северо-восток, в 44,5 км, выводные данные по которой приведены в отчете ФГБУ «ВНИИГМИ-МЦД».

В гидрологическом отношении сток водотока балки Песчанка не изучен.

Сток ниже дамбы пруда в отдельные годы пересыхает, в период весеннего половодья и дождевых паводков сток увеличивается. Питание водотока смешанное. Обзорная гидрологическая характеристика приводится для рек Нижне-Донского района.

Река Егорлык и ее притоки (в том числе и балка Песчанка) относятся к западной части Нижне-Донского района. Сток распределяется по сезонам следующим образом: весна- 52%, лето-осень- 23%, зима- 25%. Наибольший сток наблюдается в марте месяце, в течение которого стекает в среднем 50-60% объема сезонного стока. Наименьший сток в зимнее время относится к декабрю. Дождевые паводки наблюдаются редко, но приводят к значительным подъемам уровня воды, превышающих уровни весеннего половодья. Зимняя межень устанавливается в середине-конце ноября и продолжается до конца февраля.

Пруд относится к водотокам с неустойчивым ледоставом. Ледостав устанавливается в среднем 6 декабря (94% случаев), средняя продолжительность ледостава - 90 дней, наибольшая - 129, наименьшая - 7 дней. Ледоход отсутствует - лёд тает на месте. Толщина льда в среднем составляет 25 см, в отдельные наиболее холодные зимы происходит перемерзание водотока ниже плотины.

По классификации О.А. Алекина (1970 г.), вода исследуемого участка относится к гидрокарбонатному классу, группе кальция.

Водосбор пруда и им. Войкова имеет равнинный рельеф, с севера и востока ограничен железной и автомобильной дорогами.

Долина балки в районе перехода корытообразная шириной 600-700 м, склоны террасированы. Правобережная сторона долины, шириной около 300 м, занята под пашню. Левый склон долины пологий, покрыт луговой растительностью, используется под пастбища.

Пойма выражена слабо, пониженные прирусловые участки пруда выше и ниже перехода местами заболочены, заросли тростником. Сложена пойма суглинками и супесью.

Русло пруда трапециевидной формы, хорошо врезанное, шириной 100-255 м по урезу, сложено глиной и суглинками, покрытыми слоем иловых отложений и торфа мощностью около 0,5 м.

Берега открытые, подвержены размыву вследствие ветро-волновой эрозии, сложены глинами и суглинками. Левый берег обрывистый, высотой по

створу МТ около 2 м. Правый берег, высотой в створе МТ более 1,5 м, заросший тростником. На правом берегу ниже створа МТ наблюдается заводь, вдающаяся в берег на 80-100 м.

Растительность на участке перехода представлена по берегам зарослями тростника, в 30 м выше створа перехода на левом берегу произрастают лесопосадки - акация, орех, карагач.

В 300 м ниже перехода МТ водоток перекрывает земляная дамба длиной 200 м, шириной 8 м, высота дамбы над урезом воды в верхнем бьефе составляет 0,6 - 0,9 м. По данным предыдущих обследований в теле дамбы находятся три водопропускных сооружения в виде труб диаметром 800 мм, 350 мм и 400 мм.

Гидробиологическая характеристика

Гидробиологические особенности балки Песчаная (в створе пруда Войкова) на участке намечаемой хозяйственной деятельности формируются в результате развития в ней фитопланктона, зоопланктона и зообентоса.

На развитие указанных групп в реке в первую очередь влияют такие факторы среды, как низкие скорости течения, высокая степень эвтрофикации, выраженная летняя межень, слабые колебания уровня воды в течение года, преобладание илисто-песчаных грунтов.

Ниже приводится характеристика основных групп гидробионтов балки Песчаная (в створе пруда Войкова).

Донная водная и прибрежно-водная растительность.

В ходе проведенных натурных исследований установлено, что донная водная и прибрежно-водная растительность в балке Песчаная (в створе пруда Войкова) развита довольно хорошо. Она представлена зарослями гидро- и гигофитов – растений, способных произрастать непосредственно в воде (гидрофиты) или при большом её избытке в почве (гигофиты). Основу фитоценоза составляет тростник обыкновенный (*Phragmites communis*), образующий вдоль береговой черты и на небольших (до 0,5 м) глубинах густой травостой. Кроме тростника, вдоль уреза воды произрастают осока береговая (*Carex riparia*) и осока пузырчатая (*Carex vesicaria*).

В более глубоких участках балки Песчаная (в створе пруда Войкова) основу фитоценоза формируют роголистник погруженный (*Ceratophyllum demersum*) и рдест курчавый (*Potamogeton crispus*). В небольшом количестве также встречается уруть мутовчатая (*Myriophyllum verticillatum*).

Особо охраняемые виды растений, внесенные в Красные книги России и Ростовской области, в составе макрофитобентоса балки Песчаная (в створе пруда Войкова) в районе намечаемой хозяйственной деятельности отсутствуют.

Таким образом, видовой состав прибрежно-водных растений в реке в месте намечаемой хозяйственной деятельности включает шесть видов. По жизненной форме все они относятся к многолетникам. По экологической принадлежности три вида (50 %)

относится к гигрофитам, ещё три (50 %) – к гидрофитам.

Площадь проективного покрытия макрофитов в прибрежной зоне реки составляет в среднем 54 %, биомасса – 1,24 кг/м².

Фитопланктон

В рассматриваемом районе, фитопланктон весьма беден в видовом отношении. Это обуславливается низким количеством минеральных веществ в водной толще. Альгофлору района формируют планктонные, типично пресноводные, алкалофильные космополитные виды.

В систематическом плане фитопланктон представлен преимущественно шестью отделами: диатомовые водоросли (*Bacillariophyta*), зеленые (*Chlorophyta*), синезеленые (*Cyanophyta*), пиррофитовые водоросли (*Pyrrophyta*), золотистые водоросли (*Chrysophyta*) и эвгленовые водоросли (*Euglenophyta*).

Основная масса весеннего фитопланктона создается диатомовыми водорослями при значительном участии зеленых и синезеленых. Из диатомовых весеннюю вспышку вызывает водоросль *Stephanodiscus hantzschii*, в меньшем количестве – *Asterionella formosa*, *A. gracillite*, *Navicula aciculagis*, *Synedera acus*.

Наряду с диатомовыми, значительную долю в планктоне имеют зеленые и синезеленые водоросли. Из зеленых доминантом является *Pandorina morum*, из синезеленых преобладают *p.Scilaforia*.

Летом происходит ослабление вегетации водорослей весеннего комплекса и начинается развитие водорослей теплолюбивого летнего комплекса, ведущая роль в котором принадлежит синезеленым. За счет их усиленной вегетации растет и общая биомасса фитопланктона. Доминантным видом из синезеленых является *Oscillatoria pseudogeminata*, из диатомовых *Skeletonema subsalsum*.

Осенние месяцы (сентябрь и октябрь) в последние годы характеризуются усилением вегетации синезеленых водорослей и дальнейшим возрастанием их доли в фитопланктоне. В составе ведущего комплекса водорослей происходят изменения: доминирующими становятся два обычных летне-осенних вида синезеленых – *Microcystis aeruginosa* и *Aphanizomenon flos-aque*. Несмотря на обычное обеднение видового состава водорослей осенью, сокращение общего их количества не происходит. За счет интенсивной вегетации синезеленых, составляющих в этот период 40-50% биомассы, общая биомасса фитопланктона, остается на высоком уровне.

Таким образом, основная биомасса фитопланктона в реках создается диатомовыми, синезелеными и зелеными водорослями. Доля пиррофитовых в биомассе микроводорослей незначительна. Эвгленовые и золотистые водоросли отмечаются единично и не во всех пробах.

Средняя биомасса фитопланктона балки Песчаная (в створе пруда Войкова) составляет 1,96 г/м³.

Особо охраняемые виды, внесенные в Красные книги России и Ростовской области в составе фито-

планктона балки Песчаная (в створе пруда Войкова) в районе намечаемой хозяйственной деятельности отсутствуют.

Зоопланктон

Зоопланктон во многих водных объектах является важнейшим компонентом пищевых цепей и кормом, как ранней молодежи, так и взрослых рыб разных видов. Доступность организмов зоопланктона для рыб определяется размерами, подвижностью пищевых объектов, их распределением, плотностью, возрастной изменчивостью самих потребителей, избирательностью питания последних, а также условиями внешней среды.

Зоопланктонные сообщества водотоков в плане структурной организации обычно представляют собой сложную совокупность составляющих их видов. В них входят как облигатно-планктонические формы, весь активный период жизненного цикла которых проходит в толще воды, так и временные компоненты, относящиеся к другим сообществам.

Состав зоопланктона балки Песчаная (в створе пруда Войкова) представлен копеподами (*Copepoda*), коловратками (*Rotatoria*), ветвистоусыми рачками (*Cladocera*) и в небольшом количестве прочими группами.

В весеннем зоопланктоне большую роль играют копеподы, которые в отдельные периоды составляют до 90 % его биомассы. Доминирующими видами являются *Cyclops strenus*, иногда *Acanthocyclops vernalis* и *A.bicuspidatus*. Сравнительно велико весной и значение коловраток, которые в это время доминируют по численности. Преобладающими являются *Keratella quadrata*, *Brachionus calyciflorus*, *Asplanchna priodonta*. Роль кладоцер в формировании весенней биомассы зоопланктона не велика.

Летом происходит нарастание биомассы зоопланктона, причем максимальная биомасса приходится, как правило, на июнь. В июле и августе наблюдается падение биомассы, хотя условия для развития зоопланктона остаются благоприятными. Это снижение связано с выеданием зоопланктона молодью рыб.

В летнем планктоне балки Песчаная (в створе пруда Войкова) преобладают обычно кладоцеры. В основном, это *Daphnia hyaline*, *D.longispina*, *Bosmina longirostris*. Существенная часть биомассы приходится на *Chydorus sphaericus* и *Diaphanosoma brachyurum*. Среди копепод летом доминирует род *Acanthocyclops* с ювенольными стадиями.

Осенью биомасса зоопланктона снижается. Основной группой осеннего планктона становятся копеподы. Благоприятные температурные условия в октябре продлевают период развития *Daphnia hyaline*, за счет которой в отдельные годы происходит увеличение доли кладоцер в общей биомассе зоопланктона.

Средняя биомасса зоопланктона балки Песчаная (в створе пруда Войкова) составила 0,43 г/м³.

Особо охраняемые виды, внесённые в Красные книги России и Ростовской области в составе зоопланктона балки Песчаная (в створе пруда Войкова) в районе намечаемой хозяйственной деятельности отсутствуют.

Зообентос

Зообентос, т.е. животные, обитающие в слое грунта или на его поверхности, – один из основных компонентов экосистемы любого водотока. Он служит кормовой базой многих видов рыб и важнейшим элементом пищевых цепей, а также играет огромную роль в самоочищении водных объектов.

Зообентосное сообщество балки Песчаная (в створе пруда Войкова) формируется в условиях низких скоростей течения, низкой насыщенности придонных слоёв воды кислородом, преобладания мягких грунтов, значительного уменьшения водности реки в меженный период.

Донные сообщества балки Песчаная (в створе пруда Войкова) характеризуется относительно невысоким разнообразием и сравнительно небольшими величинами биомассы. Общее число видов животных, выявленных в донных биоценозах реки, достигает нескольких десятков.

В состав зообентоса балки Песчаная (в створе пруда Войкова) входят преимущественно личинки хирономид, олигохеты и остракоды, отличающиеся наиболее высокой встречаемостью. В полном спектре видов преобладают олигохеты (более 10 видов), личинки хирономид (7-10 видов), гаммариды, мизиды, личинки ручейников, стрекоз, прочих насекомых, остракоды и т.д.

Биомасса донного населения, из-за мозаичности распределения, характеризуется значительной изменчивостью.

Ее основой являются личинки хирономид, представленные крупными видами рода *Chironomus* (летом биомасса хирономид составляет до 80 % от общей). Кроме указанной группы отмечены малощетинковые черви (олигохеты) рода *Tubifex*, широко распространенные на илистых грунтах и выдерживающие значительное загрязнение, а также мелкие ракушковые раки – остракоды. Доля олигохет и остракод в общей численности составляет около 90 %.

Сезонные сукцессии бентоса характеризуются следующими особенностями. Зимой, зообентос состоит из небольшого числа видов и отличается невысокой биомассой. Весной население дна насчитывает уже около десятка видов, с преобладанием червей и ракообразных, формирующих большую часть общей численности. Максимальное развитие зообентоса отмечается весной и в начале лета на мелководных и хорошо прогреваемых участках дна. К середине лета количественные показатели развития донной фауны увеличиваются, после чего начинают уменьшаться. В конце лета происходит снижение биомассы бентоса под влиянием интенсивного выедания донных животных рыбами-бентофагами и хищными беспозвоночными, гибели высших ракообразных и олигохет после размножения, а также массовых вылетов имаго хирономид. В начале осени и до ее середины биомассы иногда

вновь несколько повышаются по сравнению с минимумом конца лета.

Среднегодовая биомасса зообентоса балки Песчаная (в створе пруда Войкова) составляет 3,0 г/м².

Особо охраняемые виды, внесённые в Красную книгу Ростовской области и Красную книгу России, в составе зообентоса балки Песчаная (в створе пруда Войкова) в месте проведения работ отсутствуют.

Таким образом, среднегодовые показатели развития кормовых организмов балки Песчаная (в створе пруда Войкова) составляют:

- фитопланктон: 1,96 г/м³,
- зоопланктон: 0,43 г/м³,
- зообентос: 3,0 г/м².

Согласно приложению к Методике № 238 и приложению № 1 к Методике № 167, при расчётах величин ущерба водным биоресурсам балки Песчаная (в створе пруда Войкова) в зоне намечаемой хозяйственной деятельности, должны быть использованы следующие коэффициенты, характеризующие биопродукционные процессы в водотоках (Азово-Черноморский бассейн, водоемы на степных реках бассейна реки Дон с притоками ниже Цимлянского водохранилища):

Зообентос:

- годовой Р/В коэффициент – 10,0;
- кормовой коэффициент – 8;
- показатель использования кормовой базы рыбами – 15,0-30,0 %.

Зоопланктон:

- годовой Р/В коэффициент – 30,0;
- кормовой коэффициент – 15;
- показатель использования кормовой базы рыбами – 20,0-40,0 %.

Фитопланктон:

- годовой Р/В коэффициент – 320;
- кормовой коэффициент – 20;
- показатель использования кормовой базы рыбами – 10,0 %.

Ихтиологическая характеристика

В соответствии с ГОСТ 17.2.04-77 «Показатели состояния и правила таксации рыбохозяйственных водных объектов» и Постановлению Правительства РФ от 28 февраля 2019 г. № 206 «Об утверждении Положения об отнесении водного объекта или части водного объекта к водным объектам рыбохозяйственного значения и определении категорий водных объектов рыбохозяйственного значения» балка Песчаная (в створе пруда Войкова) может быть отнесена к водным объектам первой рыбохозяйственной категории.

Состав ихтиофауны, в соответствии с литературными данными и собственными исследованиями по анализу уловов рыболовов-любителей на акватории водотока, насчитывает 12 видов из 2 семейств, при этом её основу составляют рыбы семейства карповые – 11 видов.

Семейство Карповые – *Cyprinidae*: Плотва – *Rutilus rutilus*, Краснопёрка – *Scardinius erythrophthalmus*, Верховка – *Leucaspis delineates*, Уклейка – *Alburnus alburnus*, Густера – *Blicca bjoerkna*, Лещ

– *Abramis brama*, Карась серебряный – *Carassius auratus gibelio*, Сазан – *Cyprinus carpio*, Белый толстолобик – *Hypophthalmichthys molitrix*, Пёстрый толстолобик – *Aristichthys nobilis*, Линь – *Tinca tinca*.

Семейство Окунёвые – *Percidae*: вид Окунь – *Perca fluviatilis*

Все виды рыб, обитающие в водотоке, относятся к весенне-нерестующим.

Река в настоящее время в значительной степени зарегулирована плотинами и дамбами.

Особо охраняемые виды рыб, внесённые в Красную книгу Ростовской области и Красную

книгу России в составе ихтиофауны балки Песчаная (в створе пруда Войкова) отсутствуют.

Все виды являются туводными. Нерестовых, зимовальных и нагульных миграций не совершают. Все виды рыб обитают, нагуливаются, зимуют и нерестятся исключительно в границах одамбированного участка балки Песчаная (в створе пруда Войкова).

Обитающие в балке Песчаная (в створе пруда Войкова) виды рыб образуют различные экологические группы.

Таблица 1

Состав и экологические характеристики ихтиофауны балки Песчаная (в створе пруда Войкова)

Вид	Отношение к течению	Тип питания	Нерестовый субстрат
Отряд Карпообразные – Cypriniformes			
Семейство Карповые – Cyprinidae			
Сазан (каarp) (<i>Cyprinus carpio</i>)	лимнофил	эврифаг	фитофил
Белый толстолобик (<i>Hypophthalmichthys molitrix</i>)	лимнофил	фитопланктофаг	пелагофил
Пёстрый толстолобик (<i>Aristichthys nobilis</i>)	лимнофил	зоопланктофаг	пелагофил
Белый амур (<i>Stenopharyngodon idella</i>)	лимнофил	зообентофаг	пелагофил
Плотва обыкновенная (<i>Rutilus rutilus</i>)	лимнофил	зообентофаг	фитофил
Красноперка (<i>Scardinius erythrophthalmus</i>)	лимнофил	зоопланктофаг	фитофил
Обыкновенная уклейка (<i>Alburnus alburnus alburnus</i>)	реофил	зоопланктофаг	индифферентный
Линь (<i>Tinca tinca</i>)	лимнофил	зообентофаг	фитофил
Густера (<i>Blicca bjoerkna</i>)	лимнофил	зообентофаг	фитофил
Лещ (<i>Abramis brama</i>)	лимнофил	зообентофаг	фитофил
Серебряный карась (<i>Carassius auratus gibelio</i>)	лимнофил	зообентофаг	фитофил
Отряд Окунеобразные – Perciformes			
Семейство Окуневые – Percidae			
Речной окунь – <i>Perca fluviatilis</i>	лимнофил	эврифаг	индифферентный

По отношению к течению обитающие в ней виды рыб делятся на две группы: реофилы и лимнофилы. Основное число видов относится к лимнофильной группе.

По местам нереста обитающие в балке Песчаная (в створе пруда Войкова) виды рыб относятся преимущественно к группе фитофилов – рыб, откладывающих икру на растительный субстрат. Плотва нерестится почти вдоль всей прибрежной зоны на прошлогоднюю растительность. Густера откладывает икру у уреза воды на подводные корни прибрежной растительности. Такие виды, как лещ, сазан, серебряный карась эффективно размножаются на свежезалитой наземной растительности, т.е. на пойменных нерестилищах.

Кроме фитофилов, в реке также встречаются представители индифферентной группы, откладывающие икру на любой донный субстрат (уклея, речной окунь) и пелагофилы – рыбы, икра которых развивается в толще воды. Последняя группа представлена целенаправленно вселявшимися в бассейн реки представителями дальневосточного комплекса растительноядных рыб. В условиях балки Песчаная (в створе пруда Войкова) они не нерестятся.

Все вышеперечисленные виды рыб являются туводными и весь свой жизненный цикл проводят

исключительно в границах одамбированного участка балки Песчаная (в створе пруда Войкова) в границах конкретного водного объекта.

В русловых прудах разводят рыб дальневосточного комплекса: белого толстолобика (*Hypophthalmichthys molitrix*), пестрого толстолобика (*Aristichthys nobilis*), белого амура (*Stenopharyngodon idella*). Данные виды рыб выращивают в качестве товарной рыбы, в русловых прудах они не размножаются из-за неблагоприятного гидрологического режима (отсутствие скорости течения воды и незначительные глубины).

Все виды рыб относятся к весенне-нерестующим. Их нерест обычно отмечается в период с начала апреля до начала июня.

Зимовальные ямы

На участке производства работ, официально установленные Правилами рыболовства для Азово-Черноморского рыбохозяйственного бассейна зимовальные ямы, отсутствуют.

Обитающие в границах балки Песчаная (в створе пруда Войкова) виды рыб зимуют на акватории одамбированного участка балки.

Миграции и нерест

Обитающие в балке Песчаная (в створе пруда Войкова) в районе намечаемой хозяйственной деятельности виды рыб относятся к пресноводной (туводной) группе.

Все вышеперечисленные виды рыб являются туводными и весь свой жизненный цикл проводят исключительно в границах одамбированного участка балки Песчаная (в створе пруда Войкова) в границах конкретного водного объекта. Нерестовых, зимовальных и нагульных миграций не совершают. Все виды рыб обитают, нагуливаются, зимуют и нерестятся исключительно в границах одамбированного участка балки Песчаная (в створе пруда Войкова).

В пределах балки Песчаная (в створе пруда Войкова) имеются места нереста для всех экологических групп, обитающих здесь туводных видов рыб. Местами нереста рыб, обитающих в балке Песчаная (в створе пруда Войкова), являются в основном прибрежно-водная и пойменная растительность, которая используются для размножения представителями фитофильного комплекса рыб. Пелагофильные (вымётывают икру в толщу воды) виды рыб представлены целенаправленно вселяющимися в бассейн реки представителями дальневосточного комплекса растительноядных рыб. В условиях балки Песчаная (в створе пруда Войкова) они не нерестятся.

Продуктивность

Средняя рыбопродуктивность русловых нерестилищ балки Песчаная (в створе пруда Войкова) составляет 25 кг/га. Средняя рыбопродуктивность пойменных нерестилищ балки Песчаная (в створе пруда Войкова) составляет 50 кг/га.

Промышленное и любительское рыболовство

В настоящее время балка Песчаная (в створе пруда Войкова) в рыбопромысловом отношении не используется, имеет место рыболовство неорганизованное любительское и спортивное рыболовство. Основные объекты лова рыболовов-любителей – сазан, карась серебряный, плотва, лещ, красноперка, окунь.

Рыбохозяйственная категория

В соответствии с ГОСТ 17.2.04-77 «Показатели состояния и правила таксации рыбохозяйственных водных объектов» и Постановлению Правительства РФ от 28 февраля 2019 г. № 206 «Об утверждении Положения об отнесении водного объекта или части водного объекта к водным объектам рыбохозяйственного значения и определении категорий водных объектов рыбохозяйственного значения» балка Песчаная (в створе пруда Войкова) может быть отнесена к водным объектам первой рыбохозяйственной категории.

Охранные зоны

Согласно п. 1 ст. 65 Водного кодекса РФ (№ 74-ФЗ от 03 июня 2006 г.), водоохранными зонами являются территории, которые примыкают к береговой линии (границам водного объекта) морей, рек, ручья, каналов, озёр, водохранилищ и на которых устанавливается специальный режим осуществления хозяйственной и иной деятельности в целях предотвращения загрязнения, засорения, заиления указанных водных объектов и истощения их вод, а также сохранения среды обитания водных биологических ресурсов и других объектов животного и растительного мира.

Водоохранная зона

Ширина водоохранной зоны балки Песчаная (в створе пруда Войкова) в соответствии с ч. 4 ст. 65 Водного кодекса РФ, утверждённого Федеральным законом от 03 июня 2006 г. № 74-ФЗ, может быть установлена в размере 50 метров.

Прибрежная защитная полоса

Ширина прибрежной защитной полосы, согласно п. 11 статьи 65 Водного кодекса Российской Федерации (№74-ФЗ от 03.06.2006, в ред. Федерального закона от 21.12.2021 № 420-ФЗ) устанавливается в зависимости от уклона берега водного объекта и составляет тридцать метров для обратного или нулевого уклона, сорок метров для уклона до трёх градусов и пятьдесят метров для уклона три и более градуса.

Согласно п. 13 статьи 65 Водного кодекса Российской Федерации (№74-ФЗ от 03.06.2006, в ред. Федерального закона от 21.12.2021 № 420-ФЗ) ширина прибрежной защитной полосы реки, озера, водохранилища, являющихся средой обитания, местами воспроизводства, нереста, нагула, миграционными путями особо ценных водных биологических ресурсов (при наличии одного из показателей) и (или) используемых для добычи (вылова), сохранения таких видов водных биологических ресурсов и среды их обитания, устанавливается в размере двухсот метров независимо от уклона берега.

В составе ихтиофауны балки Песчаная (в створе пруда Войкова) отсутствуют особо ценные виды водных биологических ресурсов в соответствии с приказом Минсельхоза России от 23.10.2019 № 596 «Об утверждении Перечня особо ценных и ценных видов водных биологических ресурсов».

Таким образом ширина прибрежной защитной полосы балки Песчаная (в створе пруда Войкова) может быть установлена в размере 50 м.

Заключение

В результате проведенных комплексных гидробиологических исследований, а также анализа состава ихтиофауны балки Песчаная (в створе пруда Войкова) в соответствии с литературными данными и собственными исследованиями по анализу уловов рыболовов-любителей на акватории водотока, нами было изучено современное состояние видового разнообразия гидробионтов, получены сезонные и годовые показатели качественного и количественного состава фитопланктона, зоопланктона и зообентоса, видовой состав аборигенной ихтиофауны и акклиматизированных видов рыб. Для рассматриваемого водотока полученные данные являются уникальными, так как исследования на них никогда не проводились.

Полученные результаты планируются использоваться для дальнейшего проведения работ по оценке воздействия на водные биологические ресурсы и среду их обитания и дальнейшего согласования хозяйственной деятельности с Федеральным агентством по рыболовству в соответствии с дей-

ствующим законодательством Российской Федерации в области рыболовства и сохранения водных биологических ресурсов.

Список литературы:

1. Кутикова Л.А., Старобогатов Я.И. Определитель пресноводных беспозвоночных Европейской части СССР: планктон и бентос. Л.: Гидрометеиздат, 1977. 511 с.

2. Голлербах М. М., Косинская Е.К., Полянский В.И. Определитель пресноводных водорослей СССР. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951–1986. Т. 1. 420 с.

3. Цалолыхин С.Я., Пржиборо А.А., Кияшко П.В., Ципленкина И.Г., Березина Н.А., Иванова Л.В., Гонтарь В.И., Туманов Д.В., Курашов Е.А., Степаньянц С.Д., Богатов В.В., Солдатенко Е.В., Винарский М.В. Определитель зоопланктона и зообентоса пресных вод европейской России. Москва, Санкт-Петербург, 2016. Том 2. Зообентос.

510 с.

4. Денисенко О.С., Добрица К.В. База данных показателей современного состояния гидробиологических сообществ фитопланктона, зоопланктона и зообентоса водных объектов Азово-Черноморского и Волжско-Каспийского рыбохозяйственных бассейнов». Свидетельство о регистрации базы данных. Номер регистрации (свидетельства): 2022623382. Дата регистрации: 12.12.2022.

5. Денисенко О.С., Добрица К.В., Добрица М.О. «База данных современного видового состава ихтиофауны и пространственного распределения ихтиопланктона, молоди и взрослых особей рыб в пресноводных водных объектах Азово-Черноморского и Волжско-Каспийского рыбохозяйственных бассейнов». Номер регистрации (свидетельства): 2023620369. Дата регистрации: 25.01.2023.

HISTORICAL SCIENCES

UDC94

*Novruzova Aysel Zabit**PhD student**Ganja State University*[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-16-18](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-16-18)

ILLEGAL RESETTLEMENT TO THE OCCUPIED TERRITORIES OF AZERBAIJAN

Abstract.

It is well known that illegal resettlement is a gross violation of the norms and principles of international humanitarian law. Thus, in order to protect civilians during the war, article 49 of the Fourth Geneva Convention of August 12, 1949 was adopted, which implements:

- 1. Definition of the concept of the civilian population and its legal status during the war.*
- 2. Principles and provisions concerning the protection of civilians from violence, torture and other forms of ill-treatment.*
- 3. Obligations of the parties to the conflict to ensure the safety of the civilian population, including measures of prevention, evacuation and assistance.*
- 4. Protection of civilian objects from destruction and damage, as well as a ban on the military use of civilian objects.*
- 5. Protection of medical personnel, medical facilities and transport from attacks and interference in their activities.*
- 6. Protection of the civilian population from unlawful repression and collective punishment.*

All these points were grossly violated during the first Karabakh War and the subsequent years of occupation.

Keywords: *conflict, violation of rights, resettlement, research*

Introduction: Illegal population relocation is the process of moving people from one region or country to another without complying with legislation and migration procedures.

Such illegal resettlement of the population can have various reasons.

It should be noted that it is virtually impossible to find accurate statistical data on the number of resettled Armenian population in the occupied Azerbaijani territories after the establishment of the ceasefire regime in 1994. Over the past years, fragmentary information about specific facts of such resettlement has periodically appeared in Azerbaijani, Armenian and foreign media[1,29]. The results of the study. Illegal resettlement to the occupied territories of Azerbaijan is a violation of international law. Nagorno-Karabakh and seven adjacent regions were recognized as occupied territories of Azerbaijan. Throughout the entire post-war period, in violation of international law, Armenia carried out the illegal resettlement of Armenians to the occupied territories of Azerbaijan. This led to a further escalation of the conflict and delayed the process of peaceful settlement of the conflict.

The OSCE (Organization for Security and Cooperation in Europe) conducted missions to the occupied Azerbaijani territories from 1992 to 2005[2]. On the one hand, the missions were organized to determine the presence of armed forces in these territories and monitor compliance with the truce, and on the other hand, they were aimed at supporting the negotiation process to resolve the conflict between Azerbaijan and Armenia over the Nagorno-Karabakh region.

One of the important tasks of the OSCE missions in the occupied territories was to authorize evidence of the presence of Armenian settlers. During the monitoring missions, facts of violations of the peace period and the presence of Armenian settlers in the territories of Azerbaijan, which are the object of the conflict, were discovered. Thus, in 2005, the OSCE submitted a report of the Fact-Finding Mission (FFM) in the occupied territories of Azerbaijan in Nagorno-Karabakh. According to the monitoring, the FFM, through interviews, counting and direct observation, established that approximately 1,500 lived in the Kelbajar district, from 800 to 1,000 in the Aghdam district, less than 10 in the Fizuli district, up to 100 in the Jabrayil district; from 700 to 1,000 in the Zangelan district and from 1,000 to 1,500 in the Gubatli district a man[3]. Also, according to the local authorities of the occupied Nagorno-Karabakh, about 3,000 settlers lived in the city of Lachin, which roughly coincided with the figures of the MUF. The total figure, according to the FFM Report, revealed as a result of monitoring of the above-mentioned areas, ranges from 9100-13100 people.

The OSCE also documented and photographed in detail the destruction and losses suffered by Azerbaijan as a result of the occupation of its territories. The missions conducted observations on settlements, infrastructure, cultural monuments and housing facilities in the occupied territories in order to provide objective information about the situation on the ground.

As a result of the ten-year OSCE missions in the occupied Azerbaijani territories, an extensive amount of evidence was collected of the presence of Armenian settlers who violated international humanitarian law and the destruction of buildings belonging to

Azerbaijan. This information was shared with international organizations, Governments and experts to confirm violations and advance the negotiation process to resolve the conflict.

The OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe) mission to the occupied Azerbaijani territories in 2010 was sent to monitor and monitor the observance of the truce after the Nagorno-Karabakh conflict[4]. It carried out its activities in accordance with Resolution 853 adopted by the UN Security Council.

The mission included OSCE representatives from different countries, whose task was to monitor the increase in tension in the occupied territories and contribute to the settlement of the conflict between Azerbaijan and Armenia. She also carried out an overall assessment of the situation, assisted in negotiations and improved trust between the parties.

During its activities in 2010, the OSCE mission found evidence of the presence of Armenian settlers in the occupied territories of Azerbaijan. This evidence included the construction of residential buildings, infrastructure, road networks and other facilities that indicated the ongoing colonization of these territories.

The differences between the OSCE mission conducted in 2010 and the OSCE mission conducted in 2005 are that in 2005 the mission focused on monitoring the truce after the conflict, without taking into account the population and settlements in the occupied territories. In 2010, the mission assessed the situation of the settlements and focused on the presence of Armenian settlers. Thus, it was a step forward in understanding the situation in the occupied Azerbaijani territories.

The report on the Fact-Finding Mission (FFM) in the occupied territories of Azerbaijan in Nagorno-Karabakh, submitted by the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) in 2005, was one of the most significant documents reflecting the situation in this region.

The report examines in detail the consequences of the conflict between Armenia and Azerbaijan, which arose in the early 1990s and led to the occupation of Azerbaijani territories, including Nagorno-Karabakh. The FFM mission was appointed by the OSCE in 2005 to provide an objective assessment of the situation on the ground and to compile a report on the results of its investigation. The report contains information on the humanitarian situation in the region, including data on refugees and internally displaced persons, as well as human rights violations. Special attention is paid to the looting, violence and harassment that occurred during the conflict. The report also provides a detailed description of the destruction, mine clearance and problems related to access to education and health care.

An important part of the report is the analysis of the legal aspect of the conflict and the applicability of international law. The FFM mission drew attention to violations of such basic principles as non-interference in the internal affairs of States and the right to self-determination of peoples. A detailed assessment of the observance of human rights in the occupied territories,

including the rights to freedom of expression, assembly and association, was also carried out.

The FFM report also contains recommendations for the OSCE and all interested parties to resolve the conflict and improve the humanitarian situation in the region. The recommendations include calls for respect for international law, an end to violence, the return of refugees and internally displaced persons to their homeland, and continued efforts to clear the territories.

The 2005 report had a significant impact on further discussion of the situation in Nagorno-Karabakh and became the starting point for various initiatives and diplomatic efforts to resolve the conflict. It continues to serve as an important source of information for researchers, policy makers and other stakeholders who seek to understand the difficult situation in this region.

The report of the field assessment mission of the OSCE Minsk Group Co-Chairs to the occupied territories of Azerbaijan in the vicinity of Nagorno-Karabakh, this field study was conducted by the OSCE Minsk Group Co-Chairs in the occupied territories of Azerbaijan located in the vicinity of Nagorno-Karabakh. The purpose of the mission was to assess the current situation on the ground and identify potential problem areas that could make conflict resolution difficult. To achieve this goal, observations, meetings with representatives of both sides of the conflict, analysis of the collected data and preparation of this report were carried out. According to the summary of the "Report of the field assessment mission of the OSCE Minsk Group Co-Chairs to the occupied territories of Azerbaijan in the vicinity of Nagorno-Karabakh", towns and villages that existed before the conflict are abandoned and almost completely in ruins. Reliable data does not exist, the total number of settlers living in small towns and in the cities of Lachin and Kelbajar is approximately 14,000 people[4]

The Mission received information on the current situation in the occupied territories, including issues of territorial integrity, civil rights and security of the population. During the observations and meetings with citizens, the following key problems were identified:

The ongoing occupation of territories and violation of the territorial integrity of Azerbaijan;

Problems related to access to basic resources, including water, energy and transportation facilities;

Restrictions on civilians' movement and access to medical care;

Unauthorized construction work and violations of environmental standards;

Human rights violations, including arbitrariness and coercion to leave their homes;

The constant threat of armed conflict and the potential violation of the truce.

Meetings with representatives of the parties to the conflict:

The Mission held meetings with representatives of Azerbaijan and Armenia, as well as with representatives of various public and human rights organizations. The purpose of the meetings was to discuss the current situation, identify common

problems and possible solutions. The following issues were raised:

The territorial integrity of Azerbaijan and the issues of the return of refugees and internally displaced persons;

Humanitarian and economic problems of the occupied territories and the possibilities of their resolution;

Protection of human rights and ensuring the safety of the population;

Conflict resolution and the peace process.

One of the documents confirming the purposeful resettlement of Armenians to the territory of Karabakh is the Kashatagh Resettlement project. Armenian sources themselves officially reported on the initiative of the "Kashatagh Resettlement" of the Tufenkian Foundation. Kashatagh Resettlement is a program project of the Tufenkian Foundation, founded in 1999 by entrepreneur James Tufenkian. According to the organizers, the main mission of the foundation is to empower local citizens, support environmental protection and promote social justice in Armenia.

The Kashataga Resettlement program was launched as part of this mission and is aimed at helping local residents living in dangerous and unfavorable conditions in settlements in the Kashataga Valley. Since 2003, the Foundation has expanded the scope of its activities to Nagorno-Karabakh.

In general, the leadership of the Armenian separatists has repeatedly expressed support for the resettlement of Lebanese Armenians to the occupied territories of Azerbaijan in Karabakh, and it is within the framework of this program that their partial resettlement has been carried out. As noted earlier, this was far from the first time that ethnic Armenians resettled in Karabakh and other occupied territories of Azerbaijan. Thus, after the outbreak of the Syrian civil war, more than 15,000 Armenians applied for asylum in Armenia. As Western media reported, many of them who could not come to the largest cities of Armenia settled in neighboring Nagorno-Karabakh, where they faced "difficult living conditions and the threat of impending war" [5].

Conclusions. So I am considering the Karabakh conflict, which passed in 1991-1994 to the first

Karabakh war and the subsequent years of occupation, it can be said that it was one of the most intense conflicts in the Caucasus. In terms of military confrontation, it was surpassed only by the Chechen conflict, but, as noted by Svante Cornell (2000), "of all the Caucasian conflicts, the Karabakh conflict has the greatest strategic and regional significance. This conflict is the only one in the territory of the former Soviet Union in which two independent States are directly involved. Moreover, in the late 1990s, the Karabakh conflict contributed to the formation of opposing groups of states in and around the Caucasus" [6]. After the war, the period was characterized as a period of deliberate resettlement of the Armenian population in order to distort history and destroy the historical data of these territories belonging to Azerbaijan.

List of used literature:

1. Руфат Эфендиев Этно-демографическая эволюция населения Карабаха: этапы развития. Баку. 2021.

2. EURACTIV MEDIA NETWORK BV (2020). Illegal resettlement in the occupied territories of Azerbaijan: Cause and effect. URL: <https://www.euractiv.com/section/azerbaijan/opinion/illegal-resettlement-in-the-occupied-territories-of-azerbaijan-cause-and-effect/> 108 OSCE (2005).

3. Report of the OSCE Fact-Finding Mission (FFM) to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh (NK). URL: http://www.partnership.am/res/General%20Publications_Eng/050317_osce_report1.pdf

4. OSCE (2010). Executive Summary of the "Report of the OSCE Minsk Group Co-Chairs' Field Assessment Mission to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh". URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/d/76209.pdf>

5. Why Armenia is welcoming Syrian Armenians. URL: <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east32438128>

6. https://ru.wikipedia.org/wiki/Карабахский_конфликт

CULTURAL STUDIES

УДК: 392.311

Садыхова И.А

Азербайджанский Государственный Университет
Культуры и Искусств[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-19-21](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-19-21)

СОВРЕМЕННАЯ СЕМЬЯ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

Sadikhova I.A

Azerbaijan State University of Culture and Arts

MODERN FAMILY AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON

Аннотация.

В статье рассматриваются глубокие изменения, происходящие в азербайджанском обществе на фоне глобализации. Эти изменения, типичные для стран с переходной экономикой, оказывают существенное влияние на все стороны жизни общества, в том числе на семейные отношения, приводя к различным социокультурным проблемам. Следовательно, возникает необходимость изучения семейно-брачных отношений в период независимости, особенно в современную эпоху. В последнее десятилетие наблюдался дефицит концептуальных работ, исследующих эту область.

Abstract.

The article discusses the profound changes occurring in Azerbaijani society against the backdrop of globalisation. These changes, typical of countries with transitional economies, have a significant impact on all aspects of society, including family relations, leading to various socio-cultural problems. Consequently, there is a need to study family-marriage relations during the period of independence, especially in the modern era.

In the past decade, there has been a scarcity of conceptual works examining this field.

Ключевые слова: семейно-брачные отношения, фактическая семья, развод

Keywords: family-marriage relations, the actual family, the divorce

Азербайджанская семья в основном находится под защитой закона нашей страны, а также ряда международных документов по правам человека, к которым мы присоединились. Семнадцатая статья конституции Азербайджанской Республики гласит, что семья как основа общества находится под особой защитой государства. [2]

Все формы общественной жизни затрагиваются изменением социокультурной ситуации в современном Азербайджане. Крепкая и прочная семья является одной из важнейших составляющих современного общества. Начиная с середины XX века в семейном институте произошли значительные и необратимые изменения, которые привели к кризису того же традиционного семейного института. Обычай прожить всю жизнь вместе ушла в прошлое. Число неполных и приемных семей, а также количество абортоспособных возросло. Текущие изменения отражаются на всех этапах развития семьи.

Усиление тенденции к низкой рождаемости детей в семьях, нуклеаризация семьи (простые малодетные семьи), изменение гендерных ролей мужа и жены, увеличение возраста вступления в брак, а иногда и усиление института «сожительства» без брака, предпочтение мальчиков девочкам в семьях и т. д. сделали эти вопросы в Азербайджанских семьях актуальными. Кстати, по статистике 2021 года Азербайджан занял первое место в мире по количеству селективных абортов. Хотя до этого года список возглавлял Китай, последние статистические

показатели вывели Азербайджан на первое место. В настоящий момент в нашей стране сложилось соотношение 115 мальчиков на 100 девочек. По расчетам Фонда народонаселения ООН, если такое серьезное нарушение гендерного соотношения среди новорожденных в Азербайджане продолжится то к 2050 году число мальчиков рождающихся ежегодно будет на 12-15 тысяч больше количества девочек. Такое возростание количества мужчин в обществе может привести к печальным последствиям, таких как гендерное неравенство, насилие, ранние браки, торговля людьми и рост преступности. [3]

За последние десятилетия структура и состав семьи в нашей стране изменились. Нуклеарный тип семьи состоящий из мужа, жены и одного-двух детей преобладает в настоящий момент. Ситуация прогнозирует столкновение с демографической проблемой что обязывает государство держать семей в центре внимания. Более трети разводов приходится на молодые супружеские пары прожившие вместе менее пяти лет.

Современные браки воспринимаются как «временный контракт» пересмотрение которого (развод) рассматривается как проявление свободы. Изменение отношение общества к разводу изменил и подход к браку как к обязательной и единственной форме совместного проживания. Развод уже превратился в глобальный демографический процесс, горькие последствия которой крайне негативно отражаются на духовном мире детей в этих семьях, на

развитии их сознания, и на их здоровье. Сформировавшееся у детей чувство недоверия и страха непосредственно ощущается в их взаимодействии с другими людьми. Разводы которые происходят в подростковом возрасте имеют особенно тяжелые последствия с педагогической и психо-медицинской точки зрения. На ряду со снижением показателей образования и обучения детей также ухудшаются и их взаимоотношения со своими сверстниками. По мнению ведущих психологов мира доразводный период, бракоразводный процесс или после разводный период характеризуется как этап особой важности с точки зрения формирования личности ребенка. Обратив внимание на статистические показатели нашей страны легко увидеть что за 10 лет показатели соотношения браков и разводов сильно увеличилось. Так как в 2012 году в стране было зарегистрировано 79 065 брака и 11 087 развода, а за п 2022 год было зарегистрировано 61 939 брака и 15 983 разводов. [1] Если десять лет назад расторгался каждый седьмой брак то в этом году это число возросло до каждого четвертого брака. Исследования показывают что уровень развития личности и способности занять высокое положение в обществе у детей растущих в неполных семьях очень низкий.

Подписание брачного договора между мужчиной и женщиной до или после вступления в брак также входит в списке отброшенных вопросов. Ментальный характер играет ключевую роль в хрупком отношении сторон к заключению брачного договора. Исследованиями установлено что молодые люди вступающие в брак ни только не хотят говорить но даже и думать о рассматриваемой проблеме. Ни одна из сторон не осмеливается ничего сказать другой стороне о брачном контракте. Считается, что это может вызвать недоверие у другой стороны и впоследствии привести к осложнениям в совместной жизни. Вспомним, что в течение нескольких лет медицинский осмотр перед входом в брак тоже вызывал споры, но после того, как он стал обязательным, все начали проходить медицинский осмотр. По нашему мнению, обязательное применение брачного договора до вступления в брак может стать полезным инструментом в предотвращении будущих конфликтов, а в ряде случаев разводов или шумных разводов.

Карл Витакер, крупный американский специалист по семейной психотерапии считает развод вообще бессмысленным. Просто (это совсем не просто) всегда нужно корректировать отношения - это выводит семьи из тупиков, и направлять энергию конфликтов на личностное развитие, а не на взаимные обвинения с обеих сторон и развод. В противном случае вся энергия отношений, мудрость, которую они создают, весь опыт заканчивается обвинениями сторон друг друга, возложением вины и ответственности на другую сторону. [5, с.104]

Каждый народ имеет свои семейные модели, основанная на его исторически сложившихся ценностях. Помимо этих общих ценностей, в каждой семье есть свои неписанные «законы», принципы и особенности. Профессор Ниязи Мехди в одной из

своих работ пишет: «...менталитет азербайджанского народа отстывает перед большими деньгами. Если бы большинство наших женщин имели возможность воспитывать своих детей без мужа и без больших страданий, они бы легко развелись со своими вспыльчивыми мужьями-феодалами или такие мужья очень быстро исправились бы, и стали бы копией европейских мужчин, который с пониманием относится к своей жене. Позвольте подчеркнуть, что сейчас я говорю не обо всех, а о доминирующей тенденции или же большинстве. Не знаю так ли во всем мире, но у нас это на 100% так: поведение и черты характера непростительные слабый и одинокой женщине легко прощаются богатой, властной, ответственной, состоятельной женщине». [4, с.204] В целом во мнении профессора имеется большой процент истины. В свое время из за наших ментальных ценностей, существующего общественного осуждения разведенных семей в обществе, возражений старейшин семей, вопросов социального обеспечения пар после развода и т. д., естественно число разводов не увеличивалось. То есть статистика искусственно оставалась неизменной. Даже если женщины и дети подвергались насилию и жестокости в семье, страх того, что женщины не будут приняты своими семьями, не смогут обеспечить своих детей материально, а также отсутствие экономической зависимости удерживают наших женщин от этого процесса. Сегодня увеличилось число женщин, которые твердо стоят на своих ногах в обществе, которые могут обеспечить себя и своих детей материально, имеют экономическую свободу, которые знают свои права и не угнетают себя, которые говорят «нет» насилию. Это дает возможность женщинам освободится от публичной критики, социальной стигмы и страха столкнуться с финансовыми проблемами и в последствии свободу принимать решения.

Ещё одной из причин быстрого роста числа разводов это не сложность процесса расторжения брака с точки зрения законодательства. Считаю, что для предотвращения расторжения браков необходимо серьезно изменить законодательство, ужесточить правила процесса развода и одновременно создать институт семейных психологов. Это учреждение должно оказывать обязательную помощь семейным парам. Все мы хорошо знаем, что в обществах похожих на нашу психологов всерьез не воспринимают и часто отказываются от психологической помощи. Если обязать пары, подающие заявление о разводе, обратиться к семейному психологу во время бракоразводного процесса, то возможно определенному проценту людей можно будет помочь избежать расторжения брака. Иногда встречаются семьи, где единство семьи наносит психологическую и моральную травму детям, растущим в семье, и по этой причине единственным решением проблемы является развод. Поэтому к этому деликатному вопросу следует относиться с особой осторожностью. [6]

Таким образом к тенденциям последних десятилетий в сфере семейно-брачных отношений относятся нетрадиционные семьи, альтернативные

формы семейно-брачных отношений и в первую очередь незарегистрированные сожительства и дети рожденные вне брака, в том числе в материнских семьях (одиноких). В том числе стали множиться неполные семьи, возглавляемые отцами. Следует также отметить, что в стране постепенно увеличивается средний возраст вступления в брак, что характерно для многих европейских стран. [1]

Современные демографы подчеркивают и тот факт, что, несмотря на то что брачные отношения и сожительство стали столь недолговечными и что временные браки множатся но в то же время партнеры в этих отношениях оказываются более верными друг другу. Другими словами, фактор измены чаще встречается среди людей, вступающих в официальный брак, чем среди людей, живущих в гражданском браке. В наше время произошел процесс рождения нового термина – серийной моногамии. В результате сексуальной революции произошедшей на Западе в 60-е годы был создан этот термин и распространен в самый популярный период молодежного движения. Сексуальная революция заменила семейный институт отрицая все, что из него вытекает заменив его концепцией «свободной любви». В результате чего количество реальных браков стал сокращаться. Но суть серийной моногамии в определенном смысле означает возврат к традиционным семейным отношениям.

Существуют и другие факторы, способствующие укреплению отношений в семье, такие как сходство в воспитании пар, равенство социальных статусов, зачастую одинаковые взгляды на проблемы, одинаковая физическая привлекательность, общие интересы и занятия, схожие сексуальные потребности, а также личностные характеристики, в том числе создание эмоциональной близости и способности к принятию поступков, адаптивность, эмоциональная устойчивость и т. д. Немаловажную роль в семейных отношениях играют навыки и культуры общения между мужем и женой. По мнению многих психологов, для достижения семейного счастья необходим весьма ограниченный набор психологических условий: бесконфликтное общение, доверие и сопереживание, взаимопонимание, нормальная интимная жизнь, наличие жилища.

Из приведенного анализа можно сделать вывод, что семья означает, прежде всего, взаимоотно-

шения духовно близких друг другу людей и их взаимную поддержку. Развитие общества зависит от развития семьи а развитие семьи от ее прочности.

Искренность и культурное отношение между членами семьи, взаимное уважение друг другу, правильное налаживание детско-родительских отношений относятся к характерным чертам наших семей. Матери воспитывают своих детей в соответствии с нашими национальными и моральными ценностями с момента их рождения.

Мировое сообщество ежегодно отмечает День семьи 15 мая на международном уровне. Основой этой даты является резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 20 сентября 1993 года. Несмотря на то что этот день отмечается во всем мире с 1994 года, Азербайджан присоединился к этой традиции только в 2008 году. Этот праздничный день воплощает в себя очень важные ценности. Ибо внимание всего мирового общества сосредотачивается на решении семейных проблем.

Не надо забывать, что общество строится на основе семьи. Что бы жить в здоровом обществе нужно стараться построить здоровую семейную жизнь основываясь на национальных ценностях

Список литературы:

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi: [Elektron resurs] / URL: <https://stat.gov.az/source/demography/>
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir: [Elektron resurs] URL: <https://e-qanun.az/framework/897>
3. Azərbaycanda selektiv abortlar: [Elektron resurs] URL: <https://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycan-selektiv-aborta-gore-dunyada-birinci-yere-qalxdı-371196>
4. Mehdi N.M. 101 Nəsnə. Nərsindən bir az. – Bakı: “Qanun Nəşriyyatı”, -2014. - 448 s.
5. Витакер К. «Танцы с семьей. Семейная терапия: символический подход, основанный на личном опыте» / К.Витакер, В.Бамберри // Перев. с англ. А.З. Шапиро. – Москва: Независимая фирма «Класс», -1988, - 248 с.
6. Sadiqova İ.A. Boşanma və onun yaratdığı problemlər: [Elektron resurs] / 21-12-2018, URL: <https://xeberdar.net/23298-ilahe-sadiqova-bu-hessas-meseleye-xususi-diqqetle-yanashilmalidir.html>

MEDICAL SCIENCES

УДК 61

*Каньовська Людмила Володимирівна,**к.м.н., доцент**Аврамук Анастасія Сергіївна,**Раца Анастасія Михайлівна**Студенти**Буковинський державний медичний університет**м. Чернівці, Україна*[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-22-24](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-22-24)

ЗАСТОСУВАННЯ ВЕДОЛІЗУМАБУ В ЛІКУВАННІ ВИРАЗКОВОГО КОЛІТУ ТА ХВОРОБИ КРОНА

*Kanivska Lyudmila Volodymyrivna,**Ph.D., associate professor**Avramuk Anastasia Serhiivna,**Ratsa Anastasia Mykhailivna**Students**Bukovyna State Medical University**Chernivtsi, Ukraine*

THE USE OF VEDOLISUMAB IN THE TREATMENT OF ULCERATIVE COLITIS AND CROHN'S DISEASE

Abstract.

In this article, using a literature review, we evaluated the real effectiveness and safety of vedolizumab (VDZ) in inflammatory bowel diseases, namely Crohn's disease and ulcerative colitis, and determined the advantages of using vedolizumab over TNF antagonists.

Анотація.

В даній статті, застосовуючи огляд літератури, ми оцінили реальну ефективність і безпеку ведолізумабу (VDZ) при запальних захворюваннях кишечника, а саме хворобі Крона та виразкового коліту, визначили переваги застосування ведолізумабу над антагоністами ФНП.

Keywords: *vedolizumab, Crohn's disease, ulcerative colitis, treatment of inflammatory bowel diseases.*

Ключові слова: *ведолізумаб, хвороба Крона, виразковий коліт, лікування запальних захворювань кишечника.*

Поширеність запальних захворювань кишечника таких як виразковий коліт та хвороба Крона, на жаль, продовжує зростати у всьому світі. За даними англійських вчених кількість хворих на запальні захворювання кишечника через кожні 10 років збільшується у 2 рази. Відповідно до офіційних даних не менше ніж 5 мільйонів осіб у всьому світі страждають на запальні захворювання кишечника, зокрема в Україні – 11 тисяч осіб [1].

На даний час при призначенні консервативного лікування використовують препарати аміносаліцилової кислоти, глюкокортикостероїди місцевої та системної дії, імуносупресори, інгібітори 5-альфа-редуктази та інтегринових рецепторів [2, с. 14]. До нещодавно впроваджених та високоефективних препаратів належать ІБП (імунобіологічні препарати) [2, с. 7]. Показом до застосування блокативів інтегринів (ведолізумабу) є попередня неефективність застосування імуномодуляторів та стероїдної терапії. В Україні зареєстрований оригінальний селективний кишковий імуносупресивний біологічний препарат для внутрішньовенного застосування з діючою речовиною ведолізумаб [3, с. 17].

Введення антиінтегринових моноклональних антитіл необхідно починати в разі переважання симптомів ураження кишечника при невиразковому специфічному коліті. Метааналіз даних показав що частота загоснення слизової оболонки та клінічної ремісії при застосуванні ведолізумабу в якості лікування пацієнтів з НВК порівняно зі застосуванням інгібіторів фактора некрозу пухлини є значно вищою (D. Faleck et al., 2018) [3, с. 17]. Приблизно третина пацієнтів із запальним захворюванням кишечника (ЗЗК) не відповідає на терапію протипухлинним фактором некрозу (анти-TNF) [5, с. 1].

Даний препарат відноситься до гуманізованих моноклональних антитіл, які специфічно зв'язуються з інтегрином $\alpha 4\beta 7$, що експресується переважно на лімфоцитах класу Т-хелперів, які мають спорідненість до тканин кишечника. Отже, ведолізумаб попереджає рух Т-лімфоцитів з крові до локалізацій запалення в кишечнику та зменшує місцеве запалення. Важливим фактом є те, що даний препарат не пригнічує функцію інтегринів $\alpha 4\beta 1$ і $\alpha E\beta$ та не зв'язується з ними, не пригнічує адгезію Т-лімфоцитів до адгезивних молекул су-

динних клітин 1 (VCAM-1) [4, с. 11]. Даний препарат характеризується кишковою селективністю, що зумовлює зниження ризику пневмоній та інших системних інфекцій. В той же час можливий розвиток кишкових інфекцій.

Найбільш опорними та показовими дослідженнями ведоліумабу є дослідження GEMINI, де пацієнти з помірною та важкою клінікою запальних захворювань кишечника були розподілені випадковим чином на групи, які отримували ведоліумаб (300 мг) або плацебо внутрішньовенно. Первинний аналіз включав 315 пацієнтів з попередньою невдачею антагоністів TNF. Було визначено частку пацієнтів у клінічній ремісії на 6-му тижні. Вторинний аналіз оцінював результати на 6-му та 10-му тижнях у цій популяції та в загальній популяції, яка включала пацієнтів, які раніше не отримували антагоністи ФНП терапії. Серед пацієнтів, у яких була попередня неефективність застосування антагоніста TNF, 15,2% тих, хто отримував ведоліумаб, і 12,1% тих, хто отримував плацебо, мали ремісію на 6-му тижні. На 10-му тижні частка цієї популяції, яка отримувала ведоліумаб, перебувала в стані ремісії становила 26,6%, тобто більше ніж група, яка отримувала плацебо, яка в свою чергу становила 12,1%. Більша частка пацієнтів із попередньою невдачею застосування антагоніста TNF, які отримували ведоліумаб, також мала відповідь CDAI-100 на 6-му тижні, ніж ті, хто отримував плацебо (39,2% проти 22,3%). Результати побічних явищ були подібними в усіх групах. Дані дослідження виявили, що терапевтичні переваги ведоліумабу у цих пацієнтів були виявлені на 10-му тижні [6, с. 618-626]. Отже, в результаті лікування ведоліумабом значно зменшився прояв основних симптомів запальних захворювань кишечника як маніфестні компоненти CDAI, на які скаржилися пацієнти.

Ендоскопічно підтверджений ефект ведоліумабу найкраще демонструють дослідження у рамках Консорціуму VICTORY. Було проведено ретроспективне когортне дослідження, що включало 7 медичних центрів, з травня 2014 р. по грудень 2015 р. До даного дослідження були включені дорослі з помірно-тяжким перебігом хвороби Крона, які отримували лікування ведоліумабом, з подальшим спостереженням після початку терапії. Незалежні предиктори загоєння слизової або клінічної ремісії в результаті застосування ведоліумабу були визначені за допомогою багатфакторного пропорційного аналізу ризику Кокса. Кількісно були описані лише показники серйозних побічних ефектів серйозних інфекцій, що вимагали прийом антибіотиків і тим самим призвели до припинення застосування ведоліумабу або ж призвели до госпіталізації або смерті. Було включено 212 пацієнтів з помірно-тяжким перебігом хвороби Крона. Частота клінічної ремісії, загоєння слизової оболонки та глибокої ремісії становила 35%, 63% та 26% відповідно. Пацієнтам із попередньою експозицією антагоністів TNF і тяжкою активністю захворювання було важче досягти загоєння слизової оболонки. Протягом 160 пацієнто-років спостереження і 1433 інфузій

препарату у 5 пацієнтів розвинулися інфузійні реакції, у 21 розвинулися серйозні інфекції і у 17 розвинулися серйозні побічні ефекти. Меншість побічних явищ вимагала припинення терапії (6 на 100 PUF). Отже, дані дослідження ендоскопічно підтверджують, що ведоліумаб є безпечним та ефективним варіантом лікування помірного та тяжкого перебігу хвороби Крона. Клінічна ремісія та глибока ремісія (клінічна ремісія та загоєння слизової оболонки) можуть бути досягнуті у 1/3 осіб, і меншість осіб потребує припинення терапії через побічні ефекти [7, с. 1147-1155].

Висновком даної оглядової статті є підтвердження ефективності застосування ведоліумабу при запальних захворюваннях кишечника, а саме хвороби Крона та виразковому коліті у випадках попередньої неефективності стероїдних препаратів та імуномодуляторів. Даний препарат зменшує місцеve запалення шляхом припинення руху Т-лімфоцитів з крові до локалізації запалення, характеризується меншою від блокувальних ФНП імуногенністю, не пригнічує функцію інтегринів $\alpha 4\beta 1$ і $\alpha E\beta$ та не зв'язується з ними, не пригнічує адгезію Т-лімфоцитів до адгезивних молекул судинних клітин 1 (VCAM-1). Кишкова селективність зумовлює зниження ризику пневмоній та інших системних інфекцій, та зберігає можливість розвитку кишкових інфекцій.

Введення ведоліумабу як і всіх антиінтегринових моноклональних антитіл необхідно починати в разі переважання симптомів ураження кишечника. Клінічні ефекти проявляються на 4-10 тиждень та наростають з часом наростання препарату. Найбільш опорними та показовими дослідженнями ведоліумабу є дослідження GEMINI та дослідження у рамках Консорціуму VICTORY, в яких ефект даного препарату підтверджений на основі зменшення симптомів, на які скаржилися пацієнти та на основі ендоскопічних досліджень.

Список літератури

1. НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МЕДИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ «Запальні захворювання кишечника» 20.05.2021

<https://amnu.gov.ua/zapalni-zahvoryuvannya-kyshechnyku/>

2. Уніфікований клінічний протокол первинної та спеціалізованої медичної допомоги «Запальні захворювання кишечника (хвороба Крона, виразковий коліт)» ГС 2023-1742 06.10.2023

3. І.Я. Господарський «Роль біологічної терапії у лікуванні хворих із запальними захворюваннями шлунково-кишкового тракту» Тематичний номер «Гастроентерологія. Гепатологія. Колопроктологія» № 4 (54), 2019 р. Стр.17

4. Takatsu N, Hisabe T, Higashi D, Ueki T, Matsui T. Vedolizumab in the Treatment of Ulcerative Colitis: An Evidence-Based Review of Safety, Efficacy, and Place of Therapy. Core Evid. 2020 Apr 1;15:7-20. doi: 10.2147/CE.S179053. PMID: 32280316; PMCID: PMC7131995.

5. Alrashed F, Abdullah I, Alfadhli A, Shehab M. Effectiveness of vedolizumab and ustekinumab as second biologic agent in achieving target outcomes in

tumor necrosis factor antagonists experienced patients with inflammatory bowel disease (enroll-ex study). *Front Pharmacol.* 2023 Oct 9;14:1243080. doi: 10.3389/fphar.2023.1243080. PMID: 37876726; PMCID: PMC10590879.

6. Bruce E. Sands, Brian G. Feagan, Paul Rutgeerts, Jean-Frédéric Colombel, William J. Sandborn, Richmond Sy, Geert D'Haens, Shomron Ben-Horin, Jing Xu, Maria Rosario, Irving Fox, Asit Parikh, Catherine Milch, Stephen Hanauer,

Effects of Vedolizumab Induction Therapy for Patients With Crohn's Disease in Whom Tumor Necrosis Factor Antagonist Treatment Failed,

Gastroenterology, Volume 147, Issue 3, 2014, Pages 618-627.e3, ISSN 0016-5085, <https://doi.org/10.1053/j.gastro.2014.05.008>.

(<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0016508514006568>)

7. Dulai PS, Singh S, Jiang X, Peerani F, Narula N, Chaudrey K, Whitehead D, Hudesman D, Lukin D, Swaminath A, Shmidt E, Wang S, Boland BS, Chang JT, Kane S, Siegel CA, Loftus EV, Sandborn WJ, Sands BE, Colombel JF. The Real-World Effectiveness and Safety of Vedolizumab for Moderate-Severe Crohn's Disease: Results From the US VICTORY Consortium. *Am J Gastroenterol.* 2016 Aug;111(8):1147-55. doi: 10.1038/ajg.2016.236. Epub 2016 Jun 14. PMID: 27296941.

8. Vermeire S, Hanzel J, Löwenberg M, Ferrante M, Bossuyt P, Hoentjen F, Franchimont D, Palatka K, Peeters H, Mookhoek A, de Hertogh G, Molnár T, van Moerkercke W, Lobatón T, Clasquin E, Hulshoff MS, Baert F, D'Haens G; LOVE-UC study group. Early versus Late Use of Vedolizumab in Ulcerative Colitis: Clinical, Endoscopic, and Histological Outcomes. *J Crohns Colitis.* 2023 Nov 2;jjad179. doi: 10.1093/ecco-jcc/jjad179. Epub ahead of print. PMID: 37934813.

Melenko S.R.,*PhD, Associate Professor of the Department of Infectious Diseases and Epidemiology
Bukovinian State Medical University***Fediaieva S.I.,***PhD, Assistant of the Department of Rehabilitation and Alternative Medicine,
Danylo Halytsky Lviv National Medical University***Avramuk A.S.,***5th year student
Bukovinian State Medical University***Ratsa A.M.***5th year student
Bukovinian State Medical University*DOI: [10.24412/2520-6990-2023-34193-25-26](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-25-26)**PROGNOSIS, TREATMENT AND PREVENTION OF VARICELLA-ZOSTER VIRUS INFECTION IN THE SETTING OF KIDNEY****Abstract.**

In this article, we discuss the prevalence and clinical course of varicella zoster virus infection in people who are kidney transplant recipients, and consider the effectiveness of methods of preventing this disease in this cohort.

Keywords: *Recipient, kidney transplantation, varicella zoster virus, vaccination against varicella zoster virus, antiviral therapy, immunosuppression.*

Introduction

Medicine is a science that does not stand still. With the development of technology, doctors have learned how to save the lives of people whose only hope is an organ transplantation. Every year, hundreds of thousands of organ transplants are performed worldwide. In particular, in Ukraine in 2022, doctors performed 384 organ transplants, which is 20% more than in 2021 [1]. The need for this operation is growing every year, for example, among patients with kidney disease almost 2000 people need transplants, 1500 people need liver transplants, and 1000 people need heart transplants [2]. Unfortunately, this operation is not easy for the human body as the immune system can attack the transplant. In this regard, patients need to be on immunosuppressive therapy for the rest of their lives to prevent their own body from rejecting a new organ. The name of this therapy makes it clear that the body's immune system will be suppressed, making the person more susceptible to various infections, including the varicella virus.

Infection with the varicella zoster virus can lead to various consequences, ranging from deterioration of a person's condition, addition of other infections, transplant rejection, and death.

The varicella zoster virus belongs to the herpes virus family, which are DNA viruses capable of forming a latent infection and reactivating in immunosuppressed individuals [3]. The risk of herpes virus infection depends on the recipient's age, immune status, serostatus, level of leukopenia, and the drugs the patient is taking for immunosuppressive therapy after transplantation [4].

In patients with kidney transplants, the risk of mortality increases to 30%. The severity of the disease in such recipients is much greater than in ordinary people who have no history of organ transplantation. There is a known case in Somalia of a 23-year-old patient who received a kidney transplant three years ago. As an im-

munosuppressive therapy, he took mycophenolate mofetil 2 g/day, tacrolimus 12 mg/day and prednisone 20 mg/day. The patient complained of a generalized rash for 5 days, chills and fever.

Objectively: consciousness was clear, blood pressure 145/90 mmHg, pulse 90/min, respiratory rate 14 per minute, temperature 38.6°C.

Blood test showed
hemoglobin (Hb) 16.6 g/dL (12-17 g/dL),
hematocrit (Ht) 49.8% (42%-52%),
leukocytes $7.60 \times 1000/\text{mm}^3$ ($4-10 \times 1000$),
platelets $200 \times 1000/\text{mm}^3$ ($\times 1000/\text{mm}^3$),
MCV 87.9 fL (80-100 fL),
MCH 29.4 pg (27-34 pg/cell),
MCHC 33.4 (32-36 g/cell). dL),
creatinine 0.82 mg/dL (0.6-1.35 mg/dL),
urea 34 mg/dL (10-45 mg/dL),
blood glucose level (RBS) 110 mg/dL (60-110 mg/dL),

sodium 142 mEq/L (135-145 mEq/L)
potassium 3.84 mEq/L (3.5-5.5 mEq/L).

Rashes in the form of differently healed widespread erythematous papules and vesicles on the trunk and face.

Urinalysis showed no abnormalities. The abdominal ultrasound revealed only bilateral renal atrophy and a transplanted kidney in the pelvic area.

In this case, it is important to make a quick diagnosis using a PCR test and prescribe antiviral drugs within the first 24 hours after the rash appeared. The drugs of choice in this situation are intravenous acyclovir 3×750 mg for 5 days, which should be later switched to oral acyclovir 5×800 mg, acyclovir lotion, and antipyretics % [5].

The following case describes the course of the disease in a 22-year-old patient who received a kidney transplant six months ago. Immunosuppressive therapy consisted of mycophenolate mofetil 2 g/day, tacrolimus 3 mg/day, and prednisolone 5 mg/day. He complained of itchy skin lesions for four days, which first appeared on the abdomen and then spread to other parts of the

body. Before the onset of the rash, the patient also complained of epigastric moderate continuous pain that radiated to the hypogastrium and mesogastrium, accompanied by nausea and vomiting, and no fever.

Examination revealed numerous disseminated erythematous vesicles, especially on the trunk and face, including the mucous membranes of the oral cavity and genitals. After hospitalization, the number of vesicles and the condition of the skin lesions increased. Some of the vesicles had a necrohemorrhagic appearance as a result of liver and lung complications.

Treatment was initiated with intravenous acyclovir 10 mg/kg every 8 hours, followed by oral acyclovir 800 mg 5 times daily for 21 consecutive days [6].

In both cases, the patients were not vaccinated against varicella zoster virus and had no history of varicella before kidney transplantation.

The third clinical case is more severe than the previous two. A 31-year-old cancer patient with a transplanted kidney complained of fever, shortness of breath, generalized rash, chest pain, and diarrhea. Initially, the patient developed watery diarrhea (2-3 times a day) accompanied by girdling abdominal pain, and over the next 10 days, the patient complained of fever and malaise, chest pain and shortness of breath. After these complaints, the patient began to be disturbed by a painful rash that first appeared on his head and then spread to his entire body. It is known from the anamnesis that the patient had chickenpox in childhood.

Objectively: BP 80/50 mm. Hg. Hg, heart rate 114 beats/min, respiratory rate 24/min, temperature 39°C, SpO₂ 96%. Small rales are heard in the chest.

An erythematous vesicular, maculopapular, and hemorrhagic rash with pustules and crusts was noted all over the body. The ECG shows sinus tachycardia. CT scan of the chest and abdomen showed diffuse nodules and dilation and opacity with thickening of the intestinal loops.

In addition to the standard treatment of intravenous acyclovir 10 mg/kg/day (600 mg/day), the patient was also prescribed fluid intake, electrolyte replacement, and treatment of acidosis with sodium bicarbonate according to his symptoms [7].

From the above cases, we can see that the clinical manifestations of varicella in patients with a history of kidney transplantation vary and have a wide range of severity and severity of the disease. Treatment of these patients with the antiviral drug acyclovir is quite effective, especially when administered as early as possible.

One of the most effective methods of preventing this infectious disease in kidney transplant recipients is vaccination against VZV. The cross-sectional study analyzed VZV-specific IgG and T cells in 39 recipients receiving immunosuppressive therapy. They were vaccinated with 2 doses of a recombinant protein-based vaccine (Shingrix) containing glycoprotein E as an immunogenic domain on the envelope. The vaccination was well tolerated and did not affect the function of the kidney allograft. VZV-specific IgG titers were detected in all vaccinated patients. In patients who already had titers of this immunoglobulin before vaccination, an average increase in titer of 1.8 times was noted, indicating a humoral response [8]. These results confirm and are consistent with an earlier study that revealed vaccination-induced immunogenicity in kidney recipients that lasts 12 months or more and has no side effects [9].

Conclusions

The risk of such an infectious disease as varicella-zoster virus in people with a history of kidney transplantation is much higher than in ordinary people who do not have a history of organ transplantation. This, as is already known, is due to the forced lifelong immunosuppressive therapy. Clinical manifestations of this disease do not depend on the varicella virus and range from mild to severe, and in the absence of adequate treatment can be fatal. Treatment of varicella in patients with kidney transplantation should be started as soon as possible, treatment consists of prescribing intravenous acyclovir with subsequent transition to its oral administration. In kidney transplant recipients, prophylaxis against varicella-zoster virus should be carried out, i.e. vaccination should be performed to prevent the disease through persistent immunogenicity induced by vaccination.

References:

1. <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2022-rotsi-ukrainski-likari-provely-na-20-bilshe-orhannykh-transplantatsii-nizh-u-dovoiennomu-2021-rotsi>
2. <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-46343-transformaciya-prezumpcii-nezgodu-u-prezumpciyu-zgodu-riziki-i-perevagi>
3. Griffiths P, Reeves M. Pathogenesis of human cytomegalovirus in the immunocompromised host. *Nat Rev Microbiol* (2021) 19:759–73. doi: 10.1038/s41579-021-00582-z
4. Pergam SA, Limaye AP. Varicella zoster virus in solid organ transplantation: guidelines from the American society of transplantation infectious diseases community of practice. *Clin Transplant* (2019) 33:e13622. doi: 10.1111/ctr.13622
5. Adam AAN, Mohamed AH, Jeele MOO. A case of varicella zoster infection in kidney transplant recipient using immunosuppressant. *Clin Case Rep*. 2023 Aug 24;11(9):e7820. doi: 10.1002/ccr3.7820. PMID: 37636872; PMCID: PMC10448235.
6. Holanda IRM, Dias MO, Amorim RP, Garcia AL, Almeida RAMB, Marques SA. Disseminated varicella with systemic implications in a renal transplant recipient. *An Bras Dermatol*. 2023 Nov-Dec;98(6):875-878. doi: 10.1016/j.abd.2022.10.013. Epub 2023 Jul 5. PMID: 37419774; PMCID: PMC10589492.
7. Alsultan M, Kliea M, Hassan O, Basha K. Delayed acyclovir therapy for disseminated varicella zoster in an adult kidney transplant recipient: a case report and literature review. *Ann Med Surg (Lond)*. 2023 Mar 2;85(3):481-485. doi: 10.1097/MS9.000000000000231. PMID: 36923769; PMCID: PMC10010797.
8. Roch, Toralf PhD^{1,2}; Wehler, Patrizia PhD^{1,2}; Blazquez-Navarro, Arturo PhD²; Bachmann, Friederike MD³; Нойман, Изабель Е. Бакалавр наук²; Калищук, Світлана²; Thieme, Constantin J. MD, PhD²; Anft, Moritz PhD¹; Stervbo, Ulrik PhD^{1,2}; Westhoff, Timm H. MD¹; Бабель, Ніна MD^{1,2}; Чой, Міра MD³. Пацієнти після трансплантації нирки створюють Т-клітинний і гуморальний імунітет, реактивний проти Varicella Zoster, після білкової вакцинації проти Varicella Zoster. *Трансплантація* 107(2):р e58-e59, лютий 2023 р. | DOI: 10.1097/TP.0000000000004406

Honcharuk L.M.,
PhD in Medical Sciences, Associate Professor
Department of Internal Medicine;
Drohomyretskyi N.T.,
6th year student of 14 group
Bukovinian State Medical University
Nazaryshyn O.V.,
6th year student of 14 group
Bukovinian State Medical University
Zhovtia O.S.,
6th year student of 14 group
Bukovinian State Medical University
Lukashuk D.A.,
6th year student of 14 group
Bukovinian State Medical University
[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-27-29](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-27-29)

CROHN'S DISEASE: MODERN VIEWS ON DIAGNOSIS AND TREATMENT

Abstract.

Crohn's disease is a chronic, transmural, granulomatous inflammation that can affect any segment of the gastrointestinal tract. Typical for this condition are segmental inflammatory changes with demarcation by unaffected parts of the tissue. The etiology of this disease has not been fully elucidated, but there are assumptions about the influence of several provoking genetic factors and environmental factors that participate in the development of the disease. Modern knowledge about Crohn's disease has expanded significantly and helps improve the outcome of therapy. It is important to note that early and timely detection and treatment of the disease allow achieving clinical remission, reducing the number of complications and the volume of prescribed drugs for a larger number of patients. In this article, we want to shed light on the main modern methods of diagnosis and medical treatment of Crohn's disease.

Keywords: *Crohn's disease, inflammatory bowel disease, diagnosis, treatment.*

Crohn's disease is quite common in the developed countries of Western Europe and North America, including the UK, with an incidence of 3 to 20 per 100,000. In North America, the prevalence is 144 to 198 per 100,000. Most often, the manifestation of the disease occurs in patients aged 15 to 30 years, but there is a small number of people with late onset aged 60 to 80 years. The number of patients in Ukraine is not known for certain, because there is no corresponding registry, but according to experts, it is approximately 14,000 patients. The disease is thought to affect women more often, but this often varies by population. There is a gradual and steady increase in the incidence of Crohn's disease throughout the world. The greatest growth can be seen in Caucasians, African Americans, Hispanics, and Asians. Also, modern studies indicate an increase in the number of cases of damage to younger people.

The aim of the study. To analyze publicly available literature on current approaches to the diagnosis and treatment of Crohn's disease.

Results and discussion: Crohn's disease is a chronic, transmural, granulomatous inflammation and progressive disease of the gastrointestinal tract with various localization of lesions [1]. The most frequent segment of the gastrointestinal tract that is affected is the ileum - ileitis (about 30%) and the large intestine - granulomatous colitis (about 20%). Ileocolitis is an inflammatory lesion of the ileum and colon in approximately 40% of cases. Lesions of other segments of the

gastrointestinal tract are noted less often, but sometimes the stomach is affected, most often its antral part and especially in young patients.

The etiology is not fully established, but scientists believe that the development consists in the presence of several factors that contribute to the development of CD. These include genetic, immune and bacterial, intestinal microflora imbalance, smoking, medications. It is believed that the complex influence of these factors causes the occurrence of the disease in people prone to it [2]. This induces chronic inflammation with damage to the organ by the immune system. The presence of relatives with this diagnosis increases the risk of the disease in other family members [3]. The main characteristic of Crohn's disease, which distinguishes it from ulcerative colitis, is the involvement of all layers. The disease begins with inflammation of the crypts and the formation of foci of inflammation. With an active process, neutrophilic inflammation occurs with the formation of microabscesses and aphthoid ulcers. These processes change the structure of the wall with alternating ulcers and foci of granulation inflammation - so-called granulomas, which are considered pathognomonic for Crohn's disease. Transmural inflammation leads to lymphedema and thickening of the intestinal wall and its mesentery. In addition to microabscesses, fistulas can form with penetration into neighboring structures [4].

The disease can be primary inflammatory, which over time turns into a stenotic or obstructive form, and can also have a penetrating or fistulizing nature. These

forms will later determine the choice of patient treatment tactics. The course of the disease includes periods of exacerbation and remission. Exacerbations are manifested in the form of increased defecation, weight loss, painful or spasmodic nature, chronic diarrhea and, not infrequently, fever [5]. Stomach is sensitive. Weight loss is attributed to malabsorption syndrome due to transmural damage to the intestinal wall. Bleeding, fistulas, abscesses may occur. Extraintestinal symptoms include damage to the eyes (uveitis, iritis, conjunctivitis), joints (including arthritis, sacroiliitis, seronegative ankylosing spondylitis), cholelithiasis, urolithiasis, fingers in the form of "drum sticks". Dermatological manifestations are most frequent in the form of erythema, pyoderma, acute febrile neutrophilic dermatosis (Svit's syndrome). Extraintestinal manifestations (arthritis, anemia, growth retardation, etc.) occur more often in children without abdominal pain and diarrhea [6].

Diagnosis of the disease includes a set of measures aimed at its confirmation. These include radiography and CT scan of the abdominal organs with barium contrast, FGDS with biopsy, colonoscopy or video capsule endoscopy. A classic endoscopic symptom is the alternation of a zone of ulceration, swelling and healthy tissue - the "cobblestone" symptom. Microscopic examination of the biopsy reveals infiltration by cells of the immune system in combination with epithelioid cells. Among them are lymphocytes, plasma cells in the submucosal layer and giant multinucleated cells of the Pirogov-Langhans type in granulomas [7]. It is worth noting that non-caseoid granulomas are not found in all cases, which forces a careful approach to the further plan of diagnosis of the disease. Patients with acute abdominal symptoms are recommended to undergo abdominal CT scan to detect abscesses, fistulas, etc. Ultrasound better describes the disease of the gynecological profile in women with pain in the lower abdomen [8]. Laboratory indicators are not a basis for confirming Crohn's disease due to their non-specificity. However, they are used to monitor the course and activity of the disease. Research is conducted to detect anemia, deficiency of vitamins B12 and D, hypoalbuminemia. Liver tests to detect lesions of the liver or bile ducts [9].

Complications include intestinal obstruction due to strictures or narrowing of the intestinal lumen, anemia, osteoporosis, and osteopenia due to the development of malabsorption, fistula formation, carcinoma of the small or large intestine, gallstone disease, urolithiasis, and bleeding, etc. [10].

To date, there is no complete cure for Crohn's disease, but there are drugs to maintain long-term remission of the disease. The choice of therapy will depend on the activity, complexity and localization of the lesion [11]. Therapy of an uncomplicated course consists of induction of remission and maintenance of remission. Glucocorticoids (budesonide, prednisone), salicylates (5-ASA) (sulfasalazine, mesalazine), immunosuppressants (azathioprine, methotrexate, 6-mercaptopurine), antibiotics (metronidazole) are used for induction. In the last 20 years, anti-TNF α biologics (infliximab, ustekinumab, adalimumab, certolizumab pegol, golimumab), anti-integrin drugs (natalizumab

and vedolizumab) and ustekinumab, which acts on cytokines (IL-12 and IL-23) and is approved for the treatment of Crohn's disease in the United States [12]. Glucocorticoids are prescribed today on a short-term basis and in case of exacerbations due to the presence of a large number of side effects. Antibiotics are part of the first line of drugs purely for empiric therapy. Also, monotherapy and combined therapy with the addition of a biological drug to an immunomodulator are distinguished in the treatment. Each of them has both positive qualities (reduced inflammation) and negative qualities (increased number of side effects, liver damage, nausea, bone marrow suppression, etc.). To maintain remission, it is recommended to use azathioprine or 6-mercaptopurine after induction of remission [13]. The drug of choice is methotrexate in patients with intolerance or contraindications to the use of azathioprine and 6-mercaptopurine (low thiopurine methyltransferase activity). Glucocorticoids are not prescribed to maintain remission in Crohn's disease [14]. In patients with a complicated course or lack of a positive response to drug therapy, the option of surgical treatment is considered. It consists in the resection of the affected segment of the intestine. To avoid relapses, immunosuppressants, antibiotics or biological drugs are used. With compliance with all treatment recommendations and removal of factors that can cause relapses, the quality of life improves in most patients. Given the impaired absorption process, diarrhea and decreased appetite during the disease, patients are recommended to maintain a proper diet rich in vitamins and minerals. There is no special diet and it should be as varied as a healthy person, excluding dishes and products that cause discomfort. In case of exacerbations of the disease or intestinal stenoses, preference should be given to the consumption of products with a low fiber content [15].

Conclusion: In this article, we shed new light on the diagnosis and treatment of Crohn's disease, which is a severe, chronic disease with multiple etiological factors and diverse clinical manifestations. The disease requires a complex and individual approach to identifying and building a treatment plan. Modern diagnostic methods are becoming more and more accurate and effective in determining the condition of patients. Taking into account the traditional medical therapy, surgical treatment is still the main factor in stabilizing the condition in this disease. However, the continuous development of medicine and technology allow to increase the chances of discovering new methods of treatment with greater effectiveness, and further scientific research will ensure the improvement of the quality of life of people with this disease.

Literature:

1. European evidence based consensus for endoscopy in inflammatory bowel disease Journal of Crohn's and Colitis 2013 7, 982–1018
2. Lamb CA, Kennedy NA, Raine T, et al. British Society of Gastroenterology consensus guidelines on the management of inflammatory bowel disease in adults. Gut 2019; 68: s1–s106.
3. Lichtenstein GR, Loftus EV, Isaacs KL, Regueiro MD, Gerson LB, Sands BE 2018. "ACG Clinical Guideline: Management of Crohn's Disease in

- Adults". *The American Journal of Gastroenterology*. 113 (4): 481–517.
4. Baumgart DC, Sandborn WJ 2012. "Crohn's disease". *Lancet*. 380 (9853): 1590–605.
 5. Magro F, Langner C, Driessen A, Ensari A, Geboes K, Mantzaris GJ, et al. European consensus on the histopathology of inflammatory bowel disease. *J Crohns Colitis* 2013;7:827–51.
 6. Gustavsson A, Magnuson A, Blomberg B, Andersson M, Halfvarson J, Tysk C. Smoking is a risk factor for recurrence of intestinal stricture after endoscopic dilation in Crohn's disease. *Aliment Pharmacol Ther* 2013;37:430–7.
 7. Dorrington AM, Selinger CP, Parkes GC, etc. Historical role and current use of corticosteroids in inflammatory bowel disease. *J. Crohn's Colitis* 2020; 14: 1316–1329.
 8. Lewis JD, Scott FI, Brensinger CM, et al. Increased mortality rates with prolonged corticosteroid therapy when compared with antitumor necrosis factor-alpha-directed therapy for inflammatory bowel disease. *Am J Gastroenterol* 2018; 113: 405–417.
 9. D'Haens G, Reinisch W, Colombel JF, et al. Five-year safety data from ENCORE, a European Observational Safety Registry for adults with Crohn's disease treated with infliximab [Remicade(R)] or conventional therapy. *J Crohns Colitis* 2017; 11: 680–689.
 10. Kuenzig ME, Rezaie A, Kaplan GG, et al. Budesonide for the induction and maintenance of remission in Crohn's disease: systematic review and meta-analysis for the cochrane collaboration. *J Can Assoc Gastroenterol* 2018; 1: 159–173.
 11. Lim WC, Wang Y, MacDonald JK, et al. Aminosalicylates for induction of remission or response in Crohn's disease. *Cochrane Database Syst Rev* 2016; 7: CD008870.
 12. Torres J, Bonovas S, Doherty G, et al. ECCO guidelines on therapeutics in Crohn's disease: medical treatment. *J Crohns Colitis* 2019; 14: 4–22.
 13. Zhang Y., Li Y. Inflammatory bowel disease: pathogenesis. *World J Gastroenterol* 2014; 20: 91.
 14. Alkhatry M, Al-Rifai A, Annese V, et al. First United Arab Emirates consensus on diagnosis and management of inflammatory bowel diseases: a 2020 Delphi consensus. *World J Gastroenterol* 2020; 26: 6710–6769.
 15. Hazlewood GS, Rezaie A, Borman M, et al. Comparative effectiveness of immunosuppressants and biologics for inducing and maintaining remission in Crohn's disease: a network meta-analysis. *Gastroenterology* 2015; 148: 344–354.

*Форманюк Д. Р.,**студентка 5 курсу**Буковинський державний медичний університет**Дудко О. Г.**к. мед. н., доцент кафедри травматології та ортопедії**Буковинський державний медичний університет*[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-30-32](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-30-32)**ОСНОВНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ РОЗВИТКУ ОСТЕОХОНДРОЗУ ТА ЇХ ПРОФІЛАКТИКА***Formaniuk D.R.,**5th course undergraduate medical student**Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine**Dudko O.G.**PhD, Associated professor Traumatology and Orthopaedics Department**Bukovinian State Medical University Chernivtsi, Ukraine***MAIN RISK FACTORS OF DEVELOPMENT OF DEGENERATIVE DISK DISEASE AND THEIR PROPHYLACTIC MEASURES****Анотація.**

Остеохондроз хребта - одне з найбільш розповсюджених захворювань опорно-рухового апарату, яке призводить до значної втрати працездатності пацієнтів. В статті проведено аналіз досліджень за даною тематикою та визначено основні фактори ризику розвитку даної патології. В переважній більшості це біомеханічні фактори: неправильна постава, сидячий спосіб життя, надмірне навантаження хребта, надлишкова вага. Також важливими є шкідливі звички (куріння, переїдання), генетична схильність та віковий фактор.

Abstract.

Degenerative disk disease is one of the most common pathologies of the locomotor system that led to significant loss of patients' ability to work. In the article the analysis of the publications on this topic was performed, and the main factors of development of degenerative disk disease were determined. These are such biomechanical factors as deformities of vertebral column, sitting way of living, excessive loads on the vertebral column, overweighting. Also such harmful habits, as smoking, overeating, genetic predisposition and patients' age are other important factors.

Ключові слова: *остеохондроз, фактори ризику, профілактика.*

Keywords: *degenerative disk disease, risk factors, prophylactic measures.*

Актуальність: Рівень захворюваності на остеохондроз щорічно зростає. Клінічні прояви цього захворювання досить різноманітні і залежать від рівня ураження хребтового стовпа. Частота захворювання на остеохондроз збільшується у людей у віці після 30 років і досягає свого максимуму у віці 60-65 років. На цей процес впливають такі негативні фактори як: вібраційний вплив на тіло пацієнта, невідповідність із причинами розвитку остеохондрозу та ряд таких психологічних факторів, як хронічний стрес, стурбованість, депресія, незадоволення та відсутність соціальної підтримки на роботі [1].

Мета дослідження. Визначити основні негативні фактори розвитку остеохондрозу, сучасні способи профілактики і лікування.

Результати дослідження. Частота і вираженість ступеню розвитку остеохондрозу коливається у різних вікових групах і для людей різноманітних професій, національностей, місць проживання, кліматичних особливостей. Все різноманіття негативних факторів можна розділити на ті, що залежать від людини, і вона може на них впливати, і на ті, що не залежать. Проаналізувавши сучасні дослідження, ми визначили наступні фактори для того, щоб зрозуміти як і в якій мірі ми можемо на них

вплинути і зменшити рівень захворюваності на остеохондроз.

Сидячий спосіб життя. За останній час значно збільшилася кількість професій, за яких людина веде малорухомий спосіб життя, це переважно робота в офісі, за комп'ютером, навчання, тощо. Крім того, в позаробочий час людина також постійно перебуває в сидячому положенні при користуванні транспортом, відпочинку вдома. В такому положенні навантаження на хребет та його складові значно посилюється, відбувається перевантаження нижньо-грудного і поперекового відділів хребта. Gupta N. та співавтори провели дослідження, в якому визначили залежність виникнення болей в нижньому відділі хребта від сидячого способу життя у людей, які мають професії, що пов'язані із фізичною працею. Вони визначили, що для людей, які сидять протягом 9 і більше годин робочого дня прояви остеохондрозу, зокрема біль у нижньому відділі хребта виникає набагато частіше [2]. Отже, ризиком є довгий період сидячої роботи, яка може збільшити навантаження на хребет. Для профілактики рекомендуємо регулярні паузи для розтяжки та фізична активність, у тому числі заняття спортом

або легкими фізичними виравами, робота за ергономічним столом і стільцем.

Неправильна постава. Правильне положення тіла важливе для збереження здоров'я хребта та уникнення надмірного тиску на міжхребцеві диски та інші структури хребта. Коли постава порушена, це може призвести до різноманітних проблем, включаючи остеохондроз. Неправильна постава може виникати з різних причин, таких як погані звички сидіння чи стояння, носіння важких сумок на одному плечі, недостатня фізична активність, а також внаслідок слабкості м'язів корпусу. Коли тіло не знаходиться в оптимальному положенні, це може призводити до нерівномірного розподілу ваги та зайвого тиску на хребет. Типовими деформаціями хребтового стовпа можуть бути викривлення в сагітальній площині - кіфоз або лордоз, які перевищують фізіологічні викривлення. У фронтальній площині будь-яка ступінь викривлення вважається патологією. Від ступеня вираженості сколіозу будуть залежати і порушення, які виникають у хребті. Залежність вираженості остеохондрозу від сколіозу хребта були вивчені Бобриком Ю.В. в 2010 році і було запропоновано авторську методику корекції даних деформацій [3].

Ми вважаємо, що постійне утримання неправильної постави є фактором ризику, що може призвести до надмірного навантаження на хребет і в свою чергу прогресування остеохондрозу. Метою профілактики цього є удосконалення постави за допомогою спеціальних вправ, фізичних тренувань та регулярного контролю [4].

Надмірне навантаження хребта. Неправильно розподілена або занадто інтенсивна вага може сприяти розвитку дистрофії хрящової тканини і виникненню змін у міжхребцевих дисках. Постійне надмірне навантаження, неправильне підняття важких предметів може призвести до деформації хребта, збільшення тиску на міжхребцеві диски та інші структури, що може призвести до розвитку остеохондрозу. Це стосується людей, які займаються важкою фізичною працею (вантажники, будівельники, носильники багажу) і професійних спортсменів-штангістів [5]. Постійна дія даного фактору буде сприяти пошкодженню міжхребцевих дисків, тому з метою профілактики рекомендуємо уникати зазначених видів діяльності або дотримуватися правильної техніки піднімання важких предметів, розподіл навантаження під час фізичних вправ.

Атрофія м'язів спини. М'язи спини виконують важливу функцію у підтримці хребта та стабілізації. Якщо ці м'язи слабкі або атрофовані, це може призвести до нерівномірного розподілу тиску на хребець, що збільшує ризик пошкодження міжхребцевих дисків та інших структур хребта. Та якщо ж одні м'язи стають слабкими, а інші в гіпертонусі, це може створити дисбаланс, що впливає на механіку хребта та може сприяти розвитку остеохондрозу. У сучасному житті значна кількість людей має виражене обмеження рухового режиму, що призводить до хронічного перенапруження, втомі, ослаблення м'язів і це призводить до значної деформації у різних відділах хребта. Вплив гіподинамії на стан

м'язів спини вивчали Зарічнюк і співавтори в 2022 році [6]. Визначивши, що основними показниками гіподинамії є: обмеження рухової активності і недостатність рухів, вони сформуvalи основні принципи профілактики даного патологічного стану. Тобто як ризик можуть бути ослаблені м'язи спини, що призводять до недостатньої підтримки хребта. Як профілактику цього ми рекомендуємо регулярні вправи на м'язи спини та живота для зміцнення корпусу, плавання.

Неправильне харчування. Раціон, багатий поживними речовинами, включаючи білок, вітаміни та мінерали, допомагає утримувати м'язову і кісткову системи. Недостатність кальцію та вітаміну D може впливати на здоров'я кісток і сприяти розвитку остеохондрозу. Ці поживні речовини є важливими для утримання кісткової щільності та регенерації хрящової тканини. Недостатнє споживання натуральних продуктів: м'яса, молочних продуктів, фруктів, овочів призводить до захворювань ендокринної, серцево-судинної систем і в свою чергу може призвести до патології хребта [7]. Звідси виходячи, ризиком є дефіцит поживних речовин, який впливає на здоров'я хребта та суглобів. З метою профілактики рекомендуємо: збалансоване харчування, яке містить достатню кількість вітамінів, кальцію, фосфору та інших поживних речовин. Крім того, надмірне споживання висококалорійної їжі, зокрема швидко засвоюючих вуглеводів, може сприяти збільшенню маси тіла, що є в свою чергу додатковим фактором розвитку остеохондрозу.

Зайва вага. Надлишкова вага створює додатковий тиск на міжхребцеві диски та суглоби, що може викликати їх пошкодження, а також впливає на поставу тіла та механіку ходьби, що призводить до нерівномірного розподілу тиску на різні частини хребта. Збільшена маса може створювати навантаження на міжхребцеві диски, сприяючи розвитку протрузії, тобто випинання пульпозного ядра із тиском на спинномозковий канал. Отже, надмірна вага може слугувати ризиком внаслідок додаткового навантаження на хребет [8]. Для профілактики рекомендуємо раціональне харчування та регулярна фізична активність для підтримки нормальної ваги.

Генетична схильність. Спадковість грає чималу роль у виникненні різних хвороб і дегенеративно-дистрофічні захворювання не є винятком. Атраментова Л. О. у 2005 році проаналізувала генеалогічну інформацію у Харківській області про 102 чоловіка і 98 жінок у віці від 20 до 85 років, хворих на остеохондроз, а також інформацію про 945 їх родичів першого ступеня і 1425 родичів другого ступеня спорідненості. Частота остеохондрозу в харківській популяції склала 0,14, у тому числі 0,16 серед чоловіків і 0,12 серед жінок. Успадкованість остеохондрозу склала 43,6% [9]. Отож, генетичні фактори суттєво підвищують ризик розвитку остеохондрозу. Із профілактики можна виокремити такі пункти: ведення здорового способу життя, раннє виявлення генетичної схильності і вчасні профілактичні медогляди.

Віковий фактор. З віком хрящова тканина втрачає свою пружність та здатність до відновлення. Це може призводити до стоншення та руйнування хрящів між хребцями. Міжхребцеві диски можуть втрачати свою еластичність та високу здатність до амортизації зношуванням. Також відбувається втрата м'язової маси та сили, що впливає на підтримку та стабілізацію хребта. У людей старшого віку втрачається кісткова щільність. Все це здатне призвести до остеохондрозу і інших дегенеративних захворювань. Оскільки вік людини постає одним із найголовніших факторів втрати кісткової маси, Фурман Ю. М. у 2017 році провів аналіз змін МЩКТ у хворих на остеохондроз у віковому аспекті і виявив, що найбільш часто остеодефіцит траплявся в молодих людей працюючого віку (82,4 %) та у похилому (100,0 %) віці [10]. Тому як ризик виділяємо втрату еластичності тканин і кісткової маси хребта із віком. Профілактикою є збереження активного способу життя, збалансоване харчування із достатньою кількістю кальцію та вітаміну D.

Куріння. Взаємозв'язок куріння та розвитку остеохондрозу, що клінічно супроводжуються болями в хребті вивчав Скот з співавторами (1999) [11]. Було відмічено позитивну кореляцію, крім того відмічено, що у пацієнтів з сколіотичною деформацією хребта частота та інтенсивність болей в спині значно вища. Патогенез розвитку під дією цього негативного фактора полягає в тому, що внаслідок куріння виникає звуження судин та зменшення кровопостачання до тканин багатьох органів і частин тіла, включаючи хребет. Також воно впливає на метаболізм хрящової тканини, що може призводити до її зношування та дегенерації. Отже, ризиком розвитку остеохондрозу є куріння, так як воно може погіршити кровопостачання до тканин хребта і призвести до прискореного розпаду хрящової тканини. Тому ми рекомендуємо відмовитися від куріння як із метою профілактики, так і тим пацієнтам, які проходять курс лікування.

Висновки. Захворюваність на остеохондроз можна зменшити, якщо взяти заходів по профілактиці та зменшити негативний вплив таких факторів, як неправильна постава, сидячий спосіб життя, надмірне навантаження хребта, надлишкова вага та відмовою від таких шкідливих звичок, як куріння та переїдання. Це дозволить значно зменшити витрати на лікування як пацієнтів, так і системи охорони здоров'я в цілому, покращити рівень якості життя, зменшити число днів непрацездатності пацієнтів.

Список літератури.

1. Hoy, D., Brooks, P., Blyth, F., & Buchbinder, R. (2010). The epidemiology of low back pain. *Best practice & research Clinical rheumatology*, 24(6), 769-781.
2. Gupta, N., Christiansen, C. S., Hallman, D. M., Korshøj, M., Carneiro, I. G., & Holtermann, A. (2015). Is objectively measured sitting time associated with

low back pain? A cross-sectional investigation in the NOMAD study. *PloS one*, 10(3), e0121159.

3. Динамика выраженности поясничного сколиоза у больных остеохондрозом позвоночника с неврологическими проявлениями на различных этапах комплексного восстановительного лечения / Ю.В. Бобрик // Таврический медико-биологический вестник. — 2010. — Т. 13, № 1 (49). — С. 17-19.

4. Кривенко А. П. Фізичні вправи як основний засіб комплексних методик у реабілітації хворих з порушенням функцій хребта. Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. VII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Чернігів, 7-8 квіт. 2017 р. : [в 2 т.] / ред. кол. : С. М. Шкарлет [та ін.]. Чернігів, 2017. Т. 2. С. 179-181.

5. Ільматов, В. Р. (2015). Дослідження функціонального стану опорно-рухового апарату юних спортсменів-пауерліфтерів, які мають вертеброгенні порушення хребта. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, (10), 33-38.

6. Зарічнюк, І. Р., Жигульова, Е. О., & Заїкін, А. В. (2022). ГІПОДИНАМІЯ ЯК ОДНА З АКТУАЛЬНИХ ПРИЧИН РОЗВИТКУ ШИЙНОГО ОСТЕОХОНДРОЗУ. *Rehabilitation and Recreation*, (12), 29–36. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.12.4>

7. Нецадим, Л. М., & Поворознюк, І. М. (2021). Правильне збалансоване харчування як основний фактор здоров'я молоді. *Економічні горизонти*, (3-4(18)), 73–81. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3-4\(18\).2021.246579](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3-4(18).2021.246579)

8. Chou, L., Brady, S. R. E., Urquhart, D. M., Teichtahl, A. J., Cicuttini, F. M., Pasco, J. A., Brennan-Olsen, S. L., & Wluka, A. E. (2016). The Association Between Obesity and Low Back Pain and Disability Is Affected by Mood Disorders: A Population-Based, Cross-Sectional Study of Men. *Medicine*, 95(15), e3367.

<https://doi.org/10.1097/MD.0000000000003367>

9. Атраментова, Л. А., & Тыжненко, Т. В. (2005). Генетический анализ предрасположенности к остеохондрозу в Харьковской области. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Біологія*, (1-2), 72-76.

10. Фурман Ю. М. Роль факторів ризику виникнення остеодефіциту у хворих із дегенеративно-дистрофічними захворюваннями хребта та в їхній фізичній реабілітації /Юрій Фурман// Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт : журнал / уклад. А. В. Цьось, А. І. Альошина. – Луцьк, 2017. – Вип. 27. – С. 185-188.

11. Scott, S. C., Goldberg, M. S., Mayo, N. E., Stock, S. R., & Poitras, B. (1999). The association between cigarette smoking and back pain in adults. *Spine*, 24(11), 1090-1098. <https://doi.org/10.1097/00007632-199906010-00008>

Лулу Д. В.,
Ясніковська С. М.

Буковинський державний медичний університет

ВІЛИВ ВІРУСУ ПАПІЛОМИ ЛЮДИНИ НА РОЗВИТОК РАКУ ШИЙКИ МАТКИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПРОФІЛАКТИКИ

Lupu Diana V.,
Yasnikovska S.M.

Bukovinian State Medical University

THE INFLUENCE OF THE HUMAN PAPILLOMA VIRUS IN THE DEVELOPMENT OF CERVICAL CANCER AND WAYS OF ITS PREVENTION

Анотація.

Вірус папіломи людини (ВПЛ) широко поширений і має канцерогенну дію, що становить велику небезпеку для здоров'я людини. Його онкогенність пов'язана із раком шийки матки (РШМ), оскільки близько 99,7% випадків даної патології обумовлено тривалою персистенцією ВПЛ в організмі людини. При інфікуванні базального епітеліоциту, що є клітинною-мішенню для ВПЛ, відбувається реплікація вірусного геному в ядрі клітини. Незважаючи на відносно просту структуру, ВПЛ має серйозний онкогенний потенціал. Виділяють типи ВПЛ з низьким та високим ризиком онкогенності. ВПЛ у клітинах слизового епітелію існує у двох формах – інтеграційної та вільної епісомальної. Інтеграція вірусної ДНК в геном клітини господаря з наступними злочасними змінами відбувається лише в першому випадку. Дані досліджень свідчать, що причиною 70% випадків та 10 видів РШМ вірусної етіології є ВПЛ 16 та 18-го типів, а до 90% випадків виникнення новоутворення зумовлює комбінація 31, 33, 45, 52, 58-го разом із 16 та 18-м типами. Як правило, для розвитку новоутворень недостатньо однієї персистенції папіломавірусної інфекції, додатково необхідний ряд супутніх факторів ризику, що є керованими та некерованими. Незважаючи на доведену ефективність проведення вакцинації, її відсоток залишається вкрай низьким. Рекомендованим віком для вакцинації проти ВПЛ є 9–13 років, проте деякі дослідження показують ефективність вакцинопрофілактики жінок у віці до 45 років. У зв'язку з нетривалим періодом активності антитіл потрібна постійна підтримка напруженості імунітету шляхом регулярної ревакцинації. Основними методами впливу на поширення інфекції ВПЛ є профілактика раннього сексуального життя, тестування та популяризація застосування різних видів вакцинації.

Abstract.

The human papilloma virus (HPV) is widespread and has a carcinogenic effect, which poses a great danger to human health. Its oncogenicity is associated with cervical cancer (CRC), as about 99.7% of cases of this pathology are due to the long-term persistence of HPV in the human body. When a basal epitheliocyte, which is a target cell for HPV, is infected, replication of the viral genome takes place in the cell nucleus. Despite its relatively simple structure, HPV has a serious oncogenic potential. There are types of HPV with a low and high risk of oncogenicity. HPV exists in the cells of the mucous epithelium in two forms - integration and free episomal. Integration of viral DNA into the genome of the host cell with subsequent malignant changes occurs only in the first case. Research data show that the cause of 70% of cases and 10 types of RSM of viral etiology are HPV types 16 and 18, and up to 90% of neoplasms are caused by a combination of 31, 33, 45, 52, 58 together with 16 and 18 m type. As a rule, for the development of neoplasms, the persistence of a papillomavirus infection alone is not enough, a number of concomitant risk factors, which are controllable and uncontrollable factors, are additionally required. Despite the proven effectiveness of vaccination, its percentage remains extremely low. The recommended age for HPV vaccination is 9–13 years, but some studies show the effectiveness of vaccine prevention in women under 45 years of age. In connection with the short period of activity of antibodies, constant maintenance of the intensity of immunity is required by means of regular revaccination. The main methods of influencing the spread of HPV infection are the prevention of early sexual life, testing and popularization of the use of various types of vaccination.

Ключові слова: вірус папіломи людини, рак шийки матки, вакцинація, Гардасил, Церварікс.

Keywords: human papillomavirus, cervical cancer, vaccination, Cervarix, Gardasil.

Вірус папіломи людини (ВПЛ) широко поширений і включає близько 200 типів, мінімум 15 з яких мають канцерогенну дію, що становить велику небезпеку для здоров'я людини. Онкогенність ВПЛ тісно пов'язує цей вірус із раком шийки матки

(РШМ), оскільки близько 99,7% випадків даної патології обумовлено тривалою персистенцією генітальної інфекції ВПЛ в організмі людини. Також серйозною проблемою акушерства є висока поширеність ВПЛ у вагітних, яка для даного контингенту

становить 30–65%, зокрема для ВПЛ високого онкогенного ризику – близько 20–30%. Персистенція ВПЛ у вагітних, особливо високоонкогенного типу, супроводжується різким зниженням місцевого імунітету, що призводить до збільшення в 2 рази ризику переривання вагітності в ранні терміни, в 1,5 рази до формування ультразвукових змін у плаценті, збільшення частоти передчасних полог та допологового виливу навколоплідних вод [1, 2].

ВПЛ є членом сімейства Papillomaviridae і являє собою відносно невелику ділянку ДНК, що містить вірус без оболонки діаметром близько 55 нм. Генوم вірусу містить 3 функціональні ділянки: перша – «некодуюча верхня регуляторна область», що відповідає за регуляцію реплікації ДНК, друга – «рання область» – E (early), що кодує білки E1, E2, E4, E5, E6 та E7, які беруть участь у реплікації вірусу та неопластичній трансформації клітини господаря, і третій – «пізня область» – L (late), що кодує білки вірусного капсиду. Найбільшу імуногенність мають L-білки, що дозволяє використовувати білок L2 як антигенну структуру при створенні профілактичної вакцини [3, 4, 5, 6, 7].

При інфікуванні базального епітеліоциту, що є клітинною-мішенню для ВПЛ, відбувається реплікація вірусного геному в ядрі клітини, а утворення вірусних частинок відбувається лише на останніх стадіях диференціювання епітеліальних клітин. Специфічними антигенами для імунної відповіді є поверхневі білки ВПЛ L1 і L2, що дає можливість вироблення В-лімфоцитами компліментарних вірусних білків антитіл. Незважаючи на відносно просту структуру, ВПЛ має серйозний онкогенний потенціал. Виділяють типи ВПЛ з низьким ризиком онкогенності (6, 11, 42, 43 і 44) та типи ВПЛ з високим ризиком (16, 18, 31, 33, 35, 39, 45, 51, 52, 56, 58, 59, 68), 73 та 82). Але іноді РШМ викликають і інші підтипи ВПЛ 1-ї групи [4, 8-11].

ВПЛ у клітинах слизового епітелію існує у двох формах – інтеграційної та вільної епісомальної. Інтеграція вірусної ДНК в генوم клітини господаря з наступними злоякісними змінами відбувається лише в першому випадку, а друга форма призводить до розвитку гострих кондилом, що мають низький ризик переходу в передрак і рак. Непродуктивні плоскі кондиломи, які є проміжним результатом інтегративного процесу, мають великий онкогенний ризик розвитку цервікальної інтраепітеліальної неоплазії та РШМ [4].

Дані досліджень свідчать, що причиною 70% випадків та 10 видів РШМ вірусної етіології є ВПЛ 16 та 18-го типів, а до 90% випадків виникнення новоутворення зумовлює комбінація 31, 33, 45, 52, 58-го разом із 16 та 18-м типами. Низькоонкогенні типи вірусів 6 та 11 обумовлюють до 90% генітальних бородавок у чоловіків та жінок по всьому світу [12, 13].

При персистенції вірусу в інтегративній формі відбувається придушення синтезу власних білків клітини, що призводить до порушення диференціювання та дозрівання епітеліоцитів з утворенням вірусних білків E6 та E7. Білок E6 виступає у ролі

супресора і трансактиватора. Він підтримує латентний стан вірусної інфекції, знижує функцію запобігання неопластичній трансформації клітини господаря, веде до втрати контролю проліферації базальних епітеліоцитів, інгібує диференціювання клітин та створює сприятливі умови для реплікації вірусної ДНК [3, 10, 14, 15].

Вірусний білок E7, також зв'язуючись з білками, здійснює дизрегуляцію контролю клітинного циклу, порушує зупинку клітинного циклу в G-фазі, надаючи мітогенну дію, що стимулює неконтрольований синтез ДНК. Крім цього, E7 у S-фазі клітинного циклу ініціює реплікацію вірусних генів та стимуляцію проліферації трансформованих клітин [14].

При дисплазії шийки матки виділяють три ступені тяжкості щодо глибини поширення патологічного процесу в органі, адже на кожному етапі можливі персистенція, прогресія та регресія. Саме тому діагностика на кожній стадії поширення процесу та розвитку мікроінвазивного РШМ наймовірніше складна через відсутність макроскопічних ознак пухлинного росту [16, 17].

Як правило, для розвитку новоутворень недостатньо однієї персистенції папіломавірусної інфекції, додатково необхідний ряд супутніх факторів ризику, що є керованими та некерованими. Важливим некерованим чинником ризику є вік і щодо його впливу виявлено певні закономірності. До цієї інфекції переважно схильні молоді сексуально активні жінки віком 18–30 років і ризик інфікування різко знижується після 30 років. Однак найбільша кількість випадків виявлення РШМ на сьогодні припадає на жінок старшої вікової групи, 35 років і старше, з чого випливає висновок про хронічну течію та повільне прогресування вірусу і пізній розвиток новоутворень у зв'язку з віковими модифікаціями жіночого організму. Відіграє роль і ризикована сексуальна поведінка, критеріями якої вважається ранній початок статевого життя, більше 3 статевих партнерів за останній рік, а також значна кількість партнерів протягом усього статевого життя – понад 6 осіб [12, 18]. При тісному контакті шкіри та слизових при проходженні родовими шляхами від матері до плоду передається інфекція, що також є одним із можливих шляхів зараження. У поодиноких випадках можлива побутова передача даного вірусу при використанні чужих засобів гігієни, у громадських лазнях, басейнах, спортзалах, хоча термін виживання інфекції у зовнішньому середовищі короткий [9, 19, 20].

Одним із факторів ризику, коли малігнізація стає можливою, є імунологічний шлях, коли при спільному придушенні клітинної імунної відповіді вірусними частинками та сторонніми факторами, розвивається імунологічна недостатність. [13, 17, 21]. Автори вважають, що у разі тривалої персистенції ВПЛ-інфекції пригнічується вироблення прозапальних та активується вироблення протизапальних інтерлейкінів, відзначається локальна зміна рівня вироблення фактора некрозу пухлини, інтерферонів γ та β [22]. Слід враховувати вико-

нання операцій трансплантації, збільшення кількості випадків вагітності, інфекційні захворювання, що пригнічують імунітет. Додаткове навантаження на жіночий організм, що сприяє розвитку інфекційних реакцій, здатні надавати керовані фактори ризику - паління та прийом препаратів оральних контрацептивів [17, 21].

Незважаючи на доведену ефективність проведення вакцинації, її відсоток залишається вкрай низьким серед підлітків у групах ризику, особливо до їх вступу в статеве життя. Рекомендованим віком для вакцинації проти ВПЛ є 9–13 років, проте деякі дослідження показують ефективність вакцинопрофілактики жінок у віці до 45 років. У цієї групи жінок ефект процедури проявляється профілактикою як первинного інфікування, так і випадків рецидиву вже наявної персистенції даного вірусу [18, 22–25]. Вірусоподібні частинки (VLP) в даний час є основою для вакцини і мають у своєму складі різні антигени вірусу, але не містять при цьому вірусної ДНК. В результаті введення даного препарату в організм людини імунна система ініціює розпізнавання антигенних структур VLP, специфічних для певного типу ВПЛ, вироблення нейтралізуючих антитіл В-лімфоцитами і продукцію клітин пам'яті. Оскільки імунізація проти ВПЛ не має характеру повноцінного перехресного впливу, вакцина проти кожного типу вірусу повинна мати набір білків, що відображають їхню індивідуальну антигенну структуру, що переважно вимагає вакцинації проти всіх типів вірусу окремо. У зв'язку з нетривалим періодом активності антитіл потрібна постійна підтримка напруженості імунітету шляхом регулярної ревакцинації [26–28].

В даний час існують три види вакцини: бівалентний Церварікс (2-valent Human papillomavirus Vaccine, 2vHPV), активний проти 16 і 18-го типів вірусу, квадριвалентний Гардасил (4-valent Human papillomavirus Vaccine, 4vHPV), ефективний щодо 6, 11, 16, 18-го типів вірусу, а також Гардасил 9, що має у своєму складі антигенні білки проти 6, 11, 16, 18, 31, 33, 45, 52 і 58-го типів. [22, 29]. Гардасил – чотиривалентна вакцина, націлена на забезпечення імунізації проти ВПЛ 6, 11, 16 та 18-го типів і застосовується з метою запобігання до 70% випадків РШМ та 90% генітальних бородавок. Внаслідок численних досліджень імунованих пацієнтів доведено високу ефективність, але лише у разі вакцинації до придбання папіломавірусної інфекції. Методом математичного моделювання показано, що антитіла до ВПЛ 16 типу після імунізації вакциною Гардасил можуть персистувати в сироватці крові до 30 років [3, 30]. Церварікс – двовалентна вакцина проти ВПЛ, що обумовлює яскраву імунну реакцію. Результатом застосування цієї вакцини є високий рівень антитіл до віріону. Крім того, спостерігалось зниження випадків, обумовлених персистенцією ВПЛ 31 і 33-го типів, що свідчить про здатність перехресної імунізації двовалентної вакцини, що забезпечує захист проти ВПЛ 16, 18, 31 і 33-го типів. Імунізація навіть однією дозою Церварікса підвищує рівень антитіл до планки в 9 і 5 разів для 16 і 18-го типів ВПЛ відповідно щодо

їхнього природного титру [27, 31]. Загальний рівень титру антитіл до ВПЛ 16, 18-го типів при вакцинації Церваріксом у 3-9 разів вищий, ніж після вакцинації Гардасилом, і в 16-20 разів вищий, ніж при природному розвитку противірусного імунітету. Показники специфічної ВПЛ 16-18-В-клітинної пам'яті при вакцинації Церварікс також достовірно вищі в порівнянні з квадριвалентною вакциною Гардасил [27].

З моменту входу на світовий ринок перших вакцин проти ВПЛ у 2006 р. багаторазово оновлювалися методики вакцинації осіб обох статей, режим дозування та рекомендації щодо імунізації за віковими групами. За результатами багатьох досліджень, стала зрозумілою значимість вакцинації як жінок, так і чоловіків, пріоритетно до вступу у статеве життя. Всесвітня організація охорони здоров'я рекомендує дворазову вакцинацію осіб обох статей віком 9–14 років та триразову для осіб віком від 15 років, а також для дітей віком до 15 років з ослабленим імунітетом та/або ВПЛ-інфікованих [30, 32].

Опубліковано дані про те, що навіть одноразова вакцинація може дати тривалу імунну відповідь, що може бути актуально з масовою поширеністю ВПЛ-асоційованого РШМ в країнах, що розвиваються. Результати цього дослідження свідчать про довговічність захисту від контамінації папіломавірусом серед одноразово вакцинованих бівалентною вакциною пацієнтів, які не отримали другої та третьої дози імунопрепарату. На основі результатів цього обстеження, виявлено аналогічну ефективність одноразової вакцинації проти ВПЛ-інфекції порівняно з триразовим режимом введення [30, 33, 34, 35].

Основою профілактики поширення ВПЛ є просвітництво хлопчиків та дівчаток про правила безпеки при вступі до сексуальної практики, заохочення застосування та надання презервативів вже сексуально активним людям, залучення населення до ведення здорового способу життя. Невід'ємними способами є тестування жінок на ВПЛ високого канцерогенного ризику на додаток до цитологічного дослідження та імунопрофілактики вакцинами [22, 27].

Висновки. Основними методами впливу на поширення інфекції ВПЛ є профілактика раннього сексуального життя, тестування та популяризація застосування різних видів вакцинації. Важливим завданням є розробка нових вакцин, що зумовлюють імунізацію проти більшої кількості штамів, тому що ВПЛ, незважаючи на досягнуті успіхи його профілактики, залишається дуже поширеною інфекцією, що передається статевим шляхом.

Список використаної літератури

1. Qin L, Zhang X, Wu A, et al. Association Between Social Media Use and Cancer Screening Awareness and Behavior for People Without a Cancer Diagnosis: Matched Cohort Study. *J Med Internet Res.* 2021 Aug 27;23(8):e26395. doi: 10.2196/26395.
2. Saslow D, Andrews KS, Manassaram-Baptiste D, et al. American Cancer Society Guideline Development Group. Human papillomavirus vaccination 2020

- guideline update: American Cancer Society guideline adaptation. *CA Cancer J Clin.* 2020 Jul;70(4):274-280. doi: 10.3322/caac.21616.
3. Pastrana DV, Peretti A, Welch NL, et al. Meta-genomic Discovery of 83 New Human Papillomavirus Types in Patients with Immunodeficiency. *mSphere.* 2018;3(6):e00645-18. DOI:10.1128/mSphereDirect.00645-18.
4. Okunade KS. Human papillomavirus and cervical cancer. *J Obstet Gynaecol.* 2020;40(5):602-8. DOI:10.1080/01443615.2019.1634030.
5. Kandeel M. Oncogenic Viruses-Encoded microRNAs and Their Role in the Progression of Cancer: Emerging Targets for Antiviral and Anticancer Therapies. *Pharmaceuticals (Basel).* 2023 Mar 23;16(4):485. doi: 10.3390/ph16040485.
6. Rahimi M, Akbari A, Asadi F, Emami H. Cervical cancer survival prediction by machine learning algorithms: a systematic review. *BMC Cancer.* 2023 Apr 13;23(1):341. doi: 10.1186/s12885-023-10808-3.
7. Grabarek BO, Ossowski P, Czarniecka J, et al. Detection and Genotyping of Human Papillomavirus (HPV16/18), Epstein-Barr Virus (EBV), and Human Cytomegalovirus (HCMV) in Endometrial Endometroid and Ovarian Cancers. *Pathogens.* 2023 Mar 1;12(3):397. doi: 10.3390/pathogens12030397.
8. Serrano B, Brotons M, Bosch FX, Bruni L. Epidemiology and burden of HPV-related disease. *Best Pract Res: Clin Obstet Gynaecol.* 2018;47:14-26. DOI:10.1016/j.bpobgyn.2017.08.006.
9. Keiffer TR, Soorya S, Sapp MJ. Recent Advances in Our Understanding of the Infectious Entry Pathway of Human Papillomavirus Type 16. *Microorganisms.* 2021;9(10):2076. DOI:10.3390/microorganisms9102076.
10. Ahmels M, Mariz FC, Braspenning-Wesch I, et al. Next generation L2-based HPV vaccines cross-protect against cutaneous papillomavirus infection and tumor development. *Front Immunol.* 2022 Oct 3;13:1010790. doi: 10.3389/fimmu.2022.1010790.
11. Szymonowicz KA, Chen J. Biological and clinical aspects of HPV-related cancers. *Cancer Biol Med.* 2020;17(4):864-78. DOI:10.20892/j.issn.2095-3941.2020.0370.
12. Tekalegn Y, Sahiledengle B, Woldeyohannes D, et al. High parity is associated with increased risk of cervical cancer: Systematic review and meta-analysis of case-control studies. *Womens Health (London).* 2022;18:17455065221075904. DOI:10.1177/17455065221075904.
13. Sadri Nahand J, Moghoofei M, Salmaninejad A, et al. Pathogenic role of exosomes and microRNAs in HPV-mediated inflammation and cervical cancer: A review. *Int J Cancer.* 2020;146(2):305-20. DOI:10.1002/ijc.32688.
14. Hume S, Grou CP, Lascaux P, D'Angiolella et al. The NUCKS1-SKP2-p21/p27 axis controls S phase entry. *Nat Commun.* 2021 Nov 29;12(1):6959. doi: 10.1038/s41467-021-27124-8.
15. Pal A, Kundu R. Human Papillomavirus E6 and E7: The Cervical Cancer Hallmarks and Targets for Therapy. *Front Microbiol.* 2020;10:3116. DOI:10.3389/fmicb.2019.03116.
16. Xu Q, Chen Y, Jin Y, et al. Advanced Nanomedicine for High-Risk HPV-Driven Head and Neck Cancer. *Viruses.* 2022 Dec 19;14(12):2824. doi: 10.3390/v14122824.
17. Kojima Y, Otsuki N, Kubo M, et al. Adenovirus-mediated transfer of HPV 16 E6/E7 antisense RNA combined with cisplatin inhibits cellular growth and induces apoptosis in HPV-positive head and neck cancer cells. *Cancer Gene Ther.* 2018;25(9-10):274-83. DOI:10.1038/s41417-018-0024-3.
18. Arbyn M, Weiderpass E, Bruni L, et al. Estimates of incidence and mortality of cervical cancer in 2018: a worldwide analysis. *Lancet Glob Health.* 2020;8(2):e191-203. DOI:10.1016/S2214-109X(19)30482-6.
19. Zhen S, Lu J, Liu YH, et al. Synergistic anti-tumor effect on cervical cancer by rational combination of PD1 blockade and CRISPR-Cas9-mediated HPV knockout. *Cancer Gene Ther.* 2020;27(3-4):168-78. DOI:10.1038/s41417-019-0131-9.
20. Bienvenu E, Mukanyangezi MF, Rulisa S, et al. Changes in the Proteome in the Development of Chronic Human Papillomavirus Infection-A Prospective Study in HIV Positive and HIV Negative Rwandan Women. *Cancers (Basel).* 2021;13(23):5983. DOI:10.3390/cancers13235983.
21. Smalley Rumfield C, Pellom ST, Morillon Ii YM, et al. Immunomodulation to enhance the efficacy of an HPV therapeutic vaccine. *J Immunother Cancer.* 2020;8(1):e000612. DOI:10.1136/jitc-2020-000612
22. Sundström K, Elfström KM. Advances in cervical cancer prevention: Efficacy, effectiveness, elimination? *PLoS Med.* 2020;17(1):e1003035. DOI:10.1371/journal.pmed.1003035.
23. Schlecht NF, Masika M, Diaz A, et al. Risk of Oral Human Papillomavirus Infection Among Sexually Active Female Adolescents Receiving the Quadrivalent Vaccine. *JAMA Network Open.* 2019; 2(10):e1914031. DOI:10.1001/jamanetworkopen.2019.14031.
24. Saadeh K, Park I, Gargano JW, et al. Prevalence of human papillomavirus (HPV)-vaccine types by race/ethnicity and sociodemographic factors in women with high-grade cervical intraepithelial neoplasia (CIN2/3/AIS), Alameda County, California, United States. *Vaccine.* 2020;38(1):39-45. DOI:10.1016/j.vaccine.2019.09.103.
25. Laprise JF, Chesson HW, Markowitz LE, et al. Effectiveness and Cost Effectiveness of Human Papillomavirus Vaccination Through Age 45 Years in the United States. *Ann Intern Med.* 2020;172(1):22-9. DOI:10.7326/M19-1182.
26. Gupta A, Perkins RB, Ortega G, et al. Barrier use during oro-genital sex and oral Human Papillomavirus prevalence: Analysis of NHANES 2009-2014. *Oral Dis.* 2019 Mar;25(2):609-616. doi: 10.1111/odi.12997.
27. Cheng L, Wang Y, Du J. Human Papillomavirus Vaccines: An Updated Review. *Vaccines (Basel).* 2020;8(3):391. DOI:10.3390/vaccines8030391
28. Huber B, Wang JW, Roden RBS, Kimbauer R. RGI-VLP and Other L2-Based, Broad-Spectrum HPV

Vaccine Candidates. *J Clin Med.* 2021;10(5):1044. DOI:10.3390/jcm10051044.

29. Kamolratanakul S, Pitisuttithum P. Human Papillomavirus Vaccine Efficacy and Effectiveness against Cancer. *Vaccines (Basel).* 2021;9(12):1413. DOI:10.3390/vaccines9121413.

30. Rosalik K, Tarney C, Han J. Human Papilloma Virus Vaccination. *Viruses.* 2021;13(6):1091. DOI:10.3390/v13061091.

31. Wilkin TJ, Chen H, Cespedes MS, et al. A Randomized, PlaceboControlled Trial of the Quadrivalent Human Papillomavirus Vaccine in Human Immunodeficiency Virus-Infected Adults Aged 27 Years or Older: AIDS Clinical Trials Group Protocol A5298. *Clin Infect Dis.* 2018;67(9):1339-46. DOI:10.1093/cid/ciy274.

32. Markowitz LE, Drolet M, Perez N, et al. Human papillomavirus vaccine effectiveness by number of doses: Systematic review of data from national immunization programs. *Vaccine.* 2018;36(32 Pt A):4806-15. DOI:10.1016/j.vaccine.2018.01.057.

33. Barnabas RV, Brown ER, Onono M, et al. Single-dose HPV vaccination efficacy among adolescent girls and young women in Kenya (the KEN SHE Study): study protocol for a randomized controlled trial. *Trials.* 2021;22(1):661. DOI:10.1186/s13063-021-05608-8.

34. Brisson M, Kim JJ, Canfell K, et al. Impact of HPV vaccination and cervical screening on cervical cancer elimination: a comparative modelling analysis in 78 low-income and lower-middle-income countries. *Lancet.* 2020;395(10224):575-90. DOI:10.1016/S0140-6736(20)30068-4.

35. Drolet M, Laprise JF, Martin D, et al. Optimal human papillomavirus vaccination strategies to prevent cervical cancer in low-income and middle-income countries in the context of limited resources: a mathematical modelling analysis. *Lancet Infect Dis.* 2021 Nov;21(11):1598-1610. doi: 10.1016/S1473-3099(20)30860-4.

Марцинюк Олег Вікторович,

студент

Буковинський державний медичний університет

м. Чернівці, Україна

Ясніковська Світлана Михайлівна

к.мед.н., доцент закладу вищої освіти

кафедри акушерства, гінекології та перинатології

Буковинський державний медичний університет

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-38-40](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-38-40)

МЕНЕДЖМЕНТ МЕНСТРУАЛЬНО-АСОЦІЙОВАНОЇ МІГРЕНІ

Martsyniuk Oleg Viktorovych,

student

Bukovyna State Medical University

Chernivtsi, Ukraine

Yasnikovska Svitlana Mykhailivna

Doctor of Medicine, associate professor of a higher education institution

departments of obstetrics, gynecology and perinatology

Bukovyna State Medical University

MANAGEMENT OF MENSTRUAL-ASSOCIATED MIGRAINE

Анотація.

У статті висвітлено сучасні літературні дані щодо етіології, патогенезу та основних методів лікування менструально-асоційованої мігрени (ММ). З'ясовано, що велику роль у виникненні ММ відіграє рівень естрогену в крові під час менструального циклу та його вплив на нервову систему. Рекомендована терапія з використанням гормональних препаратів в жінок з ММ має позитивний ефект.

Abstract.

The article shows current literary findings on the etiology, pathogenesis, and primary treatment modalities for Migraine Associated with Menstruation (MAM). It has been found that the level of estrogen in the blood plays a significant role in the occurrence of menstrual cycle and its impact on the nervous system. The recommended therapy using hormonal medications in women with MAM has a positive effect.

Ключові слова: менструально-асоційована мігрень, передменструальний період, менструація, естроген, гіпоталамо-гіпофізарна система.

Keywords: migraine Associated with menstruation, premenstrual period, menstruation, estrogen, hypothalamic-pituitary system.

Мігрень — це неврологічна патологія, яка часто характеризується нападами головного болю високої інтенсивності та появою перед нападом аури або без неї, яка супроводжується фото- і фонофобією, нудотою і блюванням. Мігрень є однією з лідируючих причин зниження якості життя жінок репродуктивного віку і дана хвороба є актуальним гендерним фактором, так як жінки страждають на мігрень частіше ніж чоловіки [1-3].

До 60% пацієнок скаржаться на передменструальні приступи мігрени, які мають більш високу інтенсивність, більшу тривалість та важко піддаються терапії, ніж неменструальні атаки мігрени [4].

Мігрень визначається як менструальна (менструальна мігрень — ММ) у тому випадку, якщо напад розвивається за два дні до та/або у перші три дні менструації. Напад має відбутися не менше, ніж у двох менструальних циклах з трьох, тоді вважається, що мігрень залежить від менструального циклу. Справжня менструальна мігрень (СММ) виникає тільки в певному періоді (передменструальне вікно), тоді як менструально-асоційована мігрень

(ММ) може виникати в будь-які дні менструального циклу [4].

Патогенез даного захворювання пояснюють різким зниженням рівня естрогену в крові перед менструацією. Жінки з ММ відзначають більш високу інтенсивність головного болю не тільки під час передменструального періоду, а й навіть на початку вагітності та в ранньому післяпологовому періоді [5].

Вважається, що в патогенезі ММ також беруть участь шляхи больової чутливості, які змінюють свою чутливість під впливом рівня естрогену в крові. На підтвердження даної теорії була запропонована терапія з комбінацією препаратів, а саме нестероїдні протизапальні засоби (НПЗП) та триптани і дана терапія виявилася більш ефективною [6,7]. Таким чином є основні фактори які впливають на механізм виникнення нападів ММ — це так звана гіперчутливість до зниження рівня естрогену та підвищення рівня простагландинів перед менструацією та під час неї. Вважається, що естрогени викликають зниження больового порогу в передменструальний період [8,9].

Також були проведені дослідження, які вказують на те, що жінки з МАМ мають особливості перебігу менструального циклу в залежності від нападів головного болю:

- 1) тривалість менструації в жінок з МАМ в порівнянні з жінками в яких НММ більша та як тривало триває більше 6 днів;
- 2) при МАМ жінки відмічають важкі менструальні кровотечі, які сильно обмежують їхні функціональні можливості;
- 3) в жінок які страждають МАМ, частіше реєструються аномально по тривалості і регулярності менструальні цикли;
- 4) жінки з МАМ частіше скаржаться на сильні болі внизу живота під час менструації, які потребують прийому НПЗП.

Дані особливості перебігу менструації в жінок з МАМ вказують на можливий локальний або системний вплив гіперестрогенемії [8-10].

Також в патогенезі МАМ відіграє значну роль високий загальний рівень естрогену в крові, що провокує його різке зниження в передменструальному періоді і таким чином провокує напад ММ [8,9].

Поява сильного болю внизу живота під час менструації вказує на збільшення концентрації рівня простагландинів та брадикініну, які в свою чергу мають сильний вплив на виникнення ММ [11].

Враховуючи всі отримані дані можна вважати, що менструальні симптоми є естроген залежними, тому ймовірність виникнення ММ є більшою. З цього можна зробити висновок, що ці симптоми є гормональними тригерами мігрені.

Важливу роль в патогенезі виникнення ММ відіграє гіпоталамо-гіпофізарна система [12,13]. Дисфункція центрального механізму регуляції репродуктивної системи може з'явитися як окремий тригер так і в комбінації з іншими тригерами мігрені, які впливають на зміну нервової регуляції гіпоталамуса, яка вже може бути вторинною причиною виникнення ММ. Тому можна вважати, що ММ виникає на фоні гормонального тригеру. За даними нових досліджень, провідну роль в виникненні мігрені відіграє так звана тригеміноваскулярна система, яка складається з судин м'якої та твердої мозкових оболонок, які оточені ноцицептивними нервовими волокнами верхньої гілки трійчастого нерву. Основним медіатором, який активує тригеміноваскулярну систему є пептид, пов'язаний з геном кальцитоніну (calcitonin gene-related peptide — CGRP). CGRP має потужний судинорозширювальний ефект, що сприяє посиленню ноцицепції в головному мозку з розвитком гіпералгезії а також сприяє розвитку фотофобії, що характерно для мігрені [18, 19].

На даний час основні методи лікування ММ — це застосування моноклональних антитіл до CGRP, триптанів, НПЗП та гормональної терапії для впливу на основну ланку патогенезу. Один з нових методів лікування мігрені на даний час вважається застосування препаратів з групи моноклональних антитіл до CGRP. В наш час ефективними вважаються фреманезумаб, еренумаб, ептінезумаб,

галканезумаб. При проведенні клінічних досліджень ці препарати ефективно попереджували напад мігрені в пацієнтів з епізодичними та хронічними мігреньями [7, 14].

Оскільки при дослідженнях було встановлено, що зниження рівня естрогену в крові викликає напади ММ, було прийнято рішення лікувати дане захворювання невеликими дозами естрогену. Так використання пластиру з естрадіолом в дозуванні 0,05 мг дало позитивний ефект та зменшило кількість нападів головного болю в жінок з ММ [15]. Серед триптанів ефективними є такі препарати: золмітриптан, наратриптан та фроватриптан. Як показали дослідження, найбільш дієвим з цих препаратів вважається фроватриптан

Більш сучасні дослідження показали, що комбіновані оральні контрацептиви (КОК) мають високу ефективність в лікуванні ММ. При використанні КОК в контрацептивному режимі 21/7 в жінок зникли або зменшилися напади головного болю в передменструальному періоді [17]. Наступні дослідження були проведені для порівняння двох груп жінок з ММ, одні жінки приймали КОК в контрацептивному режимі а інші в безперервному 168-денному режимі, в даному випадку безперервний режим виявився кращим і жінки при даному лікуванні кількість нападів ММ значно зменшилися і відмічали менше побічних ефектів ніж жінки з контрацептивним режимом лікування

За даними публікації Європейської федерації головного болю та Європейського товариства контрацепції та репродуктивного здоров'я в жінок з МАМ рекомендована терапія з використанням гормональних препаратів [14].

Висновок. При клінічному дослідженні особливості і коморбідності МАМ у порівнянні з НММ була виявлена сильна залежність виникнення нападів головного болю від естроген-асоційованих менструальних симптомів в жінок з МАМ. На даному етапі досліджень зрозуміло, що велику роль у виникненні МАМ в жінок під час менструації відіграє рівень естрогену в крові під час менструального циклу та його вплив на нервову систему.

Використана література

42. P. 185–193. Headache Classification Committee of the International Headache Society. IHS The International Classification of Headache Disorders, 3rd edition. Cephalgia. 2018;
- Somerville BW. The role of estradiol withdrawal in the etiology of menstrual migraine. *Neurology*. 1972;22(4):355-5.
- ilberstein S.D., Abu-Shakra S. et al. Efficacy and tolerability of oral zolmitriptan in menstrually associated migraine: a randomized, prospective, parallelgroup, double-blind, placebo-controlled study // *Headache*. 2004. Vol. 44. P. 120–130.
- ., Hockaday J.M., Hockaday T.D. Migraine and

reproductive hormones throughout the menstrual cycle // *Lancet*. 1975. Vol. 1(7906). P. 543–548.

adache. 2011. Vol. 51(6). P. 905–922.

10. Oestrogen increase nociception through ERK activation in the trigeminal ganglion: evidence for a periphe mechanism of allodynia // *Cephalalgia*. 2009. Vol. 29(5). P. 520–531.

Rep. 2012. Vol. 16. P. 467–473.

Ha H., Gonzalez A. (2019) Migraine Headache Prophylaxis. *Am. Fam. Physician*, 99(1): 17–24.

ascular Pathway: Role of CGRP and CGRP Receptors in Migraine. *Headache*, 57 (Suppl. 2): 47–55.

peptide pathway for migraine prevention —

Мацько Юлія Василівна,
здобувач вищої освіти медичного факультету №2
Буковинський державний медичний університет
м. Чернівці, Україна
Ясніковська Світлана Михайлівна
к.мед.н., доцент закладу вищої освіти
кафедри акушерства, гінекології та перинатології
Буковинський державний медичний університет
м. Чернівці, Україна

РИЗИКИ НЕВИНОШУВАННЯ ВАГІТНОСТІ ПРИ ВРОДЖЕНИХ АНОМАЛІЯХ РОЗВИТКУ МАТКИ

Matsko Yuliia Vasylivna,
6th year student
Bukovinian State Medical University
Jasnikovska Svitlana Mykhailivna
Candidate of Medical Sciences, Associate Professor
Department of Obstetrics, Gynecology and Perinatology
Bukovinian State Medical University
Chernivtsi, Ukraine

RISKS OF MISCARRIAGE IN CASE OF CONGENITAL ANOMALIES OF THE UTERUS

Анотація.

У статті представлено літературні дані щодо особливостей перебігу вагітності у жінок з аномаліями розвитку матки. З'ясовано, що при аномаліях розвитку матки частими є ускладнення імплантації ембріона, виношування вагітності та важкого післяпологового періоду. Лікування безпліддя при вроджених вадах розвитку матки включає хірургічне втручання та застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Abstract.

The article presents the literature data on the peculiarities of pregnancy in women with uterine anomalies. It has been found that complications of embryo implantation, pregnancy and severe postpartum are common in uterine anomalies. Treatment of infertility with congenital uterine malformations includes surgery and the use of assisted reproductive technologies.

Ключові слова: вроджені вади розвитку, матка, вагітність, Мюллерова протока.

Keywords: congenital malformations, uterus, pregnancy, Mueller's duct.

Вступ. Вроджені патології матки, фалопієвих труб та піхви трапляються у близько 5% жінок. Аномалії розвитку Мюллерової протоки впливають на статевий розвиток та загальне здоров'я протягом усього подальшого життя, і можуть виникати на різних етапах органогенезу сечостатевої системи.

Мета. Визначити перебіг вагітності у жінок з різними типами вроджених вад розвитку матки.

Матеріали та методи. Огляд досліджень та наукових статей за останні 5 років на тематику вагітності, пов'язаної зі вродженими вадами розвитку матки.

Обговорення. На певному етапі ембріогенезу формуються Мюллерові протоки – парний орган, що дає початок сечовидільній та статевій системам. При порушеннях на будь-якому етапі їх формування та подальше перетворення, можуть формуватися аномалії розвитку нирок, уретри, матки, піхви, та інших відповідних органів. Вважається, що приблизно 5% фертильних жінок репродуктивного віку та від 6% до 15% жінок з проблемами фертильності та попереднім невиношуванням вагіт-

ності мають аномалії Мюллерової протоки. Переважна більшість пацієток з такою вродженою вадю розвитку матки мають нормальний каріотип 46, XX генетичний жіночий організм і часто мають функціонуючі яєчники та зовнішні статеві органи відповідно до віку, але часті супутні захворювання сечовидільної системи, що має враховуватися в діагностиці даних аномалій [1]. Здебільшого, випадки виявлення вроджених вад розвитку матки є поодинокими, але в деяких популяціях можуть спостерігатися серії випадків, як, наприклад, в 2020 році в Південній Індії серед жінок етнічної приналежності каннадіга, що вказує на вищу схильність деяких національностей до розвитку цих аномалій [5].

На фазі органогенезу утворюються такі вади розвитку, як аплазія/агенезія матки (синдром Майєра-Рокітанського-Кустера-Хаузера) та однорога матка – внаслідок перерваного розвитку однієї чи двох мюллерових проток. При злитті та уніфікації Мюллерових проток можуть виникати наступні аномалії розвитку: Uterus didelphys (дво-

рога матка) – при дефекті горизонтального зрощення, та поперечна вагінальна перегородка або неперфорована пліва, як наслідки дефекту вертикального зрощення. Наступний етап розвитку – резорбція або каналізація перегородки, при порушенні процесу на цьому етапі виникають дугоподібна матка та перегородка матки. У 2021 році класифікація ASRM розділила аномалії на 9 класів, включаючи цервікальні, вагінальні та всі складні аномалії: Мюллерова агенезія, цервікальна агенезія, однорога, дворога матка, uterus didelphys, септована, поздовжня вагінальна перегородка, поперечна вагінальна перегородка, складні аномалії [2].

Візуалізація є основним методом діагностики вроджених вад розвитку матки. Це може бути як випадкова знахідка на УЗД, МРТ чи СКТ органів малого тазу, так і при обстеженні з приводу безпліддя чи патологій виношування вагітності. Переваги ультразвукографії в тому, що воно є безпечним методом візуалізації навіть при вагітності, швидким та недорогим, проте недолік в обмеженій візуалізації у дівчат з ожирінням, яким неможливо провести інтравагінальне дослідження, та гіршу видимість вад при обстеженні цим методом, особливо враховуючи, що якщо є супутні вади сечового міхура, то при цьому можуть не бути видимі. Тоді можна провести 3D-ультразвукове дослідження для кращої візуалізації дефекту. Переваги СКТ у кращій візуалізації, але недолік у рентгенівському опроміненні і гіршій, порівняно з МРТ, візуалізації вади розвитку матки. Найкращим методом для діагностики аномалії розвитку матки залишається магнітно-резонансна томографія, проте при протипоказаннях (наявність металевих імплантів і т.д.) варто вибирати інші методи обстеження. Також, виявити аномалії розвитку матки можливо при проведенні гістероскопії [2, 3, 4, 7].

Аномалії матки можуть виявлятися при обстеженні дівчат з патологіями нирок, єдиною функціонуючою ниркою та патологіями сечовивідних шляхів ще до появи клінічних ускладнень у менструальному циклі чи процесі фертильності [6].

Вроджені вади розвитку матки мають вплив на фертильність у жінок репродуктивного віку. В деяких популяціях вроджені вади розвитку досягають позначки 25% від всіх причин жіночого безпліддя та повторних спонтанних абортів. Варто враховувати й супутні патології, як ектопічні сечоводи, аномальне розташування яєчників або асоційований глибокий інфільтративний ендометріоз, які самі по собі впливають на можливість вагітності та її нормальний перебіг [8].

У 2020 році у листопаді та грудні у Південній Індії була зафіксована серія випадків вад розвитку матки у вагітних при виконанні ім лапароскопічних операцій та кесаревого розтину за показаннями: передпологова еклампсія, сідничне передлежання, попередній LSCS із загрозою розриву рубця, затримка розвитку плода, олігогідрамніон, головно-тазова диспропорція, що вказує на те, що вагітність при аномаліях матки має свої особливості та схильності до ускладнень [5].

Згідно з дослідженням у Тирані, Албанія, було виявлено, що жінки з дугоподібною маткою мають схожий репродуктивний результат з жінками з нормальною маткою; однорога матка має найгірший загальний репродуктивний результат; перегородкова матка має підвищену частоту викиднів; дидельфічна матка також має погані акушерські результати [10]. У дослідженні, що було проведене у Бангладеші, результати найчастіших ускладнень для кожної з аномалій були такими: дворога матка була пов'язана з вищим рівнем викиднів; дугоподібна матка більше асоціювалася з передчасними пологами; при перегородковій матці рівні викиднів були максимальними (37,5%), потім йшли термінові та передчасні пологи – по 12,5% кожні. Безпліддя було більш пов'язане з дефектом каналізації, 6 випадків з перегородковою і 2 з дидельфічною маткою. Серед живонароджених (передчасні та доношені пологи,) неправильне передлежання, положення (сідничне, поперечне) було більш поширеним у дворогої матки (44%). Післяпологова кровотеча була виявлена у 2 випадках дидельфія та 2 - дворогої матки. Один випадок перетинчастої матки та один випадок дворогої матки були пов'язані з затримкою внутрішньоутробного розвитку [11].

Деякі вади розвитку матки можна корегувати хірургічним шляхом, збільшуючи шанси на нормальне життя та вагітність у жінки, проте досі проводяться дискусії щодо видів та показів до хірургічного втручання у жінок з аномаліями розвитку матки. Хірургічне втручання також часто є кроком, який передуює застосуванню допоміжних репродуктивних технологій, що показало кращі результати імплантації ембріона та виношування вагітності при цьому [9, 14].

Вагітна жінка з вродженими аномаліями розвитку матки має обов'язково спостерігатися у акушер-гінеколога для попередження небажаних наслідків, проте це не означає, що вагітність буде несприятлива. Випадки доношеної вагітності при вадах розвитку матки підтверджують, що це можливо [12]. Тим не менше, залишаються високі ризики при аномаліях, що сильно деформують матку відносно її нормального вигляду [13].

Висновок. Для попередження несприятливих наслідків на загальне здоров'я, фертильність та вагітність, дівчат з ознаками аномалій розвитку будь-якого відділу сечостатевої системи та жінок з тривалим безпліддям і частими спонтанними абортими варто дообстежити на наявність вроджених аномалій розвитку матки. Це варто зробити за допомогою 3D-ультразвукового сканування чи МРТ, які мають високу прогностичну цінність у випадку вад розвитку Мюллерових проток.

Література

1. Venkata VD, Jamaluddin MFB, Goad J, et al. Development and characterization of human fetal female reproductive tract organoids to understand Müllerian duct anomalies. Proc Natl Acad Sci U S A. 2022;119(30):e2118054119. doi:10.1073/pnas.2118054119.

2. Jayaprakasan K, Ojha K. Diagnosis of Congenital Uterine Abnormalities: Practical Considerations. *J Clin Med*. 2022;11(5):1251. Published 2022 Feb 25. doi:10.3390/jcm11051251.
3. Maciel, C., Bharwani, N., Kubik-Huch, R.A. et al. MRI of female genital tract congenital anomalies: European Society of Urogenital Radiology (ESUR) guidelines. *Eur Radiol* 30, 4272–4283 (2020). Doi:10.1007/s00330-020-06750-8.
4. Diagnosing Septate Uterus Using Three-Dimensional Ultrasound Using Three Different Classifications: An Interobserver and Intraobserver Agreement Study / C. Peixoto et al. *Revista Brasileira de Ginecologia e Obstetrícia / RBGO Gynecology and Obstetrics*. 2021. Vol. 43, no. 12. P. 911–918. Doi:10.1055/s-0041-1740271.
5. Kabadi, Y.M., Ayyanar, A. A “cluster” of ten uterine anomalies observed in a single center over a short period of 4 weeks: a case series. *J Med Case Reports* 16, 130 (2022). doi:10.1186/s13256-022-03362-2.
6. Van Dam MJCM, Zegers BSHJ and Schreuder MF (2021) Case Report: Uterine Anomalies in Girls With a Congenital Solitary Functioning Kidney. *Front. Pediatr*. 9:791499. doi: 10.3389/fped.2021.791499.
7. Reproductive Implications and Management of Congenital Uterine Anomalies / M. Akhtar et al. *BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology*. 2019. Vol. 127, no. 5. doi:10.1111/1471-0528.15968.
8. Mark D. Sugi, Rubal Penna, Priyanka Jha, Lina Pöder, Spencer C. Behr, Jesse Courtier, Evelyn Mok-Lin, Joseph T. Rabban, and Hailey H. Choi. Müllerian Duct Anomalies: Role in Fertility and Pregnancy. *RadioGraphics* 2021 41:6, 1857-1875. Doi: 10.1148/rg.2021210022.
9. Theodoridis T. D., Pappas P. D., Grimbizis G. F. Surgical management of congenital uterine anomalies (including indications and surgical techniques). *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology*. 2019. Vol. 59. P. 66–76. doi:10.1016/j.bpobgyn.2019.02.006.
10. Gliozheni O., Gliozheni E. Congenital Uterine Anomalies: Impact on Perinatal Outcomes. *Donald School Journal of Ultrasound in Obstetrics and Gynecology*. 2021. Vol. 15, no. 1. P. 64–80. doi:10.5005/jp-journals-10009-1685.
11. Reproductive Outcome in Women with different Types of Congenital Uterine Anomalies / Begum F., Parvin T., Noor T., Uddin M. S., Chowdhury K., Akter A. *Scholars International Journal of Obstetrics and Gynecology*. 2022. Vol. 5, no. 12. P. 568–572. doi:10.36348/sijog.2022.v05i12.005.
12. Suárez Lescano, L. M., L. A. Rodríguez Guerrero, S. M. Mayorga Albán, H. E. Zambrano Alarcón. “TERM PREGNANCY WITH SEPTATE UTERUS: A CASE REPORT”. *Universidad Ciencia Y Tecnología*, Vol. 1, no. 1, Oct. 2019, p. 5.
13. 379 The association between congenital uterine anomalies and perinatal outcomes – canalization vs. unification defects / A. Naeh et al. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*. 2021. Vol. 224, no. 2. P. S246–S247. doi:10.1016/j.ajog.2020.12.402.
14. Hosseinirad H, Yadegari P, Falahieh FM, et al. The impact of congenital uterine abnormalities on pregnancy and fertility: a literature review. *JBRA Assisted Reproduction*. 2021 Oct;25(4):608-616. DOI: 10.5935/1518-0557.20210021.

Нікіфоров Дмитро Михайлович,
здобувач вищої освіти медичного факультету №2
Буковинський державний медичний університет
м. Чернівці, Україна
Ясніковська Світлана Михайлівна
к.мед.н., доцент закладу вищої освіти
кафедри акушерства, гінекології та перинатології
Буковинський державний медичний університет
м. Чернівці, Україна

УСКЛАДНЕННЯ ВАГІТНОСТІ І ПОЛОГІВ ПРИ ЕНДОМЕТРІОЗІ

Nikiforov Dmytro Mykhailovych
6th year student
Bukovinian State Medical University
Jasnikovska Svitlana Mykhailivna
Candidate of Medical Sciences, Associate Professor
Department of Obstetrics, Gynecology and Perinatology
Bukovinian State Medical University
Chernivtsi, Ukraine

COMPLICATIONS OF PREGNANCY AND CHILDBIRTH IN ENDOMETRIOSIS

Анотація.

В роботі наведено аналіз літературних даних щодо впливу ендометріозу на формування ускладнень вагітності та пологів. Вважається, що ендометріоз є одним із поширених жіночих захворювань. В останні роки зростає кількість пацієнток, у яких при вагітності ендометріоз не зменшує активність процесу, а ускладнює її перебіг. Навіть після хірургічного видалення уражених тканин, ризики для перебігу вагітності зростають. Також, це захворювання часто асоціюється з аномаліями розвитку жіночої репродуктивної системи, що є самим по собі фактором важкості перебігу вагітності, пологів та післяпологового періоду.

Abstract.

The paper presents an analysis of the literature on the impact of endometriosis on the formation of complications of pregnancy and childbirth. It is believed that endometriosis is one of the most common female diseases. In recent years, the number of patients who have endometriosis during pregnancy has increased, and it does not reduce the activity of the process, but complicates its course. Even after surgical removal of the affected tissue, the risks for the course of pregnancy increase. In addition, this disease is often associated with abnormalities in the development of the female reproductive system, which is itself a factor in the severity of pregnancy, childbirth and the postpartum period.

Ключові слова: ендометріоз, вагітність, пологи, невиношування вагітності.

Keywords: endometriosis, pregnancy, childbirth, miscarriage.

Вступ. Ендометріоз вважається одним із поширених захворювань репродуктивної системи жінки, уражаючи від 2% до 10% жінок та дівчат по всьому світі. Згідно багатфакторних досліджень, виявлення ендометріозу тісно пов'язане з субфертильністю та наявністю вродженої аномалії матки, і часто є випадковою знахідкою при ультразвуковому обстеженні на ранніх термінах вагітності [1]. При цьому виявлення цієї патології у країнах з низьким та середнім рівнями доходу є проблематичним через низький доступ населення до адекватної гінекологічної допомоги. Діагностика ускладнюється ще й тим, що немає визначених передумов для розвитку ендометріозу, тому, навіть детально зібравши анамнез пацієнтів, необов'язково можливо запідозрити схильність до захворювання.

Мета дослідження: Провести аналіз літературних джерел щодо ускладнень вагітності та пологів при ендометріозі.

Результати та обговорення. Згідно ВООЗ, визначають такі типи ураження: поверхневий (ектоцервікальний) ендометріоз, який виявляють на очеревині малого тазу; ендометріома, що є кістозним ураженням яєчників; глибокий (ендоцервікальний) ендометріоз в прямокишково-вагінальній перегородці, сечовому міхурі та кишечнику; та рідкісні ураження ендометріозом органів, що не знаходяться в тазу [2].

Механізм порушення фертильності та вагітності при ендометріозі відбувається через хронічне запалення внутрішніх органів, що створюють несприятливе середовище для зачаття, та появу тазових шварт, які можуть порушувати анатомію тазу, перешкоджати вивільненню ооцитів або поглинанню чи транспорту ооцитів фаллопієвими трубами [3].

У китайському дослідженні у Фучжоу (2021 рік) було виявлено, що в жінок з ендометріозом при

вагітності збільшуються ризики виникнення передлежання плаценти, передчасних пологів та кесаревого розтину, тоді як не спостерігалось значної відмінності у показниках гестаційного діабету, відшаруванні плаценти, затримці росту плода та гіпертонічних розладів вагітності [4]. На відміну від цього дослідження, у мета-аналізі, проведеного Breintoft K. та інших, ендометріоз в аналізованих джерелах був пов'язаний із підвищеним ризиком гестаційної гіпертензії, преєклампсії, відшарування плаценти та мертвородження [5]. Корейське дослідження також показало підвищений ризик післяпологової кровотечі, переливання крові, емболізації маткової артерії [6].

У 2020 році було опубліковане дослідження щодо опитувальників ESD та EIS, що було протестоване у Європі та Америці. Найчастішим, важким і неприємним симптомом для жінок з ендометріозом було визначено тазовий біль. Найсильнішим він був під час менструації (дисменорея) і під час або після статевого акту (диспареунія). При цьому було порушення фізичної активності, роботи/навчання, соціальної діяльності/дозвілля, домашньої діяльності, сексуальної функції та значний вплив на емоційний стан. Загалом, опитувальники були визначені як такі, що значно полегшують діагностику ендометріозу [7].

Junaid Rafi разом із колегами провели своє дослідження та зробили висновки, що жінки з легким перебігом захворювання вважаються такими, що мають «ендометріоз низького ризику» і можуть очікувати нормальну вагітність і пологи, тоді як у групі «ендометріозу високого ризику» може виникнути потреба у додаткових спеціалістах у допологовому періоді та під час пологів [8].

Захворювання може впливати на збільшення ризику повторних втрат вагітності. Часто, але не завжди, ендометріоз пов'язаний із погіршенням результатів додаткових репродуктивних технологій (ДРТ), включаючи зниження виходу зрілих ооцитів, нижчу частоту імплантації та зниження частоти вагітності. Тим не менше, ДРТ допомагають зменшити вплив цього стану на успішність вагітності, порівняно з натуральним зачаттям [9].

Щодо впливу оперативного втручання з приводу уражень ендометріозом на подальше репродуктивне здоров'я жінки, дослідження продовжуються, проте, згідно даних наявних досліджень, при показнику індексу фертильності (EFI) < 8, вичікувальна тактика є недоцільною, покази до оперативного втручання зростають [10,11]. Хоча жінки, які перенесли хірургічне втручання з цього приводу, мають вищий ризик розвитку передлежання плаценти, кесаревого розтину, передчасних пологів, малих для гестаційного віку, гестаційної гіпертензії та передпологових і післяпологових кровотеч при видаленні ендометріозу до вагітності, це може бути пов'язане не з ускладненнями операції, а з важкістю перебігу захворювання у них [12,13].

Висновки. Ендометріоз – це поширене захворювання серед жінок репродуктивного віку. Згідно

даних останньої статистики, це також є частою причиною багатьох випадків жіночого безпліддя та повторних втрат вагітності. Нові методи обстеження включають не тільки використання інструментальної діагностики, але й опитувальники, складені з урахуванням клініки та патологічної фізіології процесу. Вагітність при ендометріозі може як зменшити активність процесу, так і ускладнити стан жінки та плода. Лікування ендометріозу є симптоматичним, може включати як терапевтичні засоби, так і хірургічні, і має бути вибрано з урахуванням попереднього анамнезу та цілей. Не зважаючи на попереднє оперативне лікування ендометріозу, ризики ускладнення для вагітності залишаються вищими, ніж у здорових жінок. Для покращення успішності вагітності, особливо при повторних невдачах, у жінок з ендометріозом варто розглянути варіанти допоміжних репродуктивних технологій.

Література

1. Bean, E., Naftalin, J., Horne, A., Saridogan, E., Cutner, A. and Jurkovic, D. (2022), Prevalence of deep and ovarian endometriosis in early pregnancy: ultrasound diagnostic study. *Ultrasound Obstet Gynecol*, 59: 107-113. doi:10.1002/uog.24756.
2. Endometriosis. World Health Organization (WHO). URL: https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/endometriosis/?gclid=Cj0KCCQiA67CrBhC1ARIsACKAa8Rr48S4WEap8qOF2Tl6756WHLk8Zsb3TzmNmRjp_24V29P5CeeRJGQaAtD_EALw_wcB (дата звернення: 28.11.2023).
3. ASSOCIATION OF ENDOMETRIOSIS AND ADENOMYOSIS WITH PREGNANCY AND INFERTILITY / P. Vercellini et al. *Fertility and Sterility*. 2023. doi:10.1016/j.fertnstert.2023.03.018.
4. Xie L, Qi Y, Li H, Chen L. Adverse Pregnancy Outcomes Associated with Endometriosis and Its Influencing Factors. *Evid Based Complement Alternat Med*. 2023;2023:7486220. Published 2023 May 8. doi:10.1155/2023/7486220.
5. Breintoft K, Pinnerup R, Henriksen TB, Rytter D, Uldbjerg N, Forman A, Arendt LH. Endometriosis and Risk of Adverse Pregnancy Outcome: A Systematic Review and Meta-Analysis. *J Clin Med*. 2021 Feb 9;10(4):667. doi: 10.3390/jcm10040667.
6. Lim HJ, Sun J, Min B, Song M, Kim TH, Kim BJ, Hwang KR, Lee TS, Jeon HW, Kim SM. Endometriosis and Adverse Pregnancy Outcomes: A Nationwide Population-Based Study. *Journal of Clinical Medicine*. 2023; 12(16):5392. doi:10.3390/jcm12165392.
7. Gater, A., Taylor, F., Seitz, C. et al. Development and content validation of two new patient-reported outcome measures for endometriosis: the Endometriosis Symptom Diary (ESD) and Endometriosis Impact Scale (EIS). *J Patient Rep Outcomes* 4, 13 (2020). doi:10.1186/s41687-020-0177-3.
8. Rafi, J., Pathiraja, P.D.M., Gelson, E., Brown, R. and Alleemudder, D. (2022), Obstetric and perinatal outcomes in women with endometriosis. *Obstet Gynecol*, 24: 242-250. doi:10.1111/tog.12831.

9. Endometrial causes of recurrent pregnancy losses: endometriosis, adenomyosis, and chronic endometritis / P. Pirtea et al. *Fertility and Sterility*. 2021. Vol. 115, no. 3. P. 546–560. doi:10.1016/j.fertnstert.2020.12.010.
10. Shi, J., Dai, Y., Zhang, J. et al. Pregnancy outcomes in women with infertility and coexisting endometriosis and adenomyosis after laparoscopic surgery: a long-term retrospective follow-up study. *BMC Pregnancy Childbirth* 21, 383 (2021). doi:10.1186/s12884-021-03851-0.
11. Zhang, N., Sun, S., Zheng, Y. et al. Reproductive and postsurgical outcomes of infertile women with deep infiltrating endometriosis. *BMC Women's Health* 22, 83 (2022). doi:10.1186/s12905-022-01666-5.
12. Miura, M., Ushida, T., Imai, K. et al. Adverse effects of endometriosis on pregnancy: a case-control study. *BMC Pregnancy Childbirth* 19, 373 (2019). doi:10.1186/s12884-019-2514-1.
13. Obstetric Outcome After Surgical Treatment of Endometriosis: A Review of the Literature / S. S. Mooney et al. *Frontiers in Reproductive Health*. 2021. Vol. 3. doi: 10.3389/frph.2021.750750.

Печеряга Світлана Володимирівна,
к.мед.н., асистентка
кафедри акушерства, гінекології та перинатології
Буковинський державний медичний університет
Хомич Мар'яна Віталіївна
студентка 5 курсу
Буковинський державний медичний університет
м. Чернівці, Україна

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ РАКУ МОЛОЧНОЇ ЗАЛОЗИ ПІД ЧАС ВАГІТНОСТІ

Pecheriaha Svitlana Volodymyrivna,
Candidate of Medical Sciences, Assistant
Department of Obstetrics, Gynecology and Perinatology
Bukovinian State Medical University
Khomych Mariana Vitaliivna
5th year student
Bukovinian State Medical University
Chernivtsi, Ukraine

BREAST CANCER DIAGNOSTIC METHODS DURING PREGNANCY

Анотація.

Рак молочної залози, асоційований з вагітністю, зазвичай визначається як рак молочної залози, що виникає під час вагітності, протягом 1 року після пологів або під час лактації. Незважаючи на те, що це рідкісний випадок, рак молочної залози, пов'язаний з вагітністю є одним із найпоширеніших типів злоякісних новоутворень, що виникають під час вагітності та годування груддю, із зростаючою захворюваністю в розвинутих країнах як через зменшення віку при виникненні раку молочної залози, так і через збільшення віку матері. Діагностика злоякісних новоутворень у пренатальному та постнатальному періодах є складним завданням для практикуючих лікарів, оскільки структурні та функціональні зміни, яких зазнає молочна залоза, можуть ввести в оману як рентгенолога, так і клініциста. Крім того, необхідно постійно враховувати питання безпеки матері та дитини, а також психологічні аспекти цього унікального та делікатного стану. У статті обговорюються методи візуалізації, включаючи маммографію, ультразвукове дослідження та МРТ, а також втручання на основі візуалізації, доступні для оцінки цієї популяції.

Abstract.

Pregnancy-associated breast cancer is usually defined as breast cancer that occurs during pregnancy, within 1 year postpartum, or during lactation. Although rare, pregnancy-associated breast cancer is one of the most common types of malignancy arising during pregnancy and breastfeeding, with an increasing incidence in developed countries both due to the decreasing age at onset of breast cancer, as well as due to the increase in the age of the mother. Diagnosis of malignant neoplasms in the prenatal and postnatal periods is a difficult task for practicing doctors, because the structural and functional changes that the mammary gland undergoes can mislead both the radiologist and the clinician. In addition, it is necessary to constantly take into account the safety of the mother and child, as well as the psychological aspects of this unique and delicate condition. The article discusses the imaging modalities, including mammography, ultrasound, and MRI, as well as the imaging-based interventions available to evaluate this population.

Ключові слова: рак молочної залози, вагітність, лактація, діагностика, ультразвукове дослідження, маммографія.

Keywords: breast cancer, pregnancy, lactation, diagnosis, ultrasound examination, mammography.

Вступ. Хоча ракомолочної залози (РМЗ) зустрічається рідко, він є найпоширенішим онкологічним захворюванням, яке діагностують під час вагітності. Особливу увагу слід приділяти діагностиці, стадіюванню, онкологічному лікуванню та акушерській допомозі. Візуалізація та стадіювання повинні проводитися за допомогою ультразвукового дослідження молочної залози та маммографії. Інші методи візуалізації з використанням іонізуючого випромінювання, такі як комп'ютерна томографія (КТ) та позитронно-емісійна томографія (ПЕТ/КТ),

можна проводити за бажанням, якщо очікувана користь для матері перевищує ризики для плоду [1].

Рак молочної залози вражає приблизно 1 з 3000 вагітних, становить приблизно 7% усіх РМЗ у жінок віком до 45 років, 10% у жінок віком до 40 років і зростає до 15,6% у жінок віком до 35 років. Частота раку молочної залози становить 15-35 на 100 000 пологів, і вона вища в післяпологовому періоді, коли виявляється переважна більшість випадків протягом шести місяців після пологів [2].

Мета роботи - проаналізувати діагностичні методи виявлення раку молочної залози та зробити

висновки щодо можливості візуалізації, стадіювання онкопатології вагітних.

Матеріали та методи дослідження. Огляд та аналіз зарубіжних наукових статей, що зосереджені на темі діагностики раку молочної залози асоційованого з вагітністю. Огляд літератури проводився у базах PubMed, журналах Scopus.

Результати та обговорення. Рак молочної залози - захворювання з великою генетичною та клінічною гетерогенністю. Більшість видів раку молочної залози є аденокарциномами, але їх часто класифікують за ступенем інвазивності (тобто *in situ* або інвазивний), морфологією, експресією імуногістохімічних маркерів і, останнім часом, за генетичними панелями. Ці характеристики асоціюються з різною чутливістю до лікування та різними прогнозами. Рак молочної залози *in situ* обмежується протоками або часточками. Неінвазивна протокова карцинома *in situ* (DCIS) зустрічається частіше, ніж неінвазивна часточкова карцинома *in situ* (LCIS), і обидві вважаються факторами ризику розвитку інвазивного раку молочної залози, хоча LCIS не вважається злякисним ураженням. Однак етіологія та перебіг пухлин *in situ* недостатньо вивчені.

Інвазивний рак молочної залози класифікується за гістологією на інвазивну протокову карциному (70-80% випадків раку молочної залози), інвазивну долькову карциному (5-15% випадків раку молочної залози) та інші менш поширені типи, такі як папілярні пухлини, для визначення клінічного лікування. Імуногістохімічне фарбування рецепторів естрогену, прогестерону і рецептора епідермального фактора росту людини 2 може допомогти у застосуванні таргетної терапії. Використання інших тестів, таких як профілювання генних масивів та інших ПГХ-маркерів, є менш поширеним у клінічній практиці. За допомогою генних мікрочипів було ідентифіковано кілька основних ендогенних молекулярних підтипів: люмінальний А, люмінальний В, збагачений HER2, базальноподібний і нормальноподібний. Подальша класифікація переважно потрійно-негативних пухлин дозволила виділити підтип Claudin Low і шість потрійно-негативних молекулярних підтипів. Декілька генних панелей (наприклад, PAM50) були розроблені як дешевші варіанти зі схожою здатністю класифікувати пухлини на молекулярні підтипи [3].

Пацієнти з раком молочної залози під час вагітності зазвичай мають більш пізні стадії захворювання. Це пояснюється головним чином затримкою діагностики. У різних групах пацієнтів повідомлялося про затримку встановлення діагнозу на 5-10 місяців порівняно з 1-4 місяцями у невагітних пацієнтів [13].

Ультразвукове дослідження молочної залози, включаючи пахвову область, є першим методом вибору візуалізації, оскільки воно не передбачає іонізуючого випромінювання та дозволяє негайно ідентифікувати очевидні доброякісні ураження, такі як кісти та галактоцеле, які не потребують подальшого обстеження, тоді як біопсію можна виконати для підозрілих ураження [4].

Чутливість мамографії, яка в нормі коливається від 78% до 90%, різко знижується під час вагітності та лактації. Роль мамографії відносно зменшується під час вагітності та лактації через занепокоєння, пов'язані з радіаційним опроміненням плода та збільшенням мамографічної щільності паренхіми молочної залози [9].

Що стосується радіаційного опромінення, мамографія сьогодні вважається безпечною під час вагітності, оскільки доза опромінення від двосторонньої стандартної мамографії у двох ракурсах становить <3 мГр на ракурс (еквівалентно приблизно 7 тижням фоновому опроміненню); крім того, відповідне екранування черевної порожнини дозволяє подальше зниження дози опромінення плода [7].

Згідно з останніми критеріями доцільності Американського коледжу радіології, мамографія зазвичай є доцільною та повинна використовуватися як доповнення до УЗД [8].

Пацієнтам, які годують грудьми, слід рекомендувати годувати грудьми або зціджувати дитину безпосередньо перед мамографією, щоб зменшити щільність паренхіми, пов'язану з наявністю молока

Початкову мамографію можна отримати за допомогою медіальнолатеральної проекції (MLO та краніокаудальної проекції). Стадію захворювання слід оцінювати відповідно до системи визначення стадії пухлинних вузлів і метастазів (TNM) Американського об'єднаного комітету з раку (AJCC). Ультразвукове дослідження поєднується з мамографією для виконання краніокаудальної та медіальнолатеральної проекцій обох молочних залоз для оцінки ступеня пухлини, мультифокального або двостороннього захворювання. Додаткова частота виявлення при використанні комбінованого підходу була порівнянна з МРТ молочної залози з контрастним посиленням, з частотою виявлення іпсилатерального раку молочної залози 15,5% і 3,9% контралатерального. Крім того, ультразвук можна використовувати для оцінки регіонарних лімфатичних вузлів, а наявність підозрілих лімфатичних вузлів можна підтвердити за допомогою тонкоігрової аспірації або біопсії. Тому, як правило, МРТ молочних залоз з контрастуванням не можна проводити під час вагітності [5].

Думки про безпеку магнітно-резонансної томографії молочних залоз (МРТ) у вагітних суперечливі. Відповідно до останніх рекомендацій щодо використання контрастних речовин у вагітних жінок Європейського товариства урогенітальної радіології, МРТ молочної залози з використанням контрасту на основі гадолінію можна проводити вагітним жінкам, і в цих випадках не пропонуються додаткові неонатальні тести [6].

Останніми роками нові нерозширені функціональні методи, такі як дифузійно-зважена візуалізація (ДЗВ), були широко досліджені для підвищення точності МРТ молочної залози [9], і ДЗВ відіграє все більшу роль як цінний діагностичний інструмент під час вагітності та лактації, щоб полегшити ранню діагностику раку молочної залози, пов'язаного з вагітністю [10].

Недавнє дослідження, що вивчає роль ДЗВ як самостійного методу для вагітних пацієнок із високим ризиком або з нещодавно діагностованим раком молочної залози під час вагітності, припустило потенційну додаткову діагностичну роль ДЗВ для неінвазивного підходу до оцінки грудей під час вагітності. Крім того, це ж дослідження продемонструвало, що МРТ молочної залози в положенні лежачи здійсненна та допустима під час вагітності, хоча більшість залучених пацієнок були в першому або другому триместрах [11].

МРТ всього тіла з використанням ДЗВ з послідовністю придушення фону може надати неінвазивну інформацію щодо місцевої стадії та віддалених метастазів [12].

Патологічний діагноз повинен ґрунтуватися на результатах пункційної біопсії відповідно до класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та стадіювання за шкалою AJCC TNM. Рак молочної залози класифікується на 0-IV стадії, і різні параметри можуть визначати прогноз і потенціал лікування. Стадія включає прогностичну інформацію, пов'язану з біологією пухлини (клас пухлини, рецептор естрогену, рецептор прогестерону, рецептор епідермального фактору росту людини 2,

Біопсія під ультразвуковим контролем є кращим методом забору тканини через відсутність іонізуючого випромінювання та простоту виконання. Проте стереотаксична біопсія та визначення локалізації під контролем мамографії є безпечними під час вагітності та можуть бути виконані. Біопсія під контролем МРТ не рекомендована під час вагітності через те, що контрастна речовина на основі гадолінію проникає через плаценту та невеликі кількості гадолінію, що дисоціюють в амніотичній рідині та розчиняються на вільні від токсичних іонів гадолінію. Однак біопсія під контролем МРТ безпечна для жінок, які годують груддю. Крім звичайних ризиків кровотечі та інфекції, існує невеликий ризик молочної фістули. Цей ризик зменшується шляхом годування або зціджування безпосередньо перед біопсією та відновленням незабаром після, а також використанням голки 14 г або менше [14].

Висновок. Захворювання РМЗ під час вагітності або лактації є складною та делікатною ситуацією для самої матері, як з точки зору фізичних та психологічних аспектів, так і для залучених практиків.

УЗД є методом візуалізації першого ряду, оскільки він безпечний для плода, широко доступний і зазвичай вирішальний для діагностики. Мамографія в даний час вважається безпечною під час вагітності, але наразі вважається допоміжною до УЗД. Роль МРТ у дослідженні раку молочної залози під час вагітності все ще є суперечливою через занепокоєння щодо положення лежачи та впливу на плід контрастної речовини на основі гадолінію. Проте розробка МРТ без розширених функціональ-

них методів має потенціал для збільшення використання МРТ молочної залози під час вагітності та лактації, щоб полегшити ранню діагностику раку молочної залози, пов'язаного з вагітністю.

Список літератури:

1. Boere I, Lok C, Poortmans P, et al. Breast cancer during pregnancy: epidemiology, phenotypes, presentation during pregnancy and therapeutic modalities. *Best practice & research. Clin Obstet and Gyn*, 2022;82:46–59.

2. Keyser EA, Staat BC, Fausett MB, Shields AD. Pregnancy-associated breast cancer. *Rev. Obstet. Gynecol.* 2012;5:94-99.

3. Houghton SC, Hankinson SE. Cancer Progress and Priorities: Breast Cancer. *Cancer epidemiology, biomarkers & prevention: a publication of the American Association for Cancer Research, cosponsored by the American Society of Preventive Oncology*, 2021;30(5):822-844.

4. Sood R, Rositch AF, Shakoor D, et al. Ultrasound for breast cancer detection globally: a systematic review and meta-analysis. *J Glob Oncol*, 2019;5:1-17.

5. Cardoso F, Kyriakides S, Ohno S, et al. Early breast cancer: ESMO Clinical Practice Guidelines for diagnosis, treatment and follow-up. *Ann Oncol*, 2019;30(8):1194-1220.

6. Matos E, Ovcaricek. Breast cancer during pregnancy: retrospective institutional case series. *Radiology and oncology*, 2021;55(3):362-368.

7. Nissan N, Bauer E, Moss Massasa EE, Sklair-Levy M. Breast MRI during pregnancy and lactation: Clinical challenges and technical advances. *Insights Imaging*, 2022;13:71.

8. Expert Panel on Breast Imaging, Di Florio-Alexander RM, Slanetz PJ, Moy L, et al. ACR Appropriateness Criteria Breast Imaging of Pregnant and Lactating Women. *JACR*, 2018;15:S263-S275.

9. Galati F, Rizzo V, Trimboli RM, et al. MRI as a biomarker for breast cancer diagnosis and prognosis. *BJR Open* 2022;4:20220002.

10. Partridge SC, Nissan N, Rahbar H, et al. Diffusion-weighted breast MRI: Clinical applications and emerging techniques. *J. Magn. Reson. Imaging*, 2017;45:337-355.

11. Nissan N, Furman-Haran E, Allweis T, et al. Noncontrast Breast MRI During Pregnancy Using Diffusion Tensor Imaging: A Feasibility Study. *J. Magn. Reson. Imaging* 2019, 49, 508–517.

12. Han SN, Amant F, Michielsen K, et al. Feasibility of whole-body diffusion-weighted MRI for detection of primary tumour, nodal and distant metastases in women with cancer during pregnancy: A pilot study. *Eur. Radiol*, 2018;28:1862-1874.

13. Martínez MT, Bermejo B, Hemando C, et al. Breast cancer in pregnant patients: A review of the literature. *Eur J Obstet & Gyn Repr Biol*, 2018;230:222-227.

14. Perez F, Bragg A, Whitman G. Pregnancy associated breast cancer. *J Clin Imaging Sci*, 2021;11:49.

Sas Andrii Viktorovych,

Student

Bukovinian State Medical University

Melenko Svitlana Romanivna,

PhD, Associate Professor of the Department of Infectious Diseases and Epidemiology

Bukovinian State Medical University

COMPARISON OF THE INCIDENCE OF LEPTOSPIROSIS IN DIFFERENT COUNTRIES AND ESTABLISHMENT OF THE CAUSES OF INFECTION

Introduction: *Leptospirosis is a common zoonotic disease and is considered a disease of poverty. Leptospirosis is a transmissible disease of animals and humans, which is caused by any of the pathogenic representatives of the genus Leptospira.*

The purpose of the study: *This study aims to analyze the prevalence of leptospirosis in the world, determine the causes of the prevalence of infection, and consider preventive measures.*

Materials and methods: *The main sources of research are scientific sources and studies that describe cases of leptospirosis infection in different countries. A number of scientific studies were analyzed to compare the epidemiology of morbidity. All of the above is necessary for the formation of disease prevention measures and public health support.*

Conclusions. *In order to develop effective preventive measures, it is important to pay attention to the epidemiology and features of the spread of an infectious disease. We know that leptospire are spread with the urine of infected animals (rodents, dogs, pigs, horses, wild animals), so it is important to regularly and carefully clean up the sources of the spread of infection, to carry out epidemiological preventive measures, and it is also important not to forget about hygiene measures.*

Keywords: *epidemiology, the prevalence of leptospirosis, risk factors, prevention.*

Conflicts of interest: *authors have no conflict of interest to declare.*

Introduction. Leptospirosis is one of the most widespread zoonotic diseases in the world, which is caused by spirochete bacteria of the genus *Leptospira* [7, 8, 9]. Human leptospirosis is caused by more than 35 species of pathogenic and intermediate leptospira [10] transmitted mainly through environmental sources and is more common in tropical or subtropical climates. The main hosts of human leptospirosis are rodents (in particular rats) and farm animals, in particular cattle, pigs, sheep and other domestic (dog) mammals. The infection mostly causes mild flu-like symptoms [11]. Although early oral antibiotic treatment is often effective, late presentation during the immune phase of the disease usually leads to complications. In approximately 10-15% of cases, severe complications with multiple organ failure may develop, requiring specialized care. Fatal complications without jaundice, such as severe pulmonary hemorrhage and myocarditis, are increasingly common [12].

Materials and methods: The main sources of research are scientific sources and studies that describe cases of leptospirosis infection in different countries. A number of scientific studies were analyzed to compare the epidemiology of morbidity. All of the above is necessary for the formation of disease prevention measures and public health support.

Results. Numerous studies have been conducted in countries with outbreaks of leptospirosis and various epidemiological data on this disease have been recorded. However, information on the prevalence of leptospirosis in the Middle East is still insufficient.

In addition to China, India, and Sri Lanka, high-burden countries in the region include Thailand, Vietnam, Indonesia, and Malaysia, each have over \$500 billion in productivity costs due to leptospirosis [7].

Regarding the prevalence of leptospirosis in Europe, in epidemiology it is worth paying attention to such countries as Belgium, France, Italy, the Republic of Ireland, Spain, Ukraine and the United Kingdom. It is these countries that report a high proportion of cattle in the population testing positive for leptospirosis based on serological samples, while Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, the Netherlands and Sweden report relatively low seroprevalence [13].

It is reported in the literature that during 2014–2015, the etiology of the spread of leptospirosis, i.e. infection of cattle in farms (previously confirmed cases of cattle with other leptospira serovars) were studied in different regions of Ukraine. 573 samples of bovine sera were selected for research, and 370 positive reactions were detected, which is 64.6% [14].

There are two serogroups dominated among large wild and domestic animals: *L. icterohaemorrhagiae* and *L. hebdomadis*, while among wild small mammals *L. icterohaemorrhagiae* and *L. grippityphosa* were most common. Wild animals with antibodies were found throughout the region (the literature referred to the Lviv region) [15].

However, information on the prevalence of leptospirosis in the Middle East is still insufficient. The prevalence of leptospirosis is related to local factors, such as environmental and meteorological factors, and this is commonly reported in reviews from different geographic regions, such as Africa, the Pacific Islands, and China. For example [1], in Africa, variability in the

number of individuals in the population who test positive for leptospirosis based on serological samples has been reported to vary between 2.3% and 19.8% in hospital patients with febrile illness [1, 2]; in the Pacific Islands (x = number of islands), seroprevalence ranged from 10% to 88% ($x = 7$) [1, 3], and in China, studies reported between 8.2% and 56.7% [1, 4]. In Aotearoa, New Zealand, 90% of reported leptospirosis patients were men working in the agricultural industry [5]. In

Hilly area of South India, more than 80% of them lived in rural areas and almost 47% were farmers by occupation, their wives were 24.3% and 8.6% of those who were seropositive were doing daily work such as construction, coffee plantation, etc. 85.7% of cases and 83.8% of controls were Hindu by religion [6].

Also, there is one more epidemiological data. This one reports that the most reported cases were in Fiji [16].

Table 1.

Countries infected with leptospirosis in 2022, with total level morbidity and mortality [16].

<i>Country</i>	<i>Mortality cases</i>	<i>Lethal cases</i>
United Republic of Tanzania	20	5
New Caledonia	190	2
Fiji	1394	29
Vanuatu	41	-
Pakistan	1	-

Manifestation. Clinical symptoms of leptospirosis can vary greatly, which makes early diagnosis difficult. The most important thing is a detailed anamnesis. Leptospirosis is usually characterized by a marked prodromal period with fever, headache, vomiting, diarrhea, and myalgia (especially in the calf muscles). If you do not start treatment in time and do not turn to the infectious disease department, the symptoms may increase. Patients may rapidly develop multiple organ failure, including acute renal failure, jaundice, lung damage with acute respiratory distress syndrome, aseptic meningitis, and thrombohemorrhagic syndrome [19].

A severe form of leptospirosis can even be accompanied by liver failure and pulmonary bleeding; several cases of kidney and liver failure accompanied by pancreatitis and arrhythmia are described in the sources.

Canakis J, Bechara M, Turki N et al. [20] very recently described a clinical case with severe symptoms of leptospirosis, which was manifested by bilateral calf pain, acute renal failure with oliguria, acute liver failure, arrhythmia, and pancreatitis. This is evidence that, even in a temperate climate, it is important to pay attention to the diagnosis and to provide the necessary care to the patient as soon as possible, to conduct tests in the shortest possible time and to start empiric treatment of this infection in patients with a previous history, a similar set of symptoms, vague symptoms and laboratory abnormalities of unknown etiology.

Prevention. By analyzing the epidemiological data, it is possible to develop an effective plan for prevention and reduction of the incidence rate in high-risk regions. This can significantly affect the economy of these countries in a positive direction. It is clear to everyone that the first thing to do is to check the agricultural lands better, but for the population it is important to prevent infection.

We are talking about the most effective protection - this is vaccination. Newly developed vaccines must have a high degree of safety because they are administered to many healthy people who may develop resistance to disease. Currently, two types of vaccines are available, including attenuated and inactivated, which are of serious concern and have questionable safety (Wang et al., 2007). Also, these vaccines have a signif-

icant disadvantage due to the fact that they target a certain region, because they affect a certain serogroup, and also the protection is quite short-lived, which limits the widespread use of vaccines [16].

The need for clear knowledge about the epidemiology of leptospirosis is always relevant (e.g. predictable weather conditions, population risk studies, circulating *Leptospira* strains and reservoir animal surveys) [17] within specific provinces to improve the development of prevention strategies, prediction and detection of future leptospirosis outbreaks. Future studies focused on the effects of heavy rainfall, flooding, various weather factors, geographic location, and dynamic parameters of rodents that are also *Leptospira* reservoirs [18].

It is important to continuously update accumulated knowledge to analyze suspected cases as quickly as possible, including special tools for the clinical assessment of leptospirosis to facilitate the recognition and early diagnosis of patients with a higher probability of rapid deterioration in order to reduce the likelihood of complications, health care costs and prevent unwanted consequences that can be avoided.

The incidence can be reduced by education of groups at risk of leptospirosis about preventive measures, as well as continuous improvement of the knowledge of doctors and research into predictions of future outbreaks of infection. In agricultural regions in developing countries, such measures include maintaining hygiene (washing hands before eating and after interacting with animals, boiling environmental water before drinking, avoiding swimming in open water), wearing protective clothing, removing fecal contamination, fighting rodents and prompt medical attention after the onset of febrile illness [22].

Conclusions. Leptospirosis is a zoonotic disease caused by pathogenic spirochetes *Leptospira*. Symptoms include sudden onset of fever, severe headache, muscle pain (especially calf muscles), nausea and chills. Leptospirosis is endemic in developing countries such as Malaysia, India, Sri Lanka and Brazil, information on the prevalence of leptospirosis in the Middle East is still insufficient. Risk factors for the disease include environmental factors, recreational and professional factors (development of households with cattle).

In order to stop the spread of leptospirosis, it is necessary to follow the appropriate preventive measures and fight against the above factors. Early diagnosis prevents the development of complications later, but is still difficult, due to nonspecific symptoms and limited availability of rapid diagnostic tests at the point of care [21].

In order to develop effective preventive measures, it is important to pay attention to the epidemiology and features of the spread of an infectious disease. We know that leptospires are spread with the urine of infected animals (rodents, dogs, pigs, horses, wild animals), so it is important to regularly and carefully clean up the sources of the spread of infection, to carry out epidemiological preventive measures, and it is also important not to forget about hygiene measures.

If the population has basic awareness and changed the behavior of people from the risk group, then there is a high chance of reducing the morbidity of a certain cohort of the population.

References:

- Harran E, Hilan C, Djelouadj Z, Ayril F. Epidemiology of Leptospirosis: The First Literature Review of the Neglected Disease in the Middle East. *Trop Med Infect Dis.* 2022 Sep 24;7(10):260. doi: 10.3390/tropicalmed7100260. PMID: 36288001; PMCID: PMC9610218.
- Allan K.J., Biggs H.M., Halliday J.E., Kazwala R.R., Maro V.P., Cleaveland S., Crump J.A. Epidemiology of Leptospirosis in Africa: A Systematic Review of a Neglected Zoonosis and a Paradigm for 'One Health' in Africa. *PLoS Negl. Trop. Dis.* 2015;9:e0003899. doi: 10.1371/journal.pntd.0003899.
- Guemier V., Goarant C., Benschop J., Lau C.L. A Systematic Review of Human and Animal Leptospirosis in the Pacific Islands Reveals Pathogen and Reservoir Diversity. *PLoS Negl. Trop. Dis.* 2018;12:e0006503. doi: 10.1371/journal.pntd.0006503.
- Dhewantara P.W., Mamun A.A., Zhang W.-Y., Yin W.-W., Ding F., Guo D., Hu W., Costa F., Ko A.I., Magalhães R.J.S. Epidemiological Shift and Geographical Heterogeneity in the Burden of Leptospirosis in China. *Infect. Dis. Poverty.* 2018;7:10–23. doi: 10.1186/s40249-018-0435-2.
- Nisa S, Vallee E, Marshall J, Collins-Emerson J, Yeung P, Prinsen G, Douwes J, Baker MG, Wright J, Quin T, Holdaway M, Wilkinson DA, Fayaz A, Littlejohn S, Benschop J. Leptospirosis in Aotearoa New Zealand: Protocol for a Nationwide Case-Control Study. *JMIR Res Protoc.* 2023 Jun 8;12:e47900. doi: 10.2196/47900. PMID: 37289491; PMCID: PMC10288348.
- Udayar SE, Chengalarayappa NB, Madeshan A, Shivanna M, Marella K. Clinico Epidemiological Study of Human Leptospirosis in Hilly Area of South India-A Population Based Case Control Study. *Indian J Community Med.* 2023 Mar-Apr;48(2):316-320. doi: 10.4103/ijcm.ijcm_316_22. Epub 2023 Feb 3. PMID: 37323738; PMCID: PMC10263044.
- Suneth Agampodi, Sajaan Gunarathna, Jung-Seok Lee, Jean-Louis Excler. Global, regional, and country-level cost of leptospirosis due to loss of productivity in humans. Doi: <https://doi.org/10.1101/2023.04.10.23288387>; this version posted April 11, 2023.
- Leptospirosis worldwide, 1999. *Wkly Epidemiol Rec.* 1999;74(29):237-42. Epub 1999/08/07. PubMed PMID: 10437435.
- Reis RB, Ribeiro GS, Felzemburgh RD, Santana FS, Mohr S, Melendez AX, et al. Impact of environment and social gradient on *Leptospira* infection in urban slums. *PLoS Negl Trop Dis.* 2008;2(4):e228. Epub 2008/04/24. doi: 10.1371/journal.pntd.0000228. PubMed PMID: 18431445; PubMed Central PMCID: PMCPMC2292260.
- Vincent AT, Schiettekatte O, Goarant C, Neela VK, Bernet E, Thibeaux R, et al. Revisiting the taxonomy and evolution of pathogenicity of the genus *Leptospira* through the prism of genomics. *PLoS Negl Trop Dis.* 2019;13(5):e0007270. Epub 2019/05/24. doi: 10.1371/journal.pntd.0007270. PubMed PMID: 31120895; PubMed Central PMCID: PMCPMC6532842.
- Haake DA, Levett PN. Leptospirosis in humans. *Curr Top Microbiol Immunol.* 2015;387:65-97. Epub 2014/11/13. doi: 10.1007/978-3-662-45059-8_5. PubMed PMID: 25388133; PubMed Central PMCID: PMCPMC4442676.
- Weil A. Ueber eine eigenthümliche, mit Milztumor, Icterus und Nephritis einhergehende, acute Infectionskrankheit 1886.
- Jayathilaka P, Mendis ASV, Perera M, Damsiri HMT, Gunaratne AVC, Agampodi SB. An outbreak of leptospirosis with predominant cardiac involvement: a case series. *BMC Infect Dis.* 2019;19(1):265. Epub 2019/03/20. doi: 10.1186/s12879-019-3905-7. PubMed PMID: 30885170; PubMed Central PMCID: PMCPMC6423826.
- Cynthia Sohm, Janina Steiner, Julia Jöbstl, Thomas Wittek, Clair Firth, Romana Steinparzer, Amélie Desvars-Larrive, A systematic review on leptospirosis in cattle: A European perspective, *One Health*, Volume 17, 2023, 100608, ISSN 2352-7714, <https://doi.org/10.1016/j.onehlt.2023.100608>
- Pyskun A, Ukhovskiy V, Pyskun O, Nedosekov V, Kovalenko V, Nychyk S, Sytiuk M, Iwaniak W. Presence of Antibodies Against *Leptospira interrogans* Serovar hardjo in Serum Samples from Cattle in Ukraine. *Pol J Microbiol.* 2019 Sep;68(3):295-302. doi: 10.33073/pjm-2019-031. Epub 2019 Sep 3. PMID: 31880874; PMCID: PMC7260633.
- Zubach O, Semenyshyn O, Hatsji L, Demchyshyn M, Zinchuk A. *Leptospira interrogans* in mammals in Lviv Oblast, Ukraine, 2001-2015. *PLoS Negl Trop Dis.* 2019 Dec 2;13(12):e0007793. doi: 10.1371/journal.pntd.0007793. PMID: 31790399; PMCID: PMC6922445.
- Syeda Tayyaba Rehan, Eman Ali, Ayesha Sheikh, Abdulqadir J. Nashwan, Urban flooding and risk of leptospirosis; Pakistan on the verge of a new disaster: A call for action, *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, Volume 248, 2023, 114081, ISSN 1438-4639, <https://doi.org/10.1016/j.ijheh.2022.114081>.

17. Goarant C. Leptospirosis: risk factors and management challenges in developing countries. *Res Rep Trop Med*. 2016 Sep 28;7:49–62.

18. Gizamba JM, Paul L, Dlamini SK, Odayar J. Incidence and distribution of human leptospirosis in the Western Cape Province, South Africa (2010-2019): a retrospective study. *Pan Afr Med J*. 2023 Mar 9;44:121. doi: 10.11604/pamj.2023.44.121.34244. PMID: 37275293; PMCID: PMC10237220.

19. Zubach O, Pestushko I, Dliaboha Y, Semenyshyn O, Zinchuk A. A Single Clinical Case of Leptospirosis in a 70-Year-Old Man During the Military Conflict in Ukraine. *Vector Borne Zoonotic Dis*. 2023 Jul;23(7):384-389. doi: 10.1089/vbz.2023.0007. Epub 2023 May 25. PMID: 37252788; PMCID: PMC10354309.

20. Canakis J, Bechara M, Turki N, Carro Cruz F, Kagihara JE, Borum ML, Schueler SA. Icteric Leptospirosis Leading to Multiorgan Failure and Concomitant Pancreatitis. *Cureus*. 2023 Apr 30;15(4):e38350. doi: 10.7759/cureus.38350. PMID: 37261182; PMCID: PMC10229256.

21. Soo ZMP, Khan NA, Siddiqui R. Leptospirosis: Increasing importance in developing countries. *Acta Trop*. 2020 Jan;201:105183. doi: 10.1016/j.actatropica.2019.105183. Epub 2019 Sep 19. PMID: 31542372.

22. Sykes, J. E., Haake, D. A., Gamage, C. D., Mills, W. Z., & Nally, J. E. (2022). A global one health perspective on leptospirosis in humans and animals. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 260(13), 1589-1596. Retrieved Oct 1, 2023, from <https://doi.org/10.2460/javma.22.06.0258>

Солодка Ольга Сергіївна,

студентка 6 курсу

Буковинського державного медичного університету

Ясніковська Світлана Михайлівна

к.мед.н., доцент закладу вищої освіти

кафедри акушерства, гінекології та перинатології

Буковинського державного медичного університету

м. Чернівці, Україна

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-54-55](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-54-55)

УСКЛАДНЕННЯ І НАСЛІДКИ ЗАГРОЗЛИВОГО АБОРТУ. ВІДШАРУВАННЯ ХОРІОНУ, ЯК НЕСПРИЯТЛИВА ПРОГНОСТИЧНА ОЗНАКА ДЛЯ ВАГІТНОСТІ

Solodka Olga Sergiivna,

6th year student

Bukovinian State Medical University

Jasnikovska Svitlana Mykhailivna

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor

Department of Obstetrics, Gynecology and Perinatology

Bukovinian State Medical University

Chernivtsi, Ukraine

COMPLICATIONS AND CONSEQUENCES OF THREATENED ABORTION. DELAYING OF THE CHORION AS AN ADVERSE PROGNOSTIC SIGN FOR PREGNANCY

Анотація.

Процеси, що відбуваються при вагітності, перебудовують організм жінки для виношування плода, і є часто ризиковими змінами для здоров'я. Окрім цього, зміни в психоемоційному стані вагітної жінки посилюють сприйняття стресу, особливо, коли є певні ризики, про які вона знає. Саме тому, кровотеча під час вагітності, якою проявляється загроза викидня, є негативним чинником як на фізичне здоров'я жінки та плода, так і на її психологічний стан, призводячи до ланцюга проблем під час та після вагітності. У статті висвітлено основні аспекти впливу загрозового абортів на вагітність та постнатальний період.

Abstract.

The processes that occur during pregnancy rebuild the woman's body to carry the fetus, and are often risky changes for health. In addition, changes in the psycho-emotional state of a pregnant woman increase the perception of stress, especially when there are certain risks that she knows about. That is why bleeding during pregnancy, which manifests itself as a threat of miscarriage, is a negative factor for both the physical health of the woman and the fetus, as well as her psychological state, leading to a chain of problems during and after pregnancy. The article highlights the main aspects of the impact of threatened abortion on pregnancy and the postnatal period.

Keywords: threatened abortion, chorionic detachment, subchorionic hematoma, miscarriage.

Ключові слова: загрозовий аборт, відшарування хоріону, субхоріальна гематома, невиношування вагітності.

Обговорення.

У патогенезі переривання вагітності виділяють основні такі варіанти, як за типом істміко-цервікальної недостатності, за типом відторгнення та по типу пологів (зустрічається, в основному, у другій половині вагітності) [1, 2, 3]. Хоча загроза викидня може виникати незалежно від здоров'я матері, її способу життя та оточення, є основні несприятливі фактори, що збільшують ці ризики: генетичні аномалії, хронічні захворювання, попередня історія абортів чи ускладнень під час вагітності, захворювання органів малого тазу, вік батьків, тератогенні фактори, травматичні події при вагітності та наявність субхоріального крововиливу [1, 2, 3, 4].

Згідно даних обсерваційного когортного дослідження G. Petriglia та ін., загроза абортів була пов'язана з підвищеним ризиком передчасних пологів, передлежанням плаценти, гіпертензією/пре-

еклампсією, спричиненою вагітністю, низькою масою тіла при народженні і госпіталізацією у відділення інтенсивної терапії новонароджених, проте, на передчасний передпологовий розрив плодових оболонок, кесаревий розтин, внутрішньоутробну затримку розвитку, перинатальну смерть та затримку родорозршення плаценти, кореляції впливу виявлено не було [5].

У 2021 році було опубліковане дослідження, що зв'язку з епілепсією та СДУГ у дітей, народжених від вагітності з загрозою викидня чи внутрішньоутробним викиднем не було виявлено, проте свідчило про вищий рівень розвитку розладів аутистичного спектру та церебрального паралічу [6].

Попередня історія викиднів може бути врахована для прогнозування перебігу наступних вагітностей. При УЗД-скануванні, якщо частота серцевих скорочень плода знижена і довжина тім'я та горба невелика, разом з попереднім несприятливим

анамнезом перебігу вагітностей, у близько 16% жінок спостерігається невиношування вагітності [7].

Внаслідок попередніх внутрішньоутробних операцій та/або несприятливого анамнезу матері, може розвинутися хоріонічний горб. Деякі дослідники не виявили його кореляції з ускладненнями [8]; інші – відмічають, що ускладнення корелюють з його наявністю, але при певних умовах, як: ранне (до 56 дня вагітності) виявлення хоріонічного горба, відносні розміри ураження більше 40% розмірів гестаційного мішка, або у пацієнок з множинними ураженнями [9].

При появі загрози переривання вагітності на ранніх термінах, збільшується ризик затримки плаценти та аномальної кровотечі під час вагітності відповідно, що різко збільшує ризик смертності матері під час пологів [10].

Окремо можна виділити таку патологію, як субхоріальна гематома. Найчастіше, хоріон відділяється за патогенетичним типом відторгнення, в основному, при першому триместрі вагітності, проте іноді можуть бути інші варіанти розвитку ускладнення [1, 2, 3]. Не досліджено вплив хоріоамніотичного відділення на показники результатів вагітності, що триває, проте воно пов'язане з передчасними пологамі, і, якщо діагноз діагностований до 20-24 тижнів та/або при виявленій вагінальній кровотечі, ризик мертвородження значно підвищується [11, 12].

Висновки. Загрозливий аборт має високий шанс переходу у наступні стадії викидня та анте- та постнатальних ускладнень, в тому числі, довгострокових. Наявність субхоріальної гематоми вважається несприятливим показником для перебігу вагітності та післяпологового періоду. Для пацієнок з попередньою історією загрози викидня при веденні вагітності мають бути враховані несприятливі фактори та проведений детальний скринінг на предмет відшарування хоріону, кровотечі, несприятливих генетичних та інших ключових чинників для попередження повторної загрози аборту. Особливої уваги вимагає перший триместр вагітності, коли впливи механізмів прикріплення хоріону та імунної і гормональної відповіді тривають.

Література

1. Сучасні підходи до ведення пологів та післяпологового періоду при патологічному перебігу вагітності. - /за редакцією А.М.Громової, Л.А.Нестеренко. Полтава 2016. – 259с.

2. Степанківська Г.К., Михайленко О.Т. Акушерство: - К.: Здоров'я, 2000.

3. Акушерство та гінекологія.-/за ред. Громової А.М./.-Полтава,2000.

4. Mouri MI, Hall H, Rupp TJ. Threatened Abortion. [Updated 2022 Sep 5]. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2023 Jan-. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK430747/>

5. Petriglia, G., Palaia, I., Musella, A., Marchetti, C., Antonilli, M., Brunelli, R., Ostuni, R., & Benedetti Panici, P. (2015). Threatened abortion and late-pregnancy complications: a case-control study and review of literature. *Minerva ginecologica*, 67(6), 491–497.

6. Elena Dudukina, Erzsébet Horváth-Puhó, Henrik Toft Sørensen, Vera Ehrenstein, Long-term risk of epilepsy, cerebral palsy and attention-deficit/hyperactivity disorder in children affected by a threatened abortion in utero, *International Journal of Epidemiology*, Volume 50, Issue 5, October 2021, Pages 1540–1553, <https://doi.org/10.1093/ije/dyab069>

7. Joung, E. J., You, S. K., Lee, J. Y., Ahn, J. W., Yun, N. R., & Hwang, S. O. (2016). A live birth after spontaneous complete chorioamniotic membrane separation associated with uterine scar. *Obstetrics & gynecology science*, 59(2), 144–147. <https://doi.org/10.5468/ogs.2016.59.2.144>

8. Sepulveda W. (2019). Chorionic bump at 11 to 13 weeks' gestation: Prevalence and clinical significance. *Prenatal diagnosis*, 39(6), 471–476. <https://doi.org/10.1002/pd.5454>

9. Lu, Y., Wu, Y., Huang, F., & Ren, M. (2021). A single-center retrospective study of the clinical significance of chorionic bump at early stage of gestation. *American journal of reproductive immunology (New York, N.Y. : 1989)*, 85(3), e13346. <https://doi.org/10.1111/aji.13346>

10. He, Xiaoya, and Huishu Liu. 2023. "Placenta retention is associated with threatened abortion at the early stage of pregnancy". *Journal of Obstetrics and Gynecological Investigations* 6 (1): 1-6. doi:10.5114/jogi.2023.128810.

11. Şükür, Yavuz Emre et al. "The effects of subchorionic hematoma on pregnancy outcome in patients with threatened abortion." *Journal of the Turkish German Gynecological Association* vol. 15,4 239-42. 1 Dec. 2014, doi:10.5152/jtgga.2014.14170

12. Carolina Bibbo et al. "Chorioamniotic Separation Found on Obstetric Ultrasound and Perinatal Outcome". *Case Report. Am J Perinatol Rep* 2016;6:e337–e343. DOI 10.1055/s-0036-1593407.

Шуст Наталія Вікторівна,

студентка

Буковинський державний медичний університет

м. Чернівці, Україна

Ясніковська Світлана Михайлівна

к.мед.н., доцент закладу вищої освіти

кафедри акушерства, гінекології та перинатології

Буковинський державний медичний університет

м. Чернівці, Україна

МІОМА МАТКИ І ВАГІТНІСТЬ

Shust Nataliia,

student

Bukovinian State Medical University

Chernivtsi, Ukraine

Yasnikovska Svitlana

Cand. Sc. (Medicine), Associate Professor of the higher education institution

of the Department of Obstetrics, Gynecology and Perinatology

Bukovinian State Medical University

Chernivtsi, Ukraine

UTERINE FIBROIDS AND PREGNANCY

Анотація.

У статті наведено сучасні рекомендації щодо ведення вагітності з міомою матки, в тому числі при потребі у хірургічному втручанні, які зустрічаються в літературних джерелах у відкритому доступі. З'ясовано, що залежно від розмірів та розташування вузлів вагітність може протікати як фізіологічно, так із формуванням ускладнень. Ризик оперативного розродження після консервативної міомектомії зростає і залежить від особливостей виконання останньої.

Abstract.

The article presents modern recommendations for the management of pregnancy with uterine fibroids, including the need for surgical intervention, which are found in the open access literature. It has been found that depending on the size and location of the nodes, pregnancy can proceed both physiologically and with the formation of complications. The risk of surgical delivery after conservative myomectomy increases and depends on the features of the latter.

Ключові слова: міома матки, лейоміома, фіброміома ускладнення вагітності, міомектомія.

Keywords: uterine fibroids, leiomyoma, fibroids, pregnancy complications, myomectomy

Вступ. Міома матки – це найбільш поширена доброякісна моноклональна пухлина у жінок репродуктивного віку, що розвивається з гладком'язових клітин міометрію. Ускладнення при вагітності зустрічаються рідко, проте можливі, і можуть призвести до болю, зростання ризику викидня та передчасних пологів, відшарування плаценти та інші.

Мета. Проаналізувати літературні дані щодо ведення вагітності з міомою матки, визначити можливі ускладнення для матері та плода.

Матеріали та методи. Аналіз даних офіційних досліджень, протоколів та рекомендацій у різних країнах світу за останні 5 років щодо ведення вагітності з міомою матки.

Основна частина. Міома матки (інші назви – фіброміома, лейоміома) є однією з найпоширеніших доброякісних пухлин у жінок, що в різних популяціях становить від 20% до 40% у молодому віці та до 70% у віці 50 і більше років, а також, за даними досліджень, дещо вищою серед афроамериканок. Близько 10% вагітних мають міому матки, яка зазвичай проходить безсимптомно. Ускладнення

виникають при збільшенні утворення у розмірах, перетисненні фіброміомою кровопостачання, закупорки шийки матки, неправильному передлежанні плода та інших варіантах впливу на нормальний перебіг виношування та пологів [1, 2].

Деякі дослідження, проаналізовані корейськими вченими, підтверджують, що субмукозна міома матки може перешкоджати подальшій імплантації плода та плаценти. Також субмукозна та субсерозна міома зменшують фертильність жінки репродуктивного віку, а їх видалення – навпаки, збільшує; щодо іншого виду – інтрамурального розташування фіброміом такої чіткої картини не спостерігалось, проте була доведена загальна безпечність міомектомії для подальшого планування материнства [2].

Лейоміома вважається гормонзалежним ураженням, проте під час вагітності вони можуть вести себе по-різному. При цьому на міому будуть впливати як ендокринні фактори, співвідношення і кількість естрогенів та прогестерону, ожиріння, так і її кровопостачання, швидкість росту та ризик дегенерації під час гестаційного та післяпологового пері-

одів [3, 5, 6]. Тенденція до зростання лейоміом збільшується протягом першого триместру, і послаблюється до мінімального зростання протягом наступних періодів вагітності [4], проте у румунському дослідженні деякі міоми зростали сильніше у 2-му триместрі [6]. Зростання стосується більше малих за розміром міом, порівняно з великими, які майже не ростуть. Міоми нижнього сегменту матки до кінця вагітності можуть міняти своє положення [5].

Щодо вікового розподілу, у румунському клінічному дослідженні були заперечені літературні дані щодо переважності зростань міом із віком пацієнток вище 35 років, так як дані дослідження показали перевагу розвитку міом у віці 30-34 роки [6].

При клінічних дослідженнях у близько 5% вагітних з фіброміомою при ультразвуковому обстеженні визначались ознаки дегенерації міоми матки; багато з них страждали на біль та кровотечі клінічно [2]. У тих жінок, що страждали на безпліддя, наявність множинних лейоміом може спричинити ризик втрати вагітності. Ризики передержання і відшарування плаценти та неправильне передлежання плода збільшуються при наявності великих міом через переважно їх механічний вплив [3], проте підвищена васкуляризація міоми може також забирати на себе необхідне для плода кровопостачання [6].

В індійському дослідженні також було виявлено вплив міоми при вагітності на збільшення ризику необхідності у переливанні крові, кесаревому розтині, неонатальній реанімації та госпіталізації до відділення інтенсивної терапії новонароджених, але не довело суттєвої різниці на ускладнення вагітності розташувань фіброміом [7].

Також ускладнення лейоміом включають: перекрут фіброміоми, геморагічний інфаркт матки, червона дегенерація, почастішання інфекцій сечової та статеві систем, передчасний розрив плодових оболонок [8]. Асептичний некроз (червона дегенерація) – досить рідкісне ускладнення, проте цим стає більш небезпечним, так як його буває важко діагностувати вчасно. На прикладі випадку в Камеруні, де клінічна картина більше відповідала защемленій пупковій грижі на тлі важкої прееклампсії, а червона дегенерація була підтверджена вже після проведення кесаревого розтину з міомектомією та цитологічного дослідження препаратів, асептичний некроз може стати причиною помилки лікаря, яку не завжди можливо вчасно виправити [9].

При вагітності показом до міомектомії є великий розмір міоми, наявність ознак перекруту чи некрозу, біль у животі. Найчастіше виконуються лапаротомічні операції, проте іноді розглядаються і виконуються варіанти вагінального та лапароскопічного втручання [10, 11]. При можливості лапароскопічної операції, порівняно з лапаротомною, зменшується післяопераційний період та ускладнення, пов'язані з проведенням власне хірургічного втручання. Також безпечним аналогом може стати міомектомія при проведенні кесаревого розтину, якщо стан дозволяє чекати до проведення останнього, так як останні дані вказують на те, що відсоток ускладнень при цьому не вищий, ніж при проведенні кесаревого розтину без міомектомії.

Висновок. Міома матки, в залежності від розміру, причини виникнення та множинності ураження, може як дозволити нормальний перебіг вагітності, так і ускладнити його. При потребі, хірургічне втручання дозволяється, якщо планується кесаревий розтин або при показах до оперативного втручання, що не залежать від наявності вагітності. Після попередньої міомектомії може зростати ризик майбутньої потреби у кесаревому розтині при вагітності у такої пацієнтки.

Список використаної літератури:

1. Mara Sobel, Sebastian Hobson, Crystal Chan. Uterine fibroids in pregnancy. CMAJ Jun 2022, 194 (22) E775; DOI: 10.1503/cmaj.211530.
2. Se Jin Lee, Jong Yun Hwang. Recent Advances in Uterine Myoma and Pregnancy. J Korean Soc Matern Child Health. 2020;24(3):144-153. Published 31.07.2020. DOI: <https://doi.org/10.21896/jksmch.2020.24.3.144>.
3. Coutinho, L.M., Assis, W.A., Spagnuolo-Souza, A. et al. Uterine Fibroids and Pregnancy: How Do They Affect Each Other?. *Reprod. Sci.* 29, 2145–2151 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1007/s43032-021-00656-6>.
4. Chill, H.H., Karavani, G., Rachmani, T. et al. Growth pattern of uterine leiomyoma along pregnancy. *BMC Women's Health* 19, 100 (2019). DOI: <https://doi.org/10.1186/s12905-019-0803-5>.
5. Fuchs A., Heiselman C., Davis J., Overbey J., Rosenn B. 812: Do fibroids change in size during pregnancy? *AJOG*. January 2020; 222(1):S512. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ajog.2019.11.827>.
6. Timovanu MC, Lozneau L, Timovanu ŞD, et al. Uterine Fibroids and Pregnancy: A Review of the Challenges from a Romanian Tertiary Level Institution. *Healthcare (Basel)*. 2022;10(5):855. Published 06.05.2022. DOI:10.3390/healthcare10050855.
7. Choudhary A, Inamdar SA, Sharma U. Pregnancy With Uterine Fibroids: Obstetric Outcome at a Tertiary Care Hospital of Central India. *Cureus*. 2023;15(2):e35513. Published 27.02.2023. DOI:10.7759/cureus.35513.
8. Dohbit, J.S., Meka, E.N.U., Tochie, J.N. et al. Diagnostic ambiguity of aseptic necrobiosis of a uterine fibroid in a term pregnancy: a case report. *BMC Pregnancy Childbirth* 19, 9 (2019). DOI: <https://doi.org/10.1186/s12884-018-2154-x>.
9. Cavaliere AF, Vidiri A, Gueli Alletti S, et al. Surgical Treatment of "Large Uterine Masses" in Pregnancy: A Single-Center Experience. *Int J Environ Res Public Health*. 2021;18(22):12139. Published 19.11.2021. DOI:10.3390/ijerph182212139.
10. Spyropoulou K., Kosmas I., Tsakiridis I., Mampoulos A., Kalogiannidis I., Athanasiadis A., Daponte A., Dagklis T. Myomectomy during pregnancy: A systematic review. *EJOG*. November 2020; 254:15-24. DOI:10.1016/j.ejogrb.2020.08.018.
11. Waleed El-refaie, Mohamed Hassan, Mohamed Sayed Abdelhafez. Myomectomy during cesarean section: A retrospective cohort study. *Journal of Gynecology Obstetrics and Human Reproduction*. December 2020; 49(10): 101900. DOI:10.1016/j.jogoh.2020.101900.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Слободян Олена,

*магістрантка факультету педагогіки і психології
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка*

Кізь Ольга

*кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри психології*

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-58-64](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-58-64)

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ЗАКЛАД ОСВІТИ ЯК ПРОСТІР ПЛЕКАННЯ СТІЙКОСТІ У ЧАСІ ВІЙНИ

Olena Slobodyan,

*Master's student of the Faculty of Pedagogy and Psychology
Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk*

Kiz Olga

candidate of psychological sciences,

Associate Professor of the Department of Psychology

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk

DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL SPHERE OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS: EDUCATIONAL INSTITUTION AS A SPACE FOR CULTIVATING RESISTANCE DURING WAR

Анотація.

Стаття присвячена дослідженню психологічних особливостей розвитку емоційної сфери в молодшому шкільному віці. На основі аналізу теоретичних та прикладних досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців розкрито вплив соціальних чинників на розвиток емоційної сфери молодших школярів. Із використанням психодіагностичного інструментарію проведено дослідження шкільної тривожності молодших школярів як індикатора емоційного благополуччя.

Abstract.

The article is devoted to the study of the psychological features of the development of the emotional sphere in primary school age. Based on the analysis of theoretical and applied research by foreign and domestic scientists, the influence of social factors on the development of the emotional sphere of younger schoolchildren is revealed. With the use of psychodiagnostic tools, a study of school anxiety of younger schoolchildren was conducted as an indicator of emotional well-being.

Ключові слова: емоційна сфера, емоції, тривожність, молодший школяр, учбова діяльність, психолого-педагогічний супровід, психокорекція.

Keywords: emotional sphere, emotions, anxiety, primary school students, educational activity, psychological and pedagogical support, psychocorrection.

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні у контексті реформи «Нова українська школа» стратегічна мета функціонування освіти полягає у переході від «школи знань» до «школи компетентностей», створенні сприятливих психолого-педагогічних умов для цілісного психічного розвитку і особистісного становлення дитини, її виховання і навчання, соціальної адаптації, успішної соціалізації, формування життєстійкості, спрямування на творчість і самореалізацію. Для всебічного розвитку та нормального перебігу різних видів діяльності молодшого школяра, мобілізації його пізнавальних і особистісних ресурсів потрібна збалансованість емоцій, позаяк порушення емоційного балансу спричиняє емоційні розлади, тривожні стани, зниження самооцінки та погіршення результатів учбової діяльності.

Повномасштабна російсько-українська війна поставила перед освітянами нові виклики, зумов-

лені необхідністю створення власної системи психолого-педагогічного супроводу дітей під час війни задля збереження їхнього психічного здоров'я, стабілізації емоційного стану, плекання стресостійкості, адаптації до складних умов життя [2]. Хронічні кризові обставини воєнного часу зумовлюють пошук ефективних стратегій психологічної допомоги дітям, позаяк дитячій психіці потрібна належна підтримка як батьків, так і педагогів та психологів, щоб впоратись зі складними емоціями, тривожними думками та пережити цей непростий час без шкоди для ментального здоров'я та з перспективою на посттравматичне зростання.

Особливо актуальним в сучасній практичній, віковій та педагогічній психології є завдання дослідження емоційної сфери молодших школярів із метою розкриття причин виникнення та механізмів подолання негативних емоційних станів задля покращення психічного самопочуття дітей та забезпе-

чення окреслених Державним стандартом початкової освіти принципів цінності дитинства, розвитку особистості, радості пізнання тощо. Навички конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект є запорукою успішної самореалізації людини в сучасному світі і суголосні компетентностям і навичкам, описаним у Європейській рамці ключових компетентностей «Особистісні, соціальні компетентності та навчання вчитися» (LifeComp), які у 2018 році віднесені Рекомендацією Ради Європейського Союзу до ключових компетентностей для навчання впродовж життя.

Наукове підґрунтя для розробки проблеми створюють положення фахівців про: генетичний підхід до дослідження емоційно-почуттєвої сфери (С. Максименко, О. Саннікова, О. Чебикін); емоційний розвиток особистості на ранніх етапах онтогенезу (І. Бех, О. Запорожець, О. Кононко, С. Кулачківська, О. Кульчицька, С. Максименко, І. Сопрун, Т. Титаренко, М. Халько); дослідження особливостей та психолого-педагогічних умов розвитку молодшого школяра (Н. Бібік, І. Жаркова, Я. Кодлюк, В. Котирло, З. Онишків, О. Савченко, О. Янкович); вивчення емоційного компонента психіки людини (Г. Мозгова, Ю. Приходько, С. Ставицька), дослідження негативних емоційних станів дітей (Є. Гейко, О. Винославська, В. Зливков, О. Кононко, Е. Помиткін), виховання емоційної культури та культури почуттів молодших школярів (Р. Калініна, Л. Кондрашова, В. Поплужний, Л. Соколова, О. Турська), дослідження емоційного інтелекту молодших школярів (М. Шпак); профілактики і корекції тривожності (Л. Долинська, В. Поліщук, Л. Помиткіна, С. Томчук, М. Томчук, Л. Уманець, Н. Чепелева, Т. Яценко тощо); впливу емоційних станів на психічне здоров'я молодших школярів (О. Гордова, О. Завгородня, Н. Коцур, С. Куриленко, М. Тихонова) тощо.

Молодший шкільний вік є не лише віком ефективності протікання процесу інтелектуалізації, а й періодом становлення емоційної сфери, яка відіграє велику роль у розвитку багатьох життєвих функцій. Завдяки специфічним особливостям вікового розвитку молодших школярів, прояв їх емоцій може змінюватися залежно від суб'єктивних переживань, пов'язаних з руйнуванням функціонуючих структур і побудовою своєї неповторної ідентичності. Неможливість самостійної регуляції прояву емоцій призводить до не бажаних емоційних змін, що можуть виступити певними деструкціями у поведінці дітей як наслідок погіршення механізму її адаптивної поведінки, спрямованої на усунення причин фізичної або психологічної небезпеки.

Негативні емоції дитини – це емоції, засновані на неприємних для неї суб'єктивних переживаннях, які запускають механізм адаптивної поведінки, спрямованої на усунення причин фізичної чи психологічної небезпеки.

Шкільне навчання завжди супроводжуване підвищеною тривожністю, яку доцільно витлумачувати як негативний і позитивний вияв дитини. За оптимального рівня тривога може бути активізована навчанням, стати більш ефективною.

Навпаки, дитину охоплює паніка, коли рівень тривожності перевищує оптимальну межу. Прагнення уникнути неспіху також посилює страх невдачі. Як наслідок, рівень тривожності стає постійною перепоною й породжує такі негативні симптоми, як шкільна дезадаптація, шкільна фобія, хронічна неуспішність, шкільний невроз тощо. Їх поява є результатом незадоволення важливих потреб, це стійке негативне переживання, занепокоєння, очікування неблагополуччя з боку оточення.

Науковці наголошують, що дітям цього віку властиві психологічні особливості, які сприяють виникненню тривожності: підвищена емоційна чутливість до зовнішніх впливів та сильна зовнішня і внутрішня реакція на них; недостатньо розвинена довільність пізнавальної і, особливо, емоційно-вольової сфер; безпосередність сприйняття зовнішнього світу і обмеженість форм адаптивних реакцій на впливи; високий рівень наслідування та емоційного зараження; залежність від оцінок дорослих; низька здатність протистояти чужій думці тощо. Тому саме в цьому віці тривожність може закріпитися як властивість особистості. Як наголошують С. Томчук та М. Томчук, «великою мірою тривожність пов'язана із незадоволенням потреб молодшого школяра. І якщо в дитини є тривожність в одній сфері, то вона впливає і на інші сфери життя, блокуючи і викривляючи при цьому нормальний, повноцінний розвиток особистості» [3].

У царині усіх можливих проявів емоційної сфери дитини нашу увагу привернула тривожність молодших школярів, яка виступає яскравою ознакою шкільної дезадаптації дитини та може негативно впливаючи на всі сфери її життєдіяльності – не лише на навчання, але й на спілкування, здоров'я і загальний рівень психологічного благополуччя. Тривожність молодшого школяра є ознакою труднощів в процесі шкільної адаптації, може проявлятися в поведінці найрізноманітнішими способами, маскуючись під інші проблеми.

Діагностика дозволить своєчасно виявити дітей з підвищеним рівнем тривожності та забезпечити їм відповідний психолого-педагогічний супровід і своєчасне проведення корекційної роботи сприятиме зниженню тривожності та формуванню адекватної поведінки у дітей молодшого шкільного віку

Емпіричне дослідження проводилось упродовж квітня-вересня 2023 року. У дослідженні взяло участь 105 учнів початкових класів Теробовлянського академічного ліцею імені Ярослави Стецько. До вибірки увійшло 40 учнів 1 класу (1А клас – 20 учнів, та 1Б клас – 20 учнів), 20 учнів 2 класу, 25 учнів 3 класу та 20 учнів 4 класу (досліджені у квітні-травні 2023 року, у 2023/2024 навчальному році 4 клас у ліцеї відсутній).

Метод експертних оцінок дав змогу також залучили до дослідження 19 педагогів, психолога та соціального працівника. Експертами виступили досвідчені члени педагогічного колективу Теробовлянського академічного ліцею імені Ярослави

Стецько: педагог вищої категорії, вчитель початкових класів М. Шафаровська; педагог вищої категорії, старший педагог, вчитель початкових класів О. Куліковська; педагог вищої категорії, вчитель-методист, вчитель початкових класів Г. Кріль; педагог вищої категорії, вчитель початкових класів, педагог-організатор Г. Яворська; керівник методичної комісії, педагог вищої категорії, старший вихователь Н. Шманько; практичний психолог закладу освіти А. Соха та соціальний працівник Н. Бойчук-Дульгер, а також 14 вчителів початкових класів інших закладів загальної середньої освіти Теробовлянщини.

До діагностичного інструментарію дослідження тривожності молодших школярів увійшли: методика діагностики шкільної тривожності Філіпса, проєктивна методика «Обери потрібне обличчя» Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен, в адаптації Яценко та метод експертних оцінок.

Метод експертних оцінок є ефективним інструментом для збору думок та оцінок від компетентних фахівців-експертів у певній сфері діяльності. Цей метод може бути застосований для оцінки чинників освітнього середовища, які справляють вагомий вплив на розвиток емоційної сфери молодших школярів. За цього експертами можуть бути педагоги, психологи, соціальні працівники, котрі безпосередньо контактують з молодшими школярами та мають змогу споглядати та співпрацювати з ними в різних ситуаціях шкільного життя. При використанні методу експертних оцінок

бралось до уваги те, що у 2020 році затверджено новий Професійний стандарт вчителя, який передбачає у нього соціальну та емоційно-етичну компетентності.

Проведене дослідження надало можливість схарактеризувати поінформованість, ставлення, уявлення педагогічних працівників/-ниць в контексті проблеми дослідження про затребуваність розробки системи психолого-педагогічних умов для розвитку емоційної сфери молодших школярів, а також їх потреби в інформаційній, організаційній та методичній підтримці.

Дослідження особливостей прояву шкільної тривожності в учнів здійснювалось нами за допомогою тесту шкільної тривожності Б. Філіпса. Він дозволяє визначити не лише рівень загальної тривожності у школі, але й основні чинники/шкали, які її зумовлюють.

На сукупній вибірці учнів 1-А і 1-Б класів виявлено високі показники тривожності за низкою чинників. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що «загальна тривожність у школі» переважно представлена високим рівнем у 46 % молодших школярів, хоча третина учнів (30 %) демонструють низький рівень якості. Школа як провідний соціальний інститут породжує тривожність і постає вагомим чинником стресу. Показник «переживання соціального стресу» представлений майже ознаковою кількістю молодших школярів високого, середнього та низького рівня (відповідно 33 %, 34 % та 33 % досліджуваних) (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Рівнева характеристика шкільної тривожності у першокласників (за тестом Б. Філіпса) (частка досліджуваних у %)

Рівні тривожності	Шкали/чинники тривожності							
	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація досягнення успіху	Страх самовираження	Страх ситуації перевірки знань	Страх не відповідати очікуванням	Низький фізіологічний опір стресу	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
Низький	30	33	36	26	48	29	29	24
Підвищений	24	34	40	28	31	28	38	32
Високий	46	33	24	46	21	43	33	44

Серед першокласників найменше осіб (24%) засвідчили високий рівень «фрустрації досягнення успіху», 40% – середній рівень та 36% – низький. Натомість за чинником «страх самовираження» зафіксовано найбільшу кількість першокласників (46%) із високий рівень прояву діагностованого параметру, та 28% – із підвищеним рівнем та 26% із низький рівень.

Більшість першокласників (48%) не виявляє тривожності в ситуації оцінювання їхніх знань. Проте, показник «страх не відповідати очікуванням» засвідчує, що більшість молодших школярів цього віку (43%) демонструють високий рівень побоювань не відповідати соціальним нормам, а 28%

учнів демонструють підвищений та 29% - низький рівні такої властивості.

Щодо показника «низький фізіологічний опір стресу» варто зазначити, що першокласники виявляють як низький рівень цього показника (33% досліджуваних), так і високий (29% досліджуваних). Суттєва частина досліджуваних визнає тривожність, пов'язану із взаєминами з учителями. Так, за показником «проблеми та страхи у взаєминах з учителями» констатовано: у 44% – високий рівень, у 32% – підвищений і лише у 24% – низький рівні.

Учні другого класу за окремими чинниками шкільної тривожності продемонстрували результати, суттєво відмінні від результатів першокласників, а за окремими чинниками – тотожні. В учнів

другого класу із-поміж чинників тривожності «страх самовираження» високого рівня виявлено у 47% досліджуваних, підвищеного рівня – у 25% та низького рівня – у 27%. Ці показники майже тотожні показникам першокласників, що говорить саме про вікові особливості прояву діагностованого параметра. Подібна тенденція простежується і за чинником «страх не відповідати очікуванням»: високий рівень – у 42%, у 29% – підвищений та у 29% – низький рівні.

Виявлено цікаву тенденцію: у 45 % другокласників «фрустрація досягнення успіху» низького

рівня, у 21 % – підвищеного та у 32 % – високого. Цікаво, що майже у половині відсутня «фрустрація досягнення успіху», а у 40 % – «страх ситуації перевірки знань». Це дає підстави говорити про переваги сучасної системи освіти, що відмовляється від бального оцінювання учнів перших двох класів. Суттєво відмінними від першокласників отримано показники за чинником «проблеми і страхи у стосунках з учителями»: у 46 % зафіксовано низький рівень, у 37 % – середній і лише у 17 % – високий рівень (див. табл.2).

Таблиця 2.

Рівнева характеристика шкільної тривожності у другокласників (за тестом Б. Філіпса) (частка досліджуваних у %)

Рівні тривожності	Шкали тривожності							
	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація досягнення успіху	Страхи самовираження	Страхи ситуації перевірки знань	Страхи не відповідати очікуванням	Низький фізіологічний опір стресу	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
Низький	30	21	45	27	40	29	26	46
Підвищений	33	39	21	26	28	29	39	37
Високий	37	40	32	47	32	42	35	17

Із вибірки досліджуваних третього класу у 45 % дітей переважає чинник «загальна тривожність у школі» високого рівня розвитку, у 30 % – підвищеного та у 25 % – низького рівнів. За чинниками «переживання соціального стресу» 37 % продемонстрували високий рівень, 29 % – підвищений і 34 % – низький рівні. «Страхи самовираження» у 37 % – високого рівня, у 29 % – підвищеного і у 34 % – низького рівнів.

Утім, тривожність за чинниками «переживання соціального стресу», «фрустрація досягнення

успіху», «страх не відповідності очікуванням» мають високий, підвищений і низький рівні вираження майже в однаковій кількості третьокласників. І надалі високим є відсоток дітей (45 %), які демонструють низький рівень тривожності за чинником «проблеми і страхи у стосунках з учителями». Отже, очікування референтних осіб (учителі, батьки), взаємини з учителями не є чинником шкільного стресу в сучасній початковій школі (див. табл. 3).

Таблиця 3

Рівнева характеристика шкільної тривожності у третьокласників (за тестом Б. Філіпса) (частка досліджуваних у %)

Рівні тривожності	Шкали тривожності							
	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація досягнення успіху	Страхи самовираження	Страхи ситуації перевірки знань	Страхи не відповідати очікуванням	Низький фізіологічний опір стресу	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
Низький	25	34	35	34	24	36	27	45
Підвищений	30	29	36	29	37	29	37	33
Високий	45	37	29	37	39	35	36	22

Наприкінці навчання в початковій школі можна помітити збільшення кількості четвертокласників із високим рівнем тривожності за чинником «загальна тривожність у школі» (42 %) та із достатнім рівнем (22 %). Також за чинником «страх ситуації перевірки знань» зафіксовано зростання кількісних показників високого (39%) і підвищеного рівнів (24 %) на протилежну

менше вираженому низькому рівню (37 %) (див. табл. 4). Отже, саме наприкінці навчання в початковій школі виявляється оформлення шкільного стресу внаслідок ситуації перевірки знань. Шкільний стрес виявляється в учнів, вмотивованих до навчання, на рівні зниження фізіологічного опору стресу, що спричинює зниження стресостійкості молодших школярів.

Рівнева характеристика шкільної тривожності у четвертокласників (за тестом Б. Філіпса) (частка досліджуваних у %)

Рівні тривожності	Шкали тривожності							
	Загальна тривожність у школі	Переживання соціального стресу	Фрустрація досягнення успіху	Страх само-вираження	Страх ситуацій перевірки знань	Страх не відповідати очікуванням	Низький фізіологічний опір стресу	Проблеми і страхи у стосунках з учителями
Низький	36	29	22	37	37	33	20	24
Підвищений	22	46	41	25	24	36	33	39
Високий	42	25	37	38	39	31	36	37

Проведене емпіричне дослідження шкільної тривожності молодших школярів доводить, що школа як провідний соціальний інститут породжує тривожність і постає чинником стресу. Академічні досягнення мають вплив на становлення фрустрованості молодших школярів. Педагогічним працівникам варто проводити роботу з дітьми щодо об'єктивного сприймання ними власних академічних успіхів та очікувань із цього приводу.

Велика кількість учнів, насамперед першого і другого класів, не виявляє страху перед оцінюванням знань. Такий результат варто трактувати як успішне просування ідей сучасної української школи в контексті реформи освіти «Нова українська школа», що поступово корегує роль оцінки як показника знань учнів. Оцінювання дедалі більше стає педагогічним, а не формальним.

Показник «страх не відповідати очікуванням» засвідчує, що більшість молодших школярів побоюється невідповідності соціальним нормам. Щодо показника «низький фізіологічний опір стресу» варто зазначити, що молодші школярі виявляють як низький рівень цього показника, так і високий. Показники стресостійкості на рівні нервової системи школярів потребують цілеспрямованих корекційних засобів щодо необхідності їх розвитку.

Позитивними вважаємо отримані результати, які засвідчують, що невелика кількість досліджуваних виявляє страхи, пов'язані із взаєминами з учителями. Отже, молодші школярі 1-3 класів не демонструють страхів і тривожності щодо особистості вчителя, його соціальної ролі, а вчителі при побудові взаємин з учнями частіше орієнтуються на партнерську модель, демократичний стиль керівництва. Проте, у четвертокласників переважають більші показники тривожності у діаді «дитина-дорослий», що може бути пов'язано із дорослішанням та наближенням до підліткового періоду.

Загалом, високі показники тривожності за чинниками у першому класі можна пояснити вступом дитини до школи, періодом адаптації до нових умов життя. Привернув увагу і значний відсоток другокласників з високим рівнем прояву тривожності за окремими чинниками, що є свідченням формування учбової діяльності як провідної у цьому віці. Найбільше дітей із низькими рівнями тривожності за критеріями виявлено у третьому класі, що пов'язано зі зниженням інтересу до навчання, «насиченістю учінням», втратою бажання вчитися через втому, розумові навантаження, навчальні

труднощі.

Проте, варто взяти до уваги, що нормальним рівнем тривожності за чинниками, презентованими в методиці Б. Філіпса, є власне низький рівень, а підвищений рівень у сумі з високим говорять про емоційне неблагополуччя сучасних дітей. Якісний аналіз змістової сторони отриманих даних показав, що у молодших школярів поява і закріплення тривожності зумовлюється емоційним неблагополуччям в основних системах навчальної взаємодії. Зокрема, виникненням та тривалим чи постійним переживанням емоцій негативної модальності – таких як страх, хвилювання, напруга, роздратування.

Відтак, значну кількість учнів з високим рівнем шкільної тривожності також виявлено у четвертому класі, що обумовлено, на нашу думку, підготовкою молодших школярів до переходу з початкової у середню ланку школи.

Метод експертних оцінок допоміг розширити інтерпретацію отриманих показників. На думку педагогів, яких запрошено до дослідження у статусі експертів, додатковими детермінантами появи і розвитку високого рівня шкільної тривожності найчастіше є:

- страхи, пов'язані із взаєминами в учнівському колективі (негативний емоційний досвід налагодження стосунків з однокласниками, агресивність учнів, соціальна позиція «ізолюваного» учня);
- індивідуально-типологічні особливості нервової системи дитини (підвищена емоційна збудливість, надмірна емоційна чутливість, слабкий тип вищої нервової діяльності, який відповідає меланхолійному типу темпераменту);
- успішність/неуспішність у навчанні (невдачі в оволодінні знаннями, педагогічні оцінки);
- страхи, пов'язані зі стосунками з учителями (негативне ставлення педагога до учня, емоційна холодність, авторитарний стиль спілкування, «наклеювання ярликів» на дітей, залякування, покарання учнів);
- негативний досвід внутрішньосімейних стосунків (авторитарний стиль виховання, гіперопіка, насильство різних форм щодо дітей і домашнє насильство) тощо.

Доповнюючою діагностичною методикою в рамках магістерського дослідження обрано проєктивну методику «Обери потрібне обличчя» Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен в адаптації Т. Яценко (див. табл. 5).

Розподіл молодших школярів за рівнем тривожності

Рівні тривожності	Кількість респондентів сукупної вибірки	Відсоток респондентів сукупної вибірки
Високий	32	31 %
Середній	45	47 %
Низький	23	22 %
Всього	105	100 %

Встановлено, що у сукупній вибірці респондентів молодшого шкільного віку у 31 % продіагностованих дітей виявлено високий рівень тривожності, у 47 % – середній рівень і у 22 % – низький рівень тривожності (див. рис. 1.).

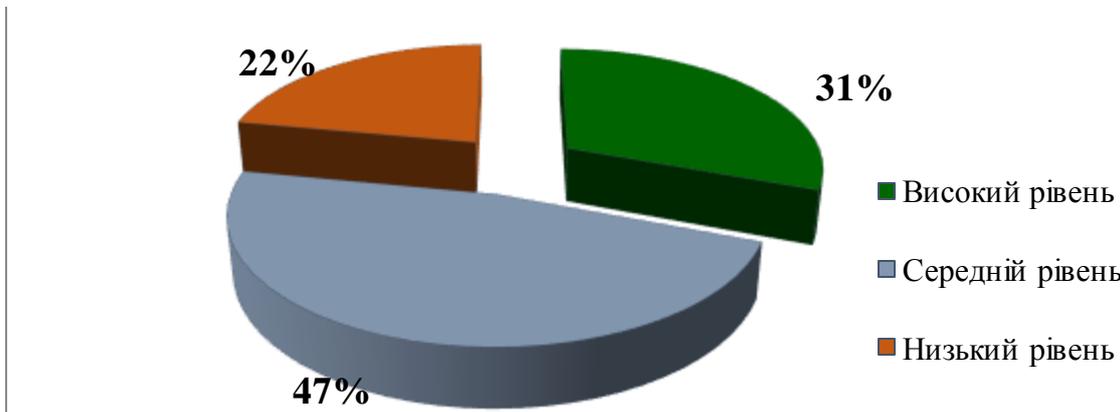


Рис. 1. Відсоткове співвідношення молодших школярів за індексом тривожності (N=105)

Емпіричні показники засвідчили, що у 89 % дітей молодшого шкільного віку наявний у сумі високий та середній рівні тривожності, що є дуже насторожуючим психологічним параметром. Найчастіше молодші школярі при підборі сумного чи усміхненого обличчя робили свій вибір на користь сумного. Аналіз змісту проєктивних картинок засвідчує, що окремі респонденти безвідносно до статі при аналізі картинок №4, №5, №6 і №12 прив'язували їх зміст до сучасних умов воєнного стану: «потрібно швидко одягатися і бігти в укриття», «чути тривогу і всі біжать ховатися», «налякався хлопчик, бо чути сирену», «мама каже залишати гратися і йти в бомбосховище» тощо. Такі пояснення дітей в ході діагностичного обстеження виявлено вперше за весь час роботи авторки магістерської роботи на посаді практичного психолога ліцею. Прикметно, що у низці випадків під час виконання методики респонденти з авторкою роботи і вчителькою були змушені перервати роботу і швидко переміститися в укриття школи, тому що звучав сигнал тривоги через систему оповіщення...

Коли дитина відчуває тривожність частіше (до прикладу, протягом більшості днів і місяців) і інтенсивніше, ніж інші діти того ж віку, є ймовірність того, що дитина має тривожний розлад. Нарешті, ті діти, які відчувають певний перелік тривожних симптомів частіше та інтенсивніше, ніж однолітки, мають більшу ймовірність також відчувати значні порушення у своєму житті. Це порушення може перервати або навіть перешкодити їм брати участь у різноманітних типових дитячих переживаннях, таких як: відвідування школи, приєднання до соціальних груп, спортивних секцій, задовольняти очіку-

вані вікові вимоги, до прикладу, виконувати домашнє завдання та знаходити друзів.

Дослідження дитячої тривожності є досить важливим у зв'язку з проблемою емоційного розвитку сучасних українських дітей у часі повномасштабної війни і проживання ними екстремальних життєвих ситуацій, так як підвищена тривожність може дезорганізувати діяльність дитини.

Проведене діагностичне обстеження засвідчило необхідність розробки методичних рекомендацій педагогам щодо створення сприятливих психолого-педагогічних умов для емоційного розвитку молодших школярів, піклування про їхнє психологічне благополуччя та організації дружнього до дитини і безпечного освітнього середовища.

Організовано просвітницьку роботу з членами педагогічного колективу Теревовлянського академічного ліцею імені Ярослави Стецько. Ми ставили за мету поповнити знання членів педагогічного колективу новою інформацією про психолого-педагогічні умови створення дружнього до дитини, психологічно безпечного освітнього середовища, попередження проявів шкільної тривожності та інших негативних емоційних станів школярів.

Організовано і проведено для вчителів початкової ланки освіти, психолога та соціального працівника ліцею такі просвітницькі заходи:

- науково-методичний семінар «Роль педагога у плеканні психологічного здоров'я молодших школярів»;
- круглий стіл «Емоційне благополуччя учнів у сучасному закладі освіти»;
- психолого-педагогічний консиліум «Як зберегти психологічне здоров'я дитини в умовах війни та повоєнного відновлення»;

- ділова гра «Початкова школа – простір без насильства».

У роботу з подолання тривожності учнів початкової школи були включені і їх батьки. Робоча з батьками передбачала виступ на бітьківських зборах із інформуванням з мультимедійним супроводом на тему: «Роль батьківської сім'ї у розвитку емоційної сфери дітей та плекання їхньої життєвості». У ході інформування акцентовано увагу батьків на тому, що подолання тривожності молодших школярів буде значно ефективнішим за умов забезпечення в сім'ї: поваги до індивідуальності дитини; виховання самостійності, розвитку спрямованості на вільний вибір; подолання ригідності; допомога у визначенні шляхів виходу із складної ситуації; формування гармонійної системи цінностей та збереження емоційного комфорту; рефлексивного аналізу батьками власних методів виховання, системи заборон, покарань та заохочень; нульової толерантності членів сім'ї до будь-яких видів насильства щодо дітей та домашнього насильства тощо [1].

Перспективами в пізнанні даної проблеми вбачаємо поглиблене вивчення причин виникнення

негативних емоційних проявів у дівчаток і хлопчиків молодшого шкільного віку та розробку комплексної програми психолого-педагогічного супроводу розвитку емоційної сфери молодших школярів як вагомого аспекту їхнього особистісного становлення як у часі війни, так і повоєнного відновлення України.

Перелік використаних джерел:

1. Кізь О. Депривація у батьківській сім'ї як загроза щасливому дитинству. Дитина у тривожному середовищі: розвивальні та відновлювальні практики: збірник тез (31 травня – 1 червня 2021 року, Київ). Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. С. 36-40.

2. Слободян О., Кізь О. Діти України у часі війни: психолого-педагогічні умови плекання стійкості. SCIENCE AND SOCIETY: MODERN TRENDS IN A CHANGING WORLD. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vienna, Austria. 2023. Pp. 420-429.

3. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: монографія. Вінниця: КВНЗ «ВАНУ», 2018. 200 с.

TECHNICAL SCIENCE

УДК: 691.3

Сиротина Ю.Н.

Санкт-Петербургский государственный архитектурно-строительный университет

СРАВНЕНИЕ СТОИМОСТИ СТРОИТЕЛЬСТВА ДЛЯ ТЕХНОЛОГИЙ «БЕТОННОЕ ПОЛОТНО» И МОНОЛИТНОЕ БЕТОНИРОВАНИЕ

Sirotnina Yu.N.

Saint Petersburg State University of Architecture and Civil Engineering

COMPARISON OF CONSTRUCTION COST FOR "CONCRETE WEB" TECHNOLOGY AND MONOLITHIC CONCRETING

Аннотация.

В статье приведено сравнение стоимости строительно-монтажных работ для технологий «бетонное полотно» и монолитное бетонирование при возведении комплекса складирования и захоронения промышленных отходов нефтеперерабатывающего предприятия.

Abstract.

The article presents a comparison of the cost of construction and installation work for the «concrete sheet» and monolithic concreting technologies during the construction of a complex for storing and disposing of industrial waste at an oil refinery.

Ключевые слова: стоимость; локальный сметный расчет; монолитное бетонирование; бетонное полотно.

Keywords: cost; local mortal calculation; monolithic concreting; concrete web.

Строительство – это вид экономической деятельности. Для повышения экономической эффективности строительства необходимо оценивать эффективность выполнения строительно-монтажных работ. Учитывая специфику строительства, как вида экономической деятельности, для оценки эффективности различных технологий строительно-монтажных работ учитывается множество показателей.

В статье [1, с.33] были рассмотрены такие показатели эффективности как: скорость монтажа, потребность в дополнительных технике и средствах, потребность в рабочем персонале, ориентировочный срок службы, сезонность проведения работ,

удобство логистики. В данной статье основным показателем сравнения является стоимость строительно-монтажных работ.

Объектом для составления локальных сметных расчетов был выбран комплекс складирования и захоронения промышленных отходов нефтеперерабатывающего предприятия в Ленинградской области [5].

Так как строительно-монтажные работы проводятся в стесненных условиях, при составлении локального сметного расчета был применен коэффициент 1,15.

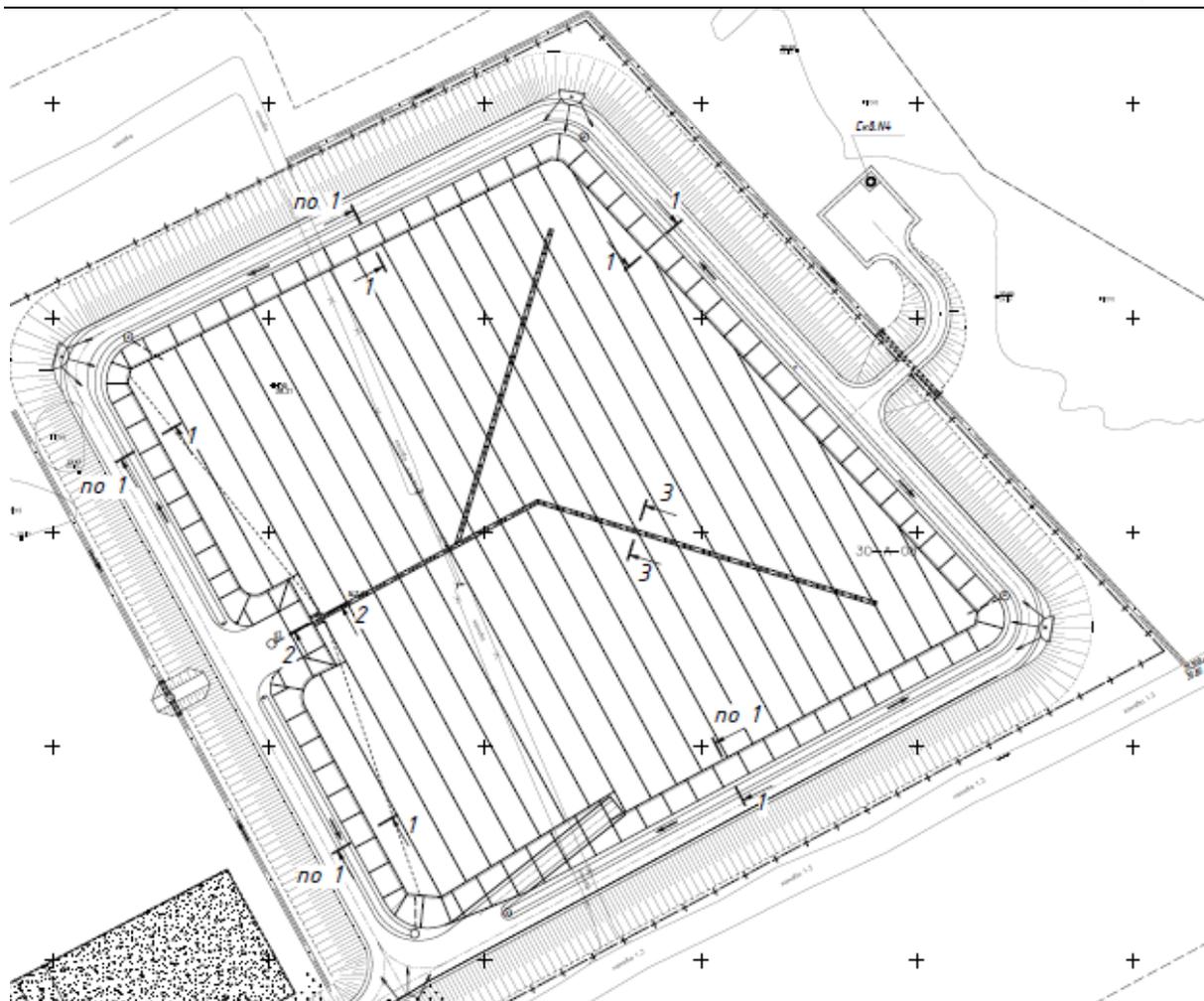


Рисунок 1. Карта размещения отходов

Таблица. 1

Основные объемы строительно-монтажных работ технологии строительства методом бетонирования для составления локального сметного расчета

№	Наименование работ	Ед.изм.	Кол-во
1.Вертикальная планировка			
1.1	Срезка насыпных грунтов со строительным мусором	м ³	45310,5
1.2	Устройство насыпи под картой и в основании дамбы	м ³	68692
1.3	Уплотнение грунта в насыпи (10 проходов, $K_{упл}=0,95$)	м ³	68692
1.4	Отсыпка дамбы	м ³	38700
1.5	Уплотнение грунта в насыпи дамбы (10 проходов, $K_{упл}=0,95$)	м ³	38700
1.6	Планировка дна карты	м ²	18400
1.7	Планировка откосов и верха дамбы	м ²	14800
2.Устройство противодиффузионного экрана			
2.1	Устройство противодиффузионного экрана толщиной 300 мм из железобетона - бетон В15 W6 F150	м ³	7068,6
2.2	Устройство противодиффузионного экрана толщиной 300 мм из железобетона - арматура А III $\phi 12$ мм	т	164,01

Основные объемы строительно-монтажных работ технологии строительства методом бетонного полотна для составления локального сметного расчета

№	Наименование работ	Ед.изм.	Кол-во
1.Вертикальная планировка			
1.1	Срезка насыпных грунтов со строительным мусором	м ³	45310,5
1.2	Устройство насыпи под картой и в основании дамбы	м ³	68692
1.3	Уплотнение грунта в насыпи (10 проходов, $k_{упл}=0,95$)	м ³	68692
1.4	Отсыпка дамбы	м ³	38700
1.5	Уплотнение грунта в насыпи дамбы (10 проходов, $k_{упл}=0,95$)	м ³	38700
1.6	Планировка dna карты	м ²	18400
1.7	Планировка откосов и верха дамбы	м ²	14800
2.Устройство противофильтрационного экрана			
2.1	Устройство противофильтрационного экрана толщиной из бетонного полотна толщиной 5мм	м ²	23562

С помощью сметно-аналитического комплекса «А0» вычислена стоимость строительно монтажных работ в ценах 2000 года: для технологии выполнения работ методом монолитного бетонирования – 11540,309 тыс. руб.; для технологии выполнения работ «бетонным полотном» - 12590,623 тыс. руб.

Разница в локальных сметных расчетах составляет 1050,314 тыс. руб. Технология бетонирования полотном является более дорогостоящей технологией строительно-монтажных работ.

Список литературы

1. Сиротина Ю.Н. Colloquium-journal. 2022. №36(159). – С.31-33.

2. Голубова О.С. Экономическая наука сегодня. – Минск 2018. №8. – С.130-138.

3. Лукашенко Л.Э. Актуальные научные исследования в современном мире. – Переяслав 2020. №2-1(58). – С.132-141.

4. Concrete Canvas. Mode of access: <http://concretecanvas.com>. – 2018.

5. Ворона-Сливинская Л.Г. Региональные планы управления твердыми бытовыми отходами: отличительные особенности практики России и стран ЕС. Строительные материалы и изделия. 2023. Т. 6. № 3. С. 98-118.

6. Ямалиев И.Я. Вестник Научного центра ВостНИИ по промышленной и экологической безопасности. – Кемерово 2019. № 3. – С. 54-69.

JURISPRUDENCE

Овод Игорь Викторович,

*Кандидат юридических наук, преподаватель
Поволжского государственного колледжа.*

Кочеткова Дарья Денисовна

*Студент Поволжского
государственного колледжа.*

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-68-69](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-68-69)

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН.

Ovod Igor Viktorovich,

*Candidate of Legal Sciences,
teacher at Volga State College.*

Kochetkova Daria Denisovna

Student of the Volga State College.

GLOBALIZATION OF RIGHTS AND CITIZEN FREEDOMS

Abstract.

The article examines the essence and concepts of globalization and the impact of this process on the constitutional rights and freedoms of citizens of the Russian Federation.

Keywords: *globalization, law, citizen, freedoms, international law, process, global economy, development, national institution*

In the modern world, the question of the priority of individual rights and freedoms becomes particularly relevant, acquiring a global character. A person's behavior can simultaneously comply with or contradict a multitude of norms present in our society.

These norms include legal norms, moral rights, ethical rights, customs and traditions, religious rights, etiquette rights, sports and other norms. Foundational principles are enshrined in legal acts such as the Constitution of the Russian Federation and the Universal Declaration of Human Rights. Here are some examples:

- The recognition of the rights and freedoms of the individual as the highest value, with these rights belonging to the individual from birth (in accordance with Article 17 of the Constitution of the Russian Federation).

- The exercise of rights and freedoms by an individual is possible without violating the rights and freedoms of others (in accordance with the same Article 17 of the Constitution of the Russian Federation).

- Equality of all before the court and the law is ensured (in accordance with Article 18 of the Constitution of the Russian Federation).

- There is a priority of universally recognized international norms over the laws of Russia (ratified by Russia in accordance with Article 15 of the Constitution of the Russian Federation).

- Restrictions on rights are only permissible based on the law (in accordance with paragraph 3 of Article 55 and paragraph 1 of Article 66 of the Constitution of the Russian Federation).

- There is a prohibition on using rights and freedoms for the violent change of the constitutional system, incitement of racial, national, religious hatred, as

well as for the propaganda of violence and war (in accordance with Chapter 2 of the Constitution of the Russian Federation).

The term "globalization" refers to the complex process of global integration among countries, involving the merging of various legal, political, economic, and cultural aspects of social relations.

The phenomenon of globalization has both positive and negative consequences. As humanity develops, it engages in the dynamic formation of the modern global financial, economic, and information space based on technological revolutions in industry, transportation, and communication. National legal systems integrate into intergovernmental associations such as the CIS, the European Union, BRICS, and others.

In the context of globalization, large "interstate" trade and production companies seek greater profits with lower costs by opening production facilities in less developed countries (e.g., Adidas, Puma, Nike). This may lead to violations of labor, social, economic, and environmental rights of individuals and citizens.

Globalization significantly influences human rights, on one hand accelerating processes of economic development and expanding the freedom and interests of individuals, and on the other hand, posing a threat to rights and freedoms that requires enhanced protection from national and global communities.

Conflicting orientations operate on the international stage, creating a dangerous situation of uncertainty, ambiguity, and conflicting approaches. The divide in the legal foundations of the global order deepens, exemplified by the question of the official recognition of same-sex marriages in Western European countries (the European Union as a whole).

Attention should be drawn to the integration of legal systems of countries participating in the formation of the global information community. In the context of globalization, national legal systems undergo internationalization as their interaction occurs significantly at the legal level, through legal forms and means. This leads to their convergence and unification in certain branches and institutions of law and legislation, strengthening interdependence. An example is the Customs Code of the CIS.

Global problems arise from contradictions in the integration of civilizational and formational aspects of societal development. In these conditions, the key protection for Russian citizens in the Russian civil society is ensured by the legal norms of Chapter 2 of the Constitution of the Russian Federation. Overall, these norms contribute to the realization of human rights and freedoms in Russia. Based on this chapter, mechanisms for restricting and controlling the activities of not only the state but also various transnational organizations are developed. It creates a reliable foundation for realizing and protecting the rights and freedoms of individuals for Russian citizens.

As we see it, the vector of development on one side and the limit of development of "globalization" on the other side is the existing Constitution of the Russian Federation (including the Universal Declaration of Human Rights).

Литература:

1. Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование). - М., 2003. - 34 с.

2. Деягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: Курс лекций. 3-е издание, переработанное и дополненное. - М.: Издательство «ИНФРА-М». - 2003. - 768 с.

3. Зорькин В.Д. Правовое регулирование экономики: глобальные тенденции и российский опыт //Российская газета (федеральный выпуск). Режим доступа: [<http://sroportal.ru/publications/pravovoe-regulirovanie-ekonomiki-globalnye-tendencii-i-rossijskij-opyt/>] (Дата обращения 15.10.2017).

4. Казанкова Т.Н. Теория государства и права: учебно-методическое пособие/Т. Н. Казанкова; Администрация гор. окр. Самара, Муниципальное бюджетное образовательное учреждение высш. образования «Самарская акад. гос. и муниципального упр.», Каф. «Конституционное и административное право». Самара: САГМУ, 2014. 87 с.

5. Торкунов А.В. Современные международные отношения и мировая политика / Отв. ред. А.В. Торкунов. - М.: Просвещение, 2004. - 991 с.

6. Филиппов Ю. Права человека в условиях глобализации// Российская газета (федеральный выпуск).Режим доступа: [<https://ria.ru/analytics/20060619/49690396.html>] (Дата обращения 15.10.2017)

Прядко М.Ю.,

Здобувачка вищої освіти

навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС

Моїсеєнко Д. М.

Доцент кафедри ЦПД

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС, к. ю. н.

DOI: [10.24412/2520-6990-2023-34193-70-73](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-70-73)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НЕГАЙНОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩО ВИПЛИВАЮТЬ З ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Pryadko M. Yu.,

Obtaining higher education of the educational and scientific institute of law and innovative education

of the Ukrainian Academy of Sciences

Moiseyenko D. M.

Docent of the CPD Department

Educational and Scientific Institute of Law and Innovative Education

of the Ukrainian Academy of Sciences, P.D.F.

PROBLEMATIC ISSUES OF IMMEDIATE ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS ARISING FROM LABOR RELATIONS

Анотація.

Дана стаття розглядає актуальні проблеми, пов'язані із негайним виконанням судових рішень, що випливають із трудових правовідносин. Детально розглядаються ситуації поновлення працівників на роботі, стягнення витрат за час вимушеного прогулу та компенсації моральної шкоди, які часто є предметом судового розгляду в трудових відносинах.

Abstract.

This article discusses current issues related to the immediate execution of court decisions arising from labor relations. It details situations such as reinstatement of employees at work, recovery of costs for time lost due to unjustified absence, and compensation for moral damages, which are often the subject of legal proceedings in labor relations.

Ключові слова: негайне виконання судових рішень, трудові правовідносини, поновлення на роботі, стягнення середнього заробітку, компенсація моральної шкоди, трудові спори, судові рішення.

Keywords: immediate execution of court decisions, labor relations, reinstatement at work, recovery of average earnings, compensation for moral damages, labor disputes, court decision.

Постановка проблеми. У трудових відносинах працівник та роботодавець наділені певними правами та обов'язками, які можуть бути порушені будь-якою зі сторін. З огляду на це, у застосуванні трудового законодавства виникають протиріччя, зокрема суперечки про негайного виконання судових рішень, що випливають з трудових правовідносин. Враховуючи наявність великої кількості нормативно-правових актів, що регулюють трудові відносини, слід зазначити наявність окремих проблем у правозастосовчій діяльності та неоднозначність судової практики вирішення відповідних трудових спорів.

Аналіз досліджень. На проблемні питання вирішення трудових спорів звертали увагу такі вчені, як: В. С. Венедіктов, П. І. Димитрова, М. І. Іншин, В. В. Копейчиков, О. М. Куренний.

Метою статті є дослідження проблемних питань негайного виконання судових рішень, що випливають з трудових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що винесення рішення суду завершає процес розгляду будь-якої справи. Судове рішення вступає в силу, стає чинним, як правило, після спливу строку на його оскарження та відсутності факту оскарження

за цей час. Коли рішення суду набуло законної сили, воно має бути виконаним. Разом з тим судова влада, яка ухвалює правосудні рішення, є безсилою порівняно з виконавчою владою, якщо її рішення не будуть втілюватися у життя. При цьому виконання судових рішень в справах ускладнюється тим, що воно покладається на органи виконавчої влади, котрі найчастіше є відповідачами у процесі.

Слід погодитись із думкою Мелех Л., яка вказувала, що законна сила судового акта становить собою правовий зв'язок юридичної дії та остаточності, що спричиняють для сторін правові наслідки, пов'язані із зміною їх прав, обов'язків, а також ті, що забезпечують визначеність встановлених [1].

У найзагальнішому вигляді, зазначений інститут представляє собою законодавчо закріплене відступлення від властивості виконаності набутих чинності судових актів. Такий висновок зумовлений тим, що, за загальним правилом, будь-яке судове рішення, прийняте судом у цивільній справі, підлягає виконанню лише після його набрання законної сили. Однак на практиці виникають випадки, коли матеріальний інтерес заявника може бути задоволений лише за умови реалізації такого рішення без будь-якого зволікання.

У літературі висловлюються різні думки щодо природи негайного виконання рішення суду.

Рябченко О.П. висловлював думку, що термін «негайне виконання» значить виконання судового рішення, яке ще не набрало законної сили. Він зазначав, що особливістю цього процесу є видання виконавчого листа за рішенням, яке допущене до негайного виконання, у день його ухвалення. Рябченко вказував, що законодавець чітко визначає випадки, коли може бути застосоване негайне виконання судового рішення. З одного боку, це робиться з метою забезпечення швидкого та реального захисту життєво важливих прав та інтересів громадян та держави. З іншого боку, це спрямовано на уникнення ситуацій, коли виникає необхідність повернутися до виконання судового рішення [2].

Великим тлумачним словником української мови розкриває прислівник «негайно» як подію, що відбувається одразу, без затримки, терміново [3].

Частково поняття «негайно» розкрито у ч. 4 ст. 30 України «Про виконавче провадження», де зокрема закріплено, що у разі допуску до негайного виконання рішення, виконавець повинен відкрити виконавче провадження не пізніше наступного робочого дня після надходження виконавчого документу, визначеного ст. 17 цього Закону.

Судячи зі змісту п. 21 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення», термін «негайно» може тлумачитися судом як аналогічний до вислову «на наступний день».

Також у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» [4] термін «негайно» суд тлумачить як виправданий строк до 4-х днів (у тлумаченні ст. 5 Конвенції – негайний розгляд)

У ЦПК України не розкрито поняття щодо такого строку вирішення, однак, зважаючи на існуючу вітчизняну судову практику, а також практику Європейського суду з прав людини та з огляду на положення Конвенції, подання має бути розглянуте не пізніше наступного дня після його надходження до суду.

У цивільних справах суд допускає негайне виконання рішень у справах що впливають з трудових правовідносин про:

- 1) присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць;
- 2) поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника [5];

У сучасних умовах трудові спори про відновлення на роботі незаконно звільнених або переведених на іншу роботу працівників є дуже поширеними різновидами трудових спорів та за загальним правилом розглядаються в порядку цивільного судочинства.

Рішення, що стосується поновлення на роботі працівника, якого незаконно звільнили або перевели на іншу роботу, прийняте у ході розгляду трудового спору, має особливий порядок виконання,

визначений частиною 7 статті 235 Кодексу законів про працю України.

Цей порядок, відомий як негайне виконання судового рішення, передбачає реалізацію вироку не з моменту його законної сили, як це зазвичай відбувається для інших судових рішень, а відразу після його проголошення на судовому засіданні. Це сприяє оперативному та ефективному захисту прав та інтересів громадян і держави, дозволяючи невідкладно відновити порушені трудові відносини

Підстави негайного виконання рішення суду передбачені ст. 430 ЦПК України та містять у собі імперативний характер, тому підлягають негайному виконанню після їх прийняття і містять для суду законодавчо закріплені обов'язки для можливості визначити рішення таким, що підлягає негайному виконанню [5].

Підстави для використання негайного виконання чітко визначені чинним законодавством. Зокрема, підстави для такого виконання слід поділяти на дві категорії:

1. **Обов'язкове (імперативне) застосування термінового виконання.** Ця категорія передбачає ситуації, коли виконання судового рішення або рішення іншого компетентного органу є обов'язковим і не підлягає будь-якому виключенню. У таких випадках негайне виконання стає невід'ємною вимогою відповідно до чинного законодавства.

2. **Факультативне (імперативно-диспозитивне) застосування термінового виконання.** Факультативне застосування передбачає, що рішення може бути негайно виконане за розсудом суду, коли така можливість не вичерпана конкретним переліком в законі. Відсутні конкретні перерахування у законодавстві, а замість цього встановлюється лише формулювання про право суду застосовувати цей інститут, якщо внаслідок особливих обставин або затримка його виконання може завдати значної шкоди стягувачу або стане неможливою [6].

Такий підхід дозволяє враховувати різноманітні сценарії і забезпечує гнучкість в застосуванні негайного виконання відповідно до вимог чинного законодавства.

Механізм негайного виконання судового рішення забезпечує відновлення порушених прав працівника без зволікань, забезпечуючи йому швидкий доступ до роботи та відшкодування втраченого часу. Цей підхід активно сприяє правовій справедливості та ефективному вирішенню трудових спорів.

Виконання аналогічних рішень проводиться відповідно до загальних норм. Але, при ухваленні рішення про негайне виконання, суд повинен одночасно виписати виконавчий лист та вручити його позивачеві за його запитом або вжити інші заходи, передбачені Законом «Про виконавче провадження».

Рішення, які підлягають негайному виконанню та були виконані, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку на загальних підставах. У випадку скасування такого рішення та закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду, відмови в позові повністю або задоволення позовних

вимог в меншому обсязі настає поворот виконання (ч. 1 ст. 380 ЦПК) [6].

У випадку анулювання рішень у справах, пов'язаних із відшкодуванням травм, каліцтвом, або смертю особи через нововиявлені обставини, поворот виконання може мати місце лише у випадках, коли виявлено, що скасоване рішення ґрунтувалося на неправдивих даних чи поданих позивачем підроблених документах.

У контексті справ, пов'язаних із визначенням аліментів чи інших виплат, що виникають із трудових відносин, відмова в повороті виконання є обов'язковою, за винятком випадків, коли рішення базується на підроблених документах або навмисно неправдивих відомостях позивача (відповідно до ст. 382 ЦПК). Це забезпечує надійний механізм відновлення справедливості та ефективного захисту прав сторін у судових процесах.

Забезпечення виконання рішення суду передбачено положеннями ст. 217 ЦПК — суд, який ухвалив рішення, може вжити заходів для забезпечення його виконання, про що зазначає в рішенні [6].

Так перейдемо до аналізу судової практики. У справі № 523/11422/17 у судовому засіданні у місті Одеса розглянуто цивільну справу за поданням адвоката ОСОБА_3, що представляє інтереси ПАТ «Видавничий дім «Одеса», стосовно роз'яснення судового рішення від 23.06.2018р. за позовом ОСОБА_1 до ПАТ «Видавничий дім «Одеса» та «Професійної спілки працівників культури України». У справі генеральний директор ПАТ «Видавничий дім «Одеса» - ОСОБА_4, і справа стосується питань поновлення на роботі, стягнення середнього заробітку за період вимушеного прогулу та компенсації моральної шкоди [6].

Адвокат ОСОБА_3 звернулася до суду із заявою про роз'яснення судового рішення в зв'язку з тим, що рішенням від 23.06.2018р. ОСОБА_1 було поновлено на посаді начальника охорони Публічного акціонерного товариства «Видавничий дім «Одеса», і було стягнуто з ПАТ «Видавничий дім «Одеса» суму середньомісячного заробітку за час вимушеного прогулу у розмірі 34792 гривень 35 копійок, допустивши негайне виконання рішення в частині стягнення середньомісячного заробітку у розмірі 3210 гривень за один місяць. Однак, відповідач вказав, що згідно з наказом від 05.05.2017р. №4-заг. ПАТ «Видавничий дім «Одеса» було вирішено скоротити штат працівників, в тому числі і посаду начальника служби охорони, що призвело до відсутності цієї посади.

Адвокат ОСОБА_5 підтримала заяву, тоді як позивач ОСОБА_1 та його представник ОСОБА_2 виступили проти задоволення заяви, посилаючись на існуючий механізм поновлення незаконно звільнених працівників, визначений законодавством.

Суд, вивчивши матеріали справи, прийшов до висновку, що заява адвоката ОСОБА_3 не підлягає задоволенню. Враховуючи, що рішення вже було ухвалено і визначено порядок виконання згідно із Законом України «Про виконавче провадження»,

суд вважає, що роз'яснення судового рішення не є необхідним [7].

Отже, ухвала суду визнана такою, що залишається без задоволення. Відповідно до чинного законодавства, це рішення може бути оскаржено в апеляційному порядку до апеляційного суду Одеської області через Суворовський районний суд м. Одеси, з поданням апеляційної скарги протягом 15 днів з дня проголошення ухвали. Лиця, які не були присутні на судовому засіданні, можуть подати апеляційну скаргу після отримання копії ухвали.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Узагальнюючи, негайне виконання рішень суду, регулюється загальними нормами законодавства. Поскаржитися на такі рішення можна в апеляційному порядку, але лише на загальних підставах. Законодавство також передбачає можливість повороту виконання у випадках скасування рішення, нововиявлених обставинах або поданні неправдивих відомостей або підроблених документів позивачем.

У справах про стягнення аліментів і виплати заробітної плати, поворот виконання не допускається, за винятком випадків, коли рішення ґрунтується на підроблених документах чи неправдивих відомостях. Забезпечення виконання рішення передбачено відповідно до положень статті 217 ЦПК, дозволяючи суду приймати заходи для забезпечення ефективного виконання свого рішення.

Можна відзначити, що негайне виконання судових рішень:

- Підвищує оперативність при забезпеченні виконання судових рішень;

- Враховує сімейні та матеріальні можливості сторін (особливо стягувача);

- Запобігає негативним моментам у вигляді відстрочення, відкладення або припинення виконання, а також запобігає обставинам, що не допускають виконання;

- посилює захист прав та інтересів громадян, попереджає повторне порушення процесуальних прав та обов'язків у суді;

- призводить до позитивного закінчення правосуду.

У цивільних справах суд визнає можливість негайного виконання рішень, які виникають з трудових правовідносин, щодо певних аспектів працівників. Зокрема, відзначається право суду присуджувати працівникові виплати заробітної плати, обмежуючи цю суму одним місяцем. Також суд надає можливість негайного виконання у випадках поновлення на роботі працівника, який був незаконно звільнений чи переведений на іншу роботу. Ці заходи призначені для забезпечення ефективного захисту трудових прав працівників та виконання судових рішень у максимально короткий термін, сприяючи відновленню порушених трудових відносин та забезпеченню гармонії в сфері праці.

Проведений аналіз судової практики показав, що в даний час відзначаються позитивні тенденції до забезпечення комплексного підходу до захисту трудових прав працівників, звільнених у зв'язку зі скороченням чисельності або штату.

Список використаних джерел:

1. Мелех Л. Законна сила ухвал суду у цивільному та господарському процесі України, як умова виконання судового акта. Актуальні питання у сучасній науці 8 (14). 2023. С. 502 – 515.
2. Рябченко О.П. Правове регулювання негайного виконання судових рішень (на прикладі справ про захист прав споживачів). Форум права. № 3. 2008. С. 437 – 441.
3. Великий тлумачний словник сучасній української мови /Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.: Перун, 2003. 1440 с.
4. Рішення: Європейський суд з прав людини у справі Броуган та інші проти сполученого королівства від 29.11.1988 року. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=430>
5. Грабар Н. Судові рішення як підстава здійснення виконавчого провадження в Україні. Актуальні питання у сучасній науці 7 (13) (2023). С. 284 – 294.
6. Цивільний процесуальний кодекс України : в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017. № 48. Ст. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 22.11.2013)
7. Ухвала: Суворовський районний суд м. Одеси від 02 липня 2018р. Справа № 523/11422/17. Провадження №2-р/523/14/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75033696>

Со́за Ві́дал А.-К.,

Здобувачка вищої освіти навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС

Моїсе́нко Д. М.

Доцент кафедри ЦПД Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС, к. ю. н.

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-74-77](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-74-77)**ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПОРІВ ПРО РЕКВІЗИЦІЮ МАЙНА ДЛЯ
ВІЙСЬКОВИХ ПОТРЕБ****Soza Vidal A.-K.***Obtaining a higher education at the Educational and Scientific Institute of Law and Innovative Education of
the Ukrainian Academy of Sciences***Moiseyenko D. M.***Docent of the CPD Department**Educational and Scientific Institute of Law and Innovative Education
of the Ukrainian Academy of Sciences, **P.D.F.*****FEATURES OF JUDICIAL CONSIDERATION OF DISPUTES REGARDING PROPERTY
REQUISITION FOR MILITARY NEEDS****Анотація.**

У статті розглянуто особливостей здійснення реквізиції в умовах воєнного стану. Аналізуються органи, вповноважені приймати рішення про реквізицію, та висловлюється критика формулювання норми, яка регулює це питання, зокрема у контексті воєнного стану в Україні.

Abstract.

The article examines the specifics of requisitioning under martial law conditions. It analyzes the authorities empowered to make requisition decisions and criticizes the formulation of the norm that regulates this issue, particularly in the context of martial law in Ukraine.

Ключові слова: реквізиція, право власності, припинення права власності, набуття права власності, майно, речові права на чуже майно, воєнний стан, земельна ділянка.

Keywords: requisition, property rights, termination of property rights, acquisition of property rights, property, real rights to another's property, martial law, land plot.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, з огляду на необхідність забезпечення безпеки державних та суспільних інтересів, особливо актуальним стає використання правової конструкції, відомої як реквізиція. Цей механізм опосередковує відносини, пов'язані з припиненням права власності на майно поза волею його законного власника.

Реквізиція, як інструмент, дозволяє державі здійснювати тимчасове чи постійне відчуження майна для забезпечення важливих цілей, таких як національна безпека чи публічний інтерес. При цьому, згідно принципів правової держави, вживаються заходи для забезпечення справедливої компенсації власнику такого майна.

Аналіз досліджень. Реквізиція, як одна з підстав оплатного примусового припинення права власності, була предметом наукових розвідок низки вчених: А.Б. Гриняка, Д.М. Білецького, В.І. Крата, В.О. Кучера та ін.

Метою статті є дослідження особливостей судового розгляду спорів про реквізицію майна для військових потреб.

Виклад основного матеріалу. У доктрині цивільного права різних епох по-різному характеризувалися всі ключові моменти розуміння способів припинення речових прав: їх поняття, класифікація, практичне значення виділення, співвідношення з підставами, доцільність нормативного закріплення окремих способів і т. п. Але одне залишалось не-

змінним (за винятком порівняно невеликого періоду домінування марксистсько-ленінського підходу до концепції власності та її формам) - право приватної власності повсюдно виникало і припинялося, вимагало охорони та захисту, у тому числі від незаконного його припинення.

О.С. Харченко визначає спосіб припинення права власності як ширший елемент порівняно з його підставою. За її думкою, спосіб припинення права власності повинен одночасно визначати підставу виникнення чи припинення права власності як юридичний факт і його якісну характеристику.

Отже, згідно з її поглядами, підстава виникнення чи припинення права власності базується на юридичному факті, який забезпечує виникнення суб'єктивного права. В той час як спосіб вказує не тільки на конкретний юридичний факт, але і на його якісну характеристику чи умову реалізації. Це може включати такі аспекти, як оплатність чи безоплатність відповідного договору, відчуження майна на аукціоні, на біржі тощо.

Такий підхід дозволяє розглядати припинення права власності як більш комплексний юридичний процес, який враховує не лише факт, але й обставини, що визначають характер цього припинення. Таке розуміння способу припинення права власності важливо для точнішого та повнішого регулювання цього питання в рамках юридичної науки та практики [1, с.38].

Згідно з поглядами З.В. Ромовської, відчуження в цивільному праві розглядається як передача (перехід) права власності за волею власника іншій особі, новому власникові. Вчена вважає, що воля власника є обов'язковим та конститутивним елементом відчуження.

За цим підходом конфіскація чи реквізиція не можуть бути визнані відчуженням, оскільки вони здійснюються без волі власника. Замість того, щоб базуватися на волі власника, конфіскація та реквізиція ґрунтуються на владному або законному рішенні держави або іншого компетентного органу [2].

В свою чергу Наконечним А.Б. досліджено правову природу інституту примусового відчуження земельних ділянок з наступних позицій: як систему принципів і норм, що є його складовими; як систему юридичних фактів (підстав) примусового переходу права власності; як процес (комплекс процедур), що опосередковує примусовий перехід права власності на земельні ділянки від одного суб'єкта до іншого; як виключне необхідне обмеження права приватної власності. Новизною його дослідження є те, що ним визначено наявність формального підходу у чинному законодавстві до питання погодження органами військового командування з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо реквізиції земельної ділянки в умовах воєнного стану. Запропоновано виключити норму, що передбачає процедуру погодження реквізиції земельних ділянок в умовах воєнного стану [3, с. 192].

Під час розгляду питання реквізиції потрібно визначити саму специфіку терміна реквізиція на законодавчому рівні. Реквізиція одна із законних видів припинення права власності на певні речі, які підлягають цивільному обороту. Однак шляхом проведення цієї процедури відбувається і набуття права власності, але таким привілеєм уже наділяється сама держава.

Норми цього інституту протягом досить тривалого часу присутні у законодавстві України та розвинених країн. Витоки зародження та розвитку цього інституту беруть початок ще з кінця XIX ст., де в якості підстави вилучення майна вказувалась постанова законодавчого органу, і навіть видані акти експропріації. Норми даного правового інституту закріплені у різних нормативних правових актах, але найчіткіші дефініції містяться у Цивільному кодексі України.

Не можна не погодитись із думкою Гриняка А.Б. Він визначає реквізицію як складний юридичний об'єкт, який може бути розглянутий як юридичний факт, заснований на адміністративному акті цивільне правовідношення та як правовий інститут. Аналізуючи її як юридичний факт, слід відзначити, що для виникнення наслідків примусового відчуження власності в умовах воєнного стану потрібна сукупність взаємопов'язаних юридичних фактів, а не лише один факт [4].

Підставою реквізиції в умовах воєнного стану є юридичний склад, що передбачає сукупність вза-

ємопов'язаних (взаємозалежних) юридичних фактів. Ці елементи юридичного складу, такі як оголошення воєнного стану чи рішення державного органу про реквізицію, пов'язані між собою і разом утворюють повний юридичний склад. Тільки у сукупності цих фактів настає кінцевий правовий результат – припинення права власності у попереднього власника та виникнення у держави.

Необхідність законодавчого регулювання є важливою передумовою для настання цього правового результату. Таким чином, реквізиція, розглядаючись як складний юридичний об'єкт, визначається не лише окремими фактами, але й їх взаємозв'язком, що визначає правовий результат цього процесу.

За логікою самого явища, реквізиція має бути підставою як припинення, так й набуття права власності, але якщо тільки майно не знищується відразу після вилучення, тому що важко уявити собі, щоб надалі повертали на його право власності; якщо й право одного власника припиняється, воно має перейти до якогось іншого суб'єкту.

Така одностороння законодавча характеристика реквізиції призводить до певних труднощів у розумінні відповідних законодавчих положень. Саме поняття реквізиції як юридичного факту містить у собі подвійний зміст:

1) реквізиція як рішення уповноваженого державного органу про вилучення майна у власника;

2) реквізиція як дія по вилучення даного майна до розпорядження особи, що вилучає, на підставі прийнятого рішення.

Отже, з погляду теорії юридичних фактів, вибудовується конструкція складного юридичного складу:

- наявність стихійних лих, аварій, епідемій, епізоотій, війна та інших обставин, що носять надзвичайний характер - юридичний факт-подія, що породжує право на проведення реквізиції;

- прийняте в установленому порядку рішення уповноваженого органу про вилучення майна – юридичний факт-дія, що тягне за собою перехід права власності на речі.

Проте механізм виникнення цих правових наслідків потребує деяких принципових уточнень виходячи з того, що реквізиція є не тільки способом передачі права власності, а й мірою його обмеження, тоді як сама власність гарантується нормами не лише цивільного, а й конституційного права.

Реквізицію в умовах правових режимів воєнного або надзвичайного станів передбачено ч. 2 ст. 353 ЦК України [6].

Механізм її здійснення врегульовано Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [7].

Згаданий закон містить легальне визначення терміну «примусове відчуження майна», аналіз якого в сукупності з іншими нормами цього ж закону підтверджує викладені нами вище висновки про винятковість права держави на проведення реквізиції; здійснення такої процедури лише в адміні-

стративному порядку; належність реквізиції одночасно до правоприпиняючих та правовстановлюючих юридичних фактів тощо.

Особливість реквізиції у цьому випадку пов'язана перш за все із спеціальними правовими режимами воєнного чи надзвичайного станів, які запроваджуються у порядку, передбаченому Законами України «Про правовий режим воєнного стану» і «Про правовий режим надзвичайного стану» та передбачають обмеження конституційних прав та свобод громадян.

Введення цих правових режимів відбувається за наявності чітко визначених законом підстав, без встановлення яких застосування приписів Закону № 4765-VI виключається.

За загальним правилом, реквізиція може здійснюватися тільки за умови суспільної необхідності набуття державою права власності на майно, що є відправною точкою процесу реквізиції. Проте, формулюючи підстави для примусового відчуження майна в умовах воєнного чи надзвичайного станів, законодавець не послуговується звичним терміном «суспільна необхідність».

Законом № 4765-VI встановлено, що примусове відчуження майна відбувається «для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [8].

Так, в умовах правового режиму воєнного стану потреба держави у тому чи іншому майні може зумовлюватися, наприклад, необхідністю його використання для виконання завдань з оборони України, захисту її суверенітету і територіальної цілісності, а в умовах надзвичайного стану – для усунення причин, що створили загрозу для безпеки громадян і стали підставою для впровадження цього правового режиму.

Окремі вчені вважають, що ситуація, за якої відсутня нормативна вимога належного обґрунтування потреби у реквізиції майна, негативно впливає на стан дотримання прав власників майна, оскільки держава потенційно може зловживати своїм правом на реквізицію. На цьому, до прикладу, акцентує увагу Р. В. Миронюк, який пропонує конкретизувати фактичні підстави примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного та надзвичайного станів [5].

Ми переконані, що з огляду на винятковість відповідних правових режимів та причин їх впровадження, відсутність вимоги обґрунтувати потребу у примусовому відчуженні майна у кожному конкретному випадку є цілком виправданою.

До того ж, в умовах воєнного стану розголошення конкретних підстав, що зумовили потребу у тому чи іншому майні, може нашкодити суспільним інтересам, зокрема у випадках, коли йдеться про плани оборони.

Більше того, обставини, що слугують підставами для введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, самі по собі є настільки винятковими і загрозливими для безпеки населення, що потенційна «суспільна необхідність» у примусовому відчуженні майна існує за замовчуванням із моменту впровадження згаданих правових режимів

Згідно із положеннями частини першої ст. 4 Закону № 4765-VI органами, уповноваженими приймати рішення про примусове відчуження майна в умовах воєнного стану, за загальним правилом, є військове командування, яке зобов'язане погодити його відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради [7].

Екстраполюючи процитовану вище норму закону на суспільні правовідносини, які склалися в Україні після впровадження 24.02.2022 року воєнного стану [9], можна зробити висновок про помилковість її формулювання, оскільки Указом Президента України № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій» на базі обласних та районних державних адміністрацій було утворено відповідні військові адміністрації [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, аналізуючи інститут реквізиції, справедливим буде відзначити, що це явище взаємодіє з різними галузями права – цивільним, адміністративним та конституційним.

Процес реалізації цих правовідносин, по суті, характеризується наявністю певних надзвичайних обставин, а також законним рішенням спеціально уповноваженого на те органу.

У період введення режиму воєнного стану можливе обмеження речових прав, зокрема шляхом примусового відчуження майна поза волею власника. Це означає, що, незважаючи на недоторканність принципу права власності, законодавець визначив законні підстави для примусового припинення цього права.

При вжитті таких заходів важливо враховувати той факт, що це обмеження є тимчасовим і обумовленим виникненням виняткових обставин, які вимагають невідкладних заходів для забезпечення безпеки та захисту суспільства. Законодавець передбачає легітимні підстави для примусового відчуження майна, але це повинно відбуватися в межах чітко визначених норм та процедур, щоб уникнути можливих зловживань.

Важливо також зазначити, що введення правового режиму воєнного стану не позбавляє осіб їхніх основних прав та свобод.

Заходи, пов'язані з примусовим відчуженням майна, повинні бути обґрунтованими, пропорційними та відповідати принципам справедливості. Такий підхід забезпечує баланс між необхідністю державних заходів у воєнний період та збереженням основних прав та свобод громадян.

Список використаних джерел:

1. Харченко О.С. Підстави припинення права власності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.С. Харченко. К., 2007. 205 с.

2. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Право власності: підручник : акад. курс / З.В. Ромовська. К.: Правова єдність, 2011. 246 с. URL: http://pidruchniki.com/1292110351464/pravo/zdiysnennya_prava_rozporjadzhennya (дата звернення 20.11.2023)

3. Наконечний А.Б. Примусове відчуження земельних ділянок за законодавством України. Diss. 2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Гриняк А.Б. Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні. Нове українське право. 2022. Випуск 2. С. 21–28.
5. Білецький Д.М. Способи припинення права приватної власності за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 207 с
6. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>(дата звернення 20.11.2023)
7. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України № 671/97-ВР від 02.12.1997. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Миронюк Р. В., Сластнікова Г. О. Особливості відчуження майна в умовах воєнного стану. Юридичний бюлетень. 2022. № 24. URL: https://web.archive.org/web/20220608214040id_/http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/24/17.pdf.
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64 від 24.02.2022. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
10. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України № 68/2022 від 24.02.2022. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>

Тен К.Р.,

Здобувачка вищої освіти навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС

Моїсєнко Д. М.

Доцент кафедри ЦПД Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС, к. ю. н.

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-78-81](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-78-81)**ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ ВИЇЗДУ ДИТИНИ ЗА КОРДОН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Тен К.Р.,

Obtaining a higher education at the Educational and Scientific Institute of Law and Innovative Education of the Ukrainian Academy of Sciences

Moiseyenko D. M.

Docent of the CPD Department

Educational and Scientific Institute of Law and Innovative Education of the Ukrainian Academy of Sciences, **P.D.F.****PROCEDURES FOR A CHILD'S DEPARTURE ABROAD DURING THE STATE OF WAR****Анотація.**

У статті розглянуто особливості оформлення виїзду дитини за кордон в умовах воєнного стану. Автор аналізує нормативно-правові аспекти, які регулюють цю ситуацію, зосереджуючись на відповідних законодавчих актах та міжнародних конвенціях. В статті розглядаються процедури отримання дозволу на виїзд дитини, визначення умов та обставин, за яких цей виїзд може бути здійснений.

Abstract.

The article examines the specifics of arranging a child's travel abroad under martial law conditions. The author analyzes the normative and legal aspects that regulate this situation, focusing on relevant legislative acts and international conventions. The article discusses the procedures for obtaining permission for a child's departure, determining the conditions and circumstances under which this departure can be made.

Ключові слова: виїзд дитини за кордон, воєнний стан, дозвіл на виїзд, захист прав дитини.

Keywords: child's travel abroad, martial law, permission for departure, child rights protection.

Постановка проблеми. Протягом багатьох років громадяни деяких країн, у тому числі й України, залишали кордони своєї держави з різними цілями: поїздки, відпустки, переїзди, відрядження тощо.

Враховуючи право на вільне пересування, обирайте місце проживання та місце проживання, гарантоване ст. 33 Конституції України, можна лише звернути увагу на той факт, що вона вже має два аспекти:

- по-перше, вільно пересуватися у своїй країні і право залишати свою країну для повернення,
- по-друге не важливо чи є ця поїздка за кордон першою чи однією з наступних, оскільки щоразу необхідно виконувати одну й ту саму «процедуру».

Крім того, враховуючи, що за останні десять-п'ятнадцять років до законодавства, яке регулює цю «процедуру», було внесено багато змін та доповнень, важливість цієї теми є досить високою.

У зв'язку з тривалою і жорстокою війною, яка триває на території України вже більше дев'яти років, права всіх громадян, зокрема дітей, порушуються. Загинула значна кількість дітей, а багато із них отримали поранення. Багато дітей також стали постраждалими внаслідок фізичного, сексуального та психологічного насильства, а також були викрадені або незаконно вивезені за межі країни. Велика кількість дітей також зареєстрована як зниклі безвісти. Війна створила ті обставини, коли законотворча гілка влади повинна була швидко відреагувати

на нові виклики, в тому числі й в регулюванні питання виїзду за кордон. Тому дана проблематика є актуальною і затребуваною у цей проміжок часу, який встановив президент України, воєнного стану.

Аналіз досліджень. В юридичній літературі існує низка досліджень, присвячених окремим питанням правового регулювання перетину державного кордону, зокрема, це праці О.В. Балуєва, І.Г. Бережнюк, В.А. Весельської, С.М. Гусарова, Ю.В. Єрмакова, М.В. Івашенко, О.Я. Капінус, Є.О. Лєгеци, Р.А. Мартьянова, В.В. Сазонова.

Метою статті є дослідження особливостей оформлення виїзду дитини за кордон в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Охорона та захист прав дитини є однією з провідних проблем сьогодення у світі. Україна, ратифікувавши Загальну декларацію прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (далі – Конвенція), Конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, Конвенцію про контакт з дітьми, Європейську конвенцію про здійснення прав дітей визнала, що захист прав дитини є одним із найважливіших загальнонаціональних пріоритетів нашої держави.

Конвенція ООН «Про права дитини», Конституція України розглядають дитину як самостійного суб'єкта прав та носія прав.

Частина 4 статті 38 Конвенції ООН про права дитини встановлює обов'язок держави-учасниці прикласти всі доступні зусилля для забезпечення захисту дітей, яких зачіпає збройний конфлікт, а також для надання їм належного догляду [1].

Порядок виїзду дитини за межі України є предметом регулювання Цивільного кодексу України [2], Закону України від 21.01.1994 № 3857-ХІІ «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [3], а також Правил перетинання державного кордону громадянами України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57 [4].

До початку воєнного стану в Україні, для виїзду дитини з одним із батьків, необхідно було отримати нотаріально засвідчену письмову згоду одного із батьків.

Проте, з введенням воєнного стану, ці вимоги були відкориговані, і діти можуть тепер виїжджати за кордон з одним із батьків без необхідності отримання нотаріальної згоди іншого батька.

Також, в умовах дії воєнного стану на території України, діти, які не досягли 16-річного віку можуть перетнути кордон у супроводі дідуся, бабусі, повнолітніх сестри або брата, вітчима або мачухи за умови наявності документа, який підтверджує родинні зв'язки.

За загальним правилом, що діяло до введення на всій території України воєнного стану, діти, що не досягли 16 років, мали право виїжджати з України виключно або у супроводі обох батьків, або у супроводі одного з батьків, проте за обов'язкової наявності нотаріально посвідченої згоди другого з батьків, або у супроводі інших повнолітніх осіб, проте за обов'язкової наявності нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд обох батьків. Крім того, було визначено, що у нотаріально посвідченій згоді батьків на виїзд дитини за кордон обов'язково зазначались держава прямування та відповідний проміжок часу, протягом якого батьки давали дозвіл на перебування їх дитини за кордоном. Без нотаріальної згоди іншого з батьків допускався виїзд дитини за кордон лише у випадках, прямо визначених законом, і на обмежений період часу. Метою вказаних обмежень було запобігання спробам несанкціонованого вивезення дітей України на постійне місце проживання в іноземній державі, адже за приписами ч. 1 ст.11 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року (Нью-Йорк, 1989), ратифікованої Постановою Верховної Ради Української РСР № 789-ХІІ від 27.02.1991 року (Київ, 1991), держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із за кордону.

Водночас 24 лютого 2022 року Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24.02.2022 року (Київ, 2022), починаючи з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в Україні було введено воєнний стан.

Так, керуючись якнайкращими інтересами дітей, з метою уникнення загрози їх життю та здоров'ю, 12 березня 2022 року Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова «Постанова про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України» № 264 (Київ, 2022), якою порядок виїзду з України дітей, віком до 16 років, було спрощено та передбачено, що в умовах воєнного стану виїзд за межі держави громадян України у віці до 16 років здійснюється у супроводі одного з батьків, а також баби, діда, повнолітніх брата, сестри, мачухи, вітчима або інших осіб, уповноважених одним з батьків письмовою заявою, завіреною органом опіки та піклування, здійснюється без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків [5].

Особи, які не є родичами, мають можливість супроводжувати дитину за кордон, якщо вони представляють відповідні документи. Зокрема, при відсутності паспорта громадянина України для дитини, особи можуть використовувати свідоцтво про народження чи інший документ, який містить відомості про дитину. Для отримання дозволу на перетин кордону Державної прикордонної служби України, необхідно також пред'явити письмову заяву одного з батьків, яка повинна бути завірена органом опіки та піклування.

Зазначено, що діти до 16 років можуть виїжджати за кордон за допомогою свідоцтва про народження або ID-картки, якщо остання є у них з 14 років. Однак, при виїзді за спрощеними умовами, важливо враховувати правила перетину кордону країни, до якої вони направляються, та отримати необхідні відомості щодо вимог та процедур.

У законодавстві чітко визначені умови, які обов'язково потрібні для супроводу дітей при виїзді за кордон:

- Мати чи батько можуть супроводжувати дитину при наявності свідоцтва про народження дитини. Важливо підкреслити, що під час воєнного стану нотаріальна згода іншого з батьків не є обов'язковою.

- Інші родичі, такі як бабуся, дідусь, мачуха, вітчм або повнолітній брат чи сестра, також можуть супроводжувати дитину. У цьому випадку обов'язкові свідоцтво про народження дитини та документ, що підтверджує родинні зв'язки (не потребує нотаріального підтвердження).

- Особи, які не є родичами дитини, можуть супроводжувати її за умови, що вони мають письмову заяву одного з батьків (яка має бути завірена органом опіки), свідоцтво про народження дитини та документ, що підтверджує особу дорослого.

Важливо зауважити, що якщо супроводжувачем є особа чоловічої статі, то її виїзд можливий за умови що вона належить до переліку категорій осіб, яких звільнено від військової служби та мобілізації, та наявності підтверджуючих це документів відповідно закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Статус супроводжувачої особи дитини якій не виповнилося 16 років не є підставою для законного виїзду чоловіка з території України. [6].

Ці положення допомагають забезпечити безпеку та належну опіку при виїзді дітей за кордон, зокрема в умовах воєнного стану.

Широкомасштабна війна російського агресора проти України порушила права дітей на безпеку, життя і здоров'я, особливо це стосується зони активних бойових дій та тимчасово окупованих територій. Війна продемонструвала вразливі сторони існуючої системи захисту дітей в Україні щодо її можливостей захистити дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях.

Відповідно до приписів ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнним станом визначається «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності», що вводиться задля усунення загрози однієї із зазначених небезпек шляхом впровадження певних обмежень із зазначенням безпосереднього строку їх дії [7].

Серед промов та виступів різних посадових осіб державних інституцій знаходимо повідомлення про викрадення агресором з території нашої держави близько 10 000 дітей станом на листопад 2022 року. Говорячи про випадки вивезення дітей на непідконтрольну українській владі територію, представники офіційних органів вживають термін «депортація». Так, згідно даних офіційної платформи «Діти війни» за період з 24 лютого по 17 листопада 2022 року кількість примусово депортованих загарбником дітей становить 11 129 осіб [8].

Агресором проводяться різні заходи щодо насильницького вивезення українських дітей за межі України, в хід ідуть будь-які доступні методи, такі як направлення в так звані «фільтраційні табори», масова примусова «евакуація» цілих притулків, інтернатів, спеціалізованих навчальних дитячих закладів тощо. Однак, мова йде не лише про дітей сиріт, хоча дану категорію є підстави вважати найменш захищеною, але й про дітей, які мають батьків, опікунів та проживали з останніми до моменту насильницького вилучення із сім'ї.

В умовах воєнного стану, механізм повернення дитини до України відображає складність та важливість правових та практичних аспектів. Згідно зі статтею 8 та 29 Конвенції про цивільні аспекти викрадення дітей міжнародним способом, заявник має право звернутися до Міністерства юстиції України чи судових органів держави, де знаходиться дитина, або до центрального органу держави за рішенням Конвенції.

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей [9] є основною міжнародною угодою, яка охоплює міжнародне викрадення дітей батьками (незаконне переміщення або утримання дитини) і забезпечує процес, за допомогою якого батьки можуть повернути свою дитину до рідної країни між договірними державами.

У статті 3 цієї Конвенції визначено умови, коли таке переміщення або утримання дитини є незаконним, зокрема, коли порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі

відповідно до законодавства держави, в якій дитина постійно мешкала до її переміщення або утримання, за умови, що у момент переміщення або утримання ці права ефективно здійснювалися або могли б здійснюватися, якби не переміщення (утримання). При цьому Конвенція чітко визначає, що права піклування включають права, пов'язані з піклуванням будь-якої особи про дитину, в тому числі і право визначати місце проживання дитини [9]. Звідси слідує, що один із батьків не має права одноосібно ухвалювати рішення про зміну місця проживання дитини або переміщення дитини на невизначений час в інше місце, зокрема, вивозити її в іншу державу або не повертати дитину до держави її постійного проживання [10, с. 12].

Якщо батько чи мати вирішує звертатися до Міністерства юстиції України, цей орган отримує повноваження виконати ряд дій. Спершу, він може звернутися до Державної прикордонної служби України для отримання інформації про перетинання дитиною державного кордону. Далі, може звернутися до Національної поліції для встановлення місцезнаходження дитини за кордоном. Повідомлення також направляється до центрального органу іноземної держави. Крім того, Міністерство юстиції може звернутися до Міністерства закордонних справ з метою залучення закордонної дипломатичної установи для захисту прав громадянина України – дитини.

У воєнний період, негайне повернення дітей, що були вивезені з території України в країни, що ратифікували Конвенцію, ускладнюється обставинами конфлікту. Це може бути викликано різними факторами, такими як обмежена доступність інформації, складність перетинання кордонів та загальна нестабільність ситуації. У зв'язку з цим, забезпечення негайного повернення дітей у подібних умовах стає викликом.

Необхідність розгляду цього питання у наукових та правових кругах стає важливою для виявлення проблем та вироблення ефективних рішень. Дослідження може спрямовуватися на розробку механізмів, які дозволять ефективно впоратися з ускладненими обставинами та гарантувати негайне та безпечне повернення дітей до України в умовах воєнного стану.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Підсумовуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що Україна стикається із складною ситуацією внаслідок збройної агресії росії. Влада активно реагує на цю ситуацію, створюючи відповідне правове середовище для виїзду за кордон фізичних осіб і посилюючи контроль при перетині державного кордону. В умовах воєнного стану виникають обмеження щодо виїзду дітей за кордон у супроводі одного з батьків. Зазвичай, в таких випадках, може бути наданий дозвіл на виїзд без необхідності нотаріально посвідченої згоди іншого батька.

У контексті воєнного конфлікту, процес повернення дитини до України представляє собою складну та важливу задачу, яка вимагає уваги до правових та практичних аспектів. Згідно Конвенції

про цивільні аспекти викрадення дітей особа, яка має намір звернутися за вирішенням подібного питання, може звернутися до Міністерства юстиції України, судових органів відповідної країни, або до центрального органу, визначеного Конвенцією.

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 22.11.2023)

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

3. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>

4. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57 (в редакції на 01.03.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF/ed20200301#Text>

5. Коваленко М.В. Виїзд дітей та студентів за кордон в умовах воєнного стану. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки» 1. 2023. С. 10-15.

6. Позігун І.О. Досвід України щодо створення правового поля для виїзду за межі держави неповнолітньої дитини під час воєнного стану. Південно-український правничий часопис. № 3. 2022. С. 166 – 169.

7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

8. Державний портал розшуку дітей «Діти війни». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

9. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (дата звернення: 23.11.2023)

10. Гаро Г.О. та ін. Спори про міжнародне викрадення дітей. Харків : ФАКТОР-МЕДІА, 2021, 144с.

PEDAGOGICAL SCIENCES

Егенисова А.К.,

*Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инженеринг университеті*

Айқожа Ә.А.

Магистрант

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инженеринг университеті

ӘДЕБИЕТТІК ОҚУ ПӘНІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

Егенисова А.К.,

Кандидат пед. наук., профессор

Каспийский университет технологий и инженеринга им.Ш.Есенова

Айқожа А.А.

Магистрант

Каспийский университет технологий и инженеринга им.Ш.Есенова

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ПРЕДМЕТ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

Yegenisova A.K.,

candidate of pedagogical science, Professor

Caspian University of Technologies and Engineering named after Sh. Yessenov

Aikoja A.A.

Master's student

Caspian University of Technologies and Engineering named after Sh. Yessenov

DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN THROUGH THE SUBJECT OF LITERARY READING

Аңдатпа.

Бұл мақалада әдебиеттік оқу пәні арқылы бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық дағдыларын қалыптастыру мәселелері сөз етіледі. Сонымен қатар, білім туралы Заңға, үкіметтік қаулы қарарларға, президенттің өз халқына жолдаған жолдауы мен бағдарламаларға және осы проблеманы зерттеген ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалады.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық дағдыларын, ізденімпаздығын қалыптастыруда әдебиеттік оқу пәнінің мүмкіндігінің жоғары екендігін, олардың ізденімпаздығын, ойлау сыншылдығын дамытудағы әр түрлі тапсырмаларды орындау, мәтінмен шығармашылық жаттығу, ойын-тапсырмалар, кейіпкерлерге мінездеме беру, мәтін, әңгіме, ертегіні өз бетінше аяқтау т.б. жұмыстарды ұйымдастыру жолдары баяндалады.

Аннотация.

В данной статье будут рассмотрены вопросы формирования творческих навыков младших школьников через дисциплину этического обучения. Кроме того, будет проведен анализ закона Об образовании, резолюций правительственных постановлений, посланий и программ президента своему народу, а также работ ученых, изучавших эту проблему.

В формировании творческих навыков, любознательности младших школьников излагаются способы организации работы по выполнению различных заданий по литературному чтению, развитию их любознательности, критичности мышления, творческому упражнению с текстом, игровым заданиям, характеристике героев, самостоятельному завершению текста, рассказа, сказки и др.

Abstract.

This article will address the issues of the formation of creative skills of younger students through the discipline of ethical education. In addition, an analysis of the law on education, resolutions of government resolutions, messages and programs of the president to his people, as well as the works of scientists who have studied this problem will be carried out.

In the formation of creative skills and curiosity of younger schoolchildren, the ways of organizing work on performing various tasks in literary reading, developing their curiosity, critical thinking, creative exercise with text, game tasks, characterization of characters, independent completion of a text, story, fairy tale, etc. are described.

Қазіргі кезеңде білім беру саласындағы әлемдік білім кеңістігіне ұмтылуға байланысты жасалынып жатқан талпыныстар мектеп оқушыларының ізденімпаздығын, белсенділігі мен шығармашылық дағдыларын дамытуды талап етеді. Сондықтан, оқушылардың бастауыш мектепте оқып жүрген кезінде олардың ойлау белсенділігін, дағдыларын дамытып, білімі мен біліктерін өмірдің жаңа жағдайында пайдалана білуге үйрету қажеттілігін туындайды. Бұл міндеттердің жүзеге асуы оқушылардың дағдыларын оңтайлы ұйымдастыруға тікелей байланысты.

Сол себептен де жас ұрпаққа тәрбие берудің сапалық деңгейін көтеріп, шығармашылық дағдыларын, ізденушілік талғамын дамыту, академиялық үлгерімін жетілдіруде өз ісіне деген құштарлығын, талабын, қызығушылығын арттыру бүгінгі күннің өзекті мәселелері болып отыр.

Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың 2022 жылдың 16 наурызындағы Жолдауын барша Қазақстандықтар тыңдады деуге болады [1]. Онда президентіміз «Бүгінгі жолдаудың мән-маңызы айрықша. Оның арқалайтын жүгі 1 жылмен шектелмейді, ауқымы кең, мазмұны да бөлек. Біз алдымызға биік мақсаттар қойып отырмыз. Өздеріңізбен бірге жаңа Қазақстанды құруға кірістік»-, деген болатын.

Жас ұрпаққа бастапқы шығармашылық дағдылары мен ізденушілігін дамыту күн тәртібіндегі бірден-бір қажетті кезек күттірмес екендігі 2010 жылғы «ҚР білім беруді дамытудың 2023 - 2029 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» және ҚР «Білім туралы» Заңында ұлттық және адамзаттық құндылықтарды, ғылым мен практикадағы жетістіктерді адамның шығармашылық белсенділігімен, рухани дамуына, шығармашылық дағдынырының мен интеллектуалдық сапаларының жоғары деңгейде қалыптасуын ұйымдастыру міндетіне қояды [2,3].

Шығармашылық дағдыларды зерттеу жұмыстарын Р.Омарова, С.Смаилов, Тұрғанбаева Б.А., Оспанова Б.А., Т.Сабыров, А.Қ.Егенисова т.б. ғалымдар зерттегені белгілі [4-8].

Бастауыш мектеп оқушыларының оқу іс-әрекетінде шығармашылық дағдыларын дамыту – өскелең буынға тәлім-тәрбие берудегі күрделі психологиялық әрекет болып табылады. Шығармашылық дағдыларын дамуы оқушылардың интеллектісін дамытумен байланысты екендігін негізге ала отырып, оқу үрдісін тиімді ұйымдастырудың, іс-әрекеттің субъектісінің творчестволық сапалық ерекшеліктерінің, сабақ кезінде кездерінде творчестволық тапсырмаларды ұтымды қолданудың мәні зор.

Жас ұрпақтың шығармашылық дағдыларын дамыту білім берудегі басты мәселе. Кезінде қазақ мектептеріндегі дидактикалық міндеттерді шешуге Ы.Алтынсарин үлкен үлес қосты [9]. Ол өз еңбегіндегі «Балалармен қысқа, ашуланбай, байсалды сөйлеу, әрбір пәнді бар пейілмен және қарапайым тәліммен түсіндіру керек, мұғалім жан-

жақты, білімді, өз ісінің шебері болу қажет»-, деп атап көрсетеді. Ал, Ахмет Байтұрсынов «Бала білімді тәжірибе арқылы өздігінен алу керек, мұғалімнің міндеті балаға жұмысты әліне қарай шағындап беру және белгіленген мақсатқа қарай бағыттап отыру керек» деп ескертеді [10].

Бастауыш мектеп оқушыларының шығармашылық дағдыларын дамуы оқу барысын дұрыс ұйымдастырумен байланысты. Мектеп мұғалімдері көп жағдайда оқушылардың пәнге байланысты жаңа материалды дұрыс меңгеріп, сабақ үлгерімінің жақсы көрсеткіштеріне қанағаттанып қояды да, олардың айрықша, стандартты емес шешім қабылдауына, творчестволық белсенділігіне жағдай жасай бермейді. Сондықтан, бастауыш мектеп оқушыларының қызығулары заттық әлеммен байланысты. Оларға тән жағдай үлкендерге бағдарлану, яғни оларға еліктеу, үлкендерді үлгі тұту ерекшеліктері педагог үшін күшті дамыту құралы болып табылады. Соның негізінде балалардың шығармашылық және интеллектуалды даму деңгейлері жоғарылап қана қоймайды, әрі олардың мінез-құлқындағы жағымды өзгерістер де жүзеге асырылады.

Қазақша оқитын бастауыш мектеп балаларының тұйықтық, жасқаншақтық қасиеттері, олардың бойындағы шығармашылық потенциалдарын үнемі жарыққа шығара бермейді. Олай болса, шығармашылық дағдыларын дамуы физиологиялық негізін сипаттауда әрбір бала белгілі бір нышанымен туылатындықтан, ал оның дамуы кейінгі дамытушылық жағдайларға байланысты болатындығы белгілі.

Біз, осы мақаламызды жазу барысында оқушылардың шығармашылық дағдыларын зерттеу мәселесімен айналысқан Л.С.Выготскийдің, С.Л.Рубинштейн, Б.М.Тепловтың [11,12] концепцияларымен, шығармашылық ойлаудың дамуы туралы Матюшкиннің концепциясы [13], творчество психологиясында жиі айтылып жүрген Л.Л.Гурова, Д.Б.Боговявленская, оқушылардың шығармашылығын дамыту мақсатында жазған зерттеу жұмыстарын атап өтуге болады.

Шығармашылық – жаңа нәрсе ойлап табуға бағытталған дағдылар деңгейі. Шығармашылық дағдылардың даму мәселесін зерттей келе А.Н.Леонтьев, А.В.Петровский, В.А.Крутецкий, Б.М.Теплов, В.С.Шубинский, М.Мұқанов, Т.Тәжібаев, Қ.Жарықбаев қабілет оқытусыз да дамитынын, бірақ онда ол ұзақ процеске айналатынын айтады [14,15]

Сондай-ақ, бастауыш мектеп кезеңіндегі оқу үрдісінде әр түрлі пәндерде шығармашылық дағдынылық, дағдылар, ақыл-ой дамуы туралы еліміздің және шет ел ғалымдары біршама зерттеу жұмыстарын жүргізген. Г.В.Бабилов, А.Крутецкий (математика), «Б.М.Кедров (ғылыми-техникалық шығармашылық), Е.Игнатев, О.И.Никифорова (көркем әрекеттік шығармашылық), А.А.Люблинская, Д.Б.Эльконин, Г.Айзенк,

Ж.Пижае, Э.Торндайк, Ж.Аймауытов, Т.Мұқанов т.б. [4,6].

Біздің зерттеуімізге өзек болып отырған шығармашылық дағдылардың дамуы туралы мәселе өз бастауын творчествоның туындауынан алады. Шығармашылық процесс – үнемі білімдер мен ептіліктерді өз бетімен жаңа жағдайға өткізу болып табылады, білім неғұрлым өз бетінше жүзеге асса, соғұрлым бұл ілімді қолдану творчестволық сипатта болады. Шығармашылық іс-әрекеттің бірнеше белгілерін атап кетсек: таныс объектіден жаңа функция көре білу, зерттеуге жататын объектінің құрылымын көре білу, альтернативті шешімді көре білу және оны іздестіру, проблеманы шешудің бұрынғы танымалы тәсілдерін жаңа тәсілге қиылыстыру, басқа танымалы шешімнің айрықша тәсілін құра білу болып табылады.

Шығармашылықтың дамуында интеллектуалдық, қарым-қатынас және тапсырмаларды шешу жүзеге асырылады. Бала өзінің бос уақытының көп бөлігін ойынмен өткізеді. Олардың біркәтары шығармашылық дағдылардың дамуына әсер етуі мүмкін. Біздің қалай ойнайтынымыздың да мәні зор. Ойын барысында шығармашылық элементтерді қолдану арқылы, кез-келген ойын затына шығармашылық шығармашылық сипатта жүзеге асыру арқылы балалардың ойынында шығармашылық дағдыны дамытуға болады.

Білім негізі бастауышта қаланатын болғандықтан, бастауыш мектептің оқу бағдарламасына енгізіліп отырған жыл сайынғы өзгерістерді, баланың тұрғылықты мекен-жайының өзгешеліктерін, баланың жеке даралық психологиялық қасиеттерін ескере отырып, оқу үрдісінде нақты пәндер бойынша белгілі бір саладағы шығармашылық дағдыларды дамытуға тиімді әдістемелік жолды теориялық және практикалық тұрғыда ашып беру керек деп ойлаймыз.

Көтеріліп отырған мәселе туралы жазылған ойлар, тұжырымдамалар, көзқарастар, еңбектер баршылық. Ежелден-ақ ұлы ойшылдарымыз Жүсіп Баласұғұн, Әл-Фараби, ұлы Абайды ерекше толғандырған [16]. Сондықтан ұлы ойшылдар өз еңбектерінде адамның жеке басын, дағдылар іні дамытуды үнемі көтеріп отырған. Көрнекті педогогтер К.Д.Ушинский, Ы.Алтынсарин, А.С.Макаренко, М.Жұмабаев оқушы шығармашылығына бағыт-бағдар беруді, ең алдымен, пәннің мазмұнына енгізген дұрыс екендігін айтқан [9,17].

Демек, бүгін таңда мына ақпараттар ағыны тасыған қоғамда жас ұрпаққа «Нені оқыту? Қалай оқыту керек?» деген мәселелер тұр. ҚР орта білім ді дамыту тұжырымдамасы білім беру мекемелерінде ең негізгі мақсаты: дүниешығармашылық, құзырлық, шығармашылық деп атап көрсетеді. Қоғамда «орындаушы» адамнан гөрі «шығармашыл» адамға деген сұраныстың көп екендігін қазіргі өмір талабы дәлелдеп отыр.

Ғалымдардың зерттеуіне қарағанда адам миында болатын миллиард клетканың белсенді

түрде тек қана 3-4 пайызы ғана жұмыс істейді екен. Қазақ халқындағы «балаңды 5 жасқа дейін патшандай тұт, 5 жастан 15жасқа дейін құлындай тұт, 15 жастан аса досындай сырлас» деген даналық сөзі де баланың қандай еңбекпен де айналысатын кезі балалық шақ екенін, сол шақта ұтымды пайдалану керектігін еске салғандай. Бүгінгі таңда бастауыш сынып пәндерінде баланың шығармашылықпен жұмыс жасауына берілген тапсырмалар көлемі аз.

Қазіргі зерттеушілердің еңбектерінде мектепте оқудағы аса мәнді қасиеттер: тәжірибелік және ой жұмыстарының қарапайым дағдылары, мінез-құлық қалыптасуының жалпы, адамгершілік-жігерлік сапалар кеңінен сөз болды.

Оқу-шығармашылық дағдылардың үрдісінде мынадай мақсаттар жүзеге асырылады.

1. Символикалық бейнелерге психикалық әрекеттің құралы ретінде (есте сақтау) саналы қатынасты дамыту.

2. Қисынды ойлауды және көрнекі-бейнелі операцияларды меңгеру.

3. Оқу типі тапсырмаларына деген жағымды кең қатынасты дамыту.

4. Қиялды, әр түрлі қабылдауды дамыту.

Бастауыш сыныпта баланың сөйлеу тілін дамытудың, қол және аяқ мүшелерінің қозғалысын, оқыту үрдісіндегі шығармашылық дағдыларының маңызы ерекше. Бала сұрақтарға жауап қайтарып, ортамен өз танымымен бөлісе алуы қажет.

Бастауыш сынып оқушыларының бойында еркіндіктің пайда болуы, мінез-құлқын өзі реттеуі, жағымды өзіндік «Мені» қалыптаса бастауы, ересектер және өз құрдастарымен қатынас жасаудың тәсілдерін меңгеруі шығармашылық дағдылардың қажетті шарты болып табылады.

Бастауыш сынып оқушылары үшін шығармашылық дағдыларды қалыптастырудың жолдары – оқу тапсырмалары, оқу әрекеттері: бақылау мен бағалау. Көрсетілген бөліктерге сәйкес кіші жастағы балалардың бойына оқу-шығармашылық әрекеттің мынадай шарттарын дамыту қажет. Оқу тапсырмасын қабылдау және сезіну қасиеті; мұғалімнің көмегімен немесе өз бетінше шығармашылық тапсырмалар қоя білу дағдысы; дербес дағдысы; жоспарлау дағдысы; тапсырманы шешу тәсілін таңдау дағдысы; бағдарлық және ағартушылық оқу әрекеттерін орындау дағдысы; оқу істерін бақылау дағдысы; дербес жұмысын бағалау дағдысы. Өкінішке орай, мұғалімдер жоғарыда аталған шарттарға көңіл бөле бермейді.

Ақыл-ой дамуының деңгейі бастауыш сынып мұғалімінің педагогикалық жүйедегі әдіс-тәсілдерді қаншалықты қолданғанына тікелей байланысты екендігі қазір баршаға белгілі.

Педагогтар бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық дағдыларын ұйымдастыру үшін мынадай логикалық көрсеткішті басшылыққа алады:

- жеке пәндерді бөлу;

- ішінде аталған пәннің негіздері бар және әрекет ететін пәндер мен құбылыстарды іріктеу;

– пәндердің жеке қасиеттері мен сапасын анықтау;

– осы қасиет мен сапаны пәнаралық байланыс жүйесінде талдау.

«Шығармашылық» сөзінің төркіні «шығу», «ойлап табу» дегенге келіп саяды. Көрнекті психолог Л. Выготский шығармашылық деп жаңалық ашатын әрекетті атаған. Ал, Я. Пономаров оны даму ұғымымен қатар қояды. Соңғы жылдары шығармашылық сөзімен жаңалық, бастамашылық, белсенділік ұғымдары астарлас қолданылып жүр.

Шығармашылық дағдыны дамыту жайлы еңбектерді талдай келе, біз, төмендегідей қорытындыға келдік. Шығармашылық – өте күрделі психологиялық үрдіс. Ол ісәрекет түрлі болғандықтан, тек адамға ғана тән. Шығармашылық дағдыны төмендегідей ерекшеліктермен сипатталған адам әрекеті деуге болады:

– шығармашылықтағы қарама-қайшылықтардың болуы;

– шығармашылыққа арналған шарттардың, жағдайдың болуы;

– шығармашылық тұлғаның жекелік қасиеттерінің болуы;

– нәтиженің жаңалығы, сонылығы.

Ал, бастауыш сыныптағы балалардың шығармашылық дағдыларын тек өзіне ғана жаңалық болып табылатын субъективті жаңалық. Ендеше оларға тән шығармашылық кезеңдерін шартты түрде былайша топтастырамыз.

1. Жаңалықпен бетпе-бет келу.
2. Шығармашылық, екі ұштылық, белгісіздік.
3. Шешімнің жарқ етуі.
4. Шығармашылық акт.
5. Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.

Құрғақ ойлау мен жаттап алудан гөрі өз ізденісіне нәтижесі немесе шығармашылық әрекетінің жемісі болған жағдайда ғана оқушы білімді терең меңгере алады. Осы ойды белгілі ғалымдар да құптайды. Академик Г.Струмин өзінің естеліктерінде былай деп жазады: «Мен алдымен журналда берілген есептерді өздігімен шығарып, кейіннен сол журналға өзімнің қарастырған есептерім мен теоремаларымды жібердім. Тіпті кейіннен сол журналдың корреспонденті болдым. Алайда, бұл менің шағын шығармашылық жұмысымның бастамасы деп есептеймін»/48,49/.

Р.С.Немов бастауыш мектеп оқушыларының оқу материалдарын меңгеру мүмкіншіліктері мен ақыл-ой дағдысы өте жоғарылығы оқытуды дұрыс ұйымдастырған жағдайда кәдімгі мектепте беретін әдеттегі білімнен әлдеқайда жоғары нәрселерді қабылдап, меңгере алатындығын, сондай-ақ бастауыш мектеп кезеңінде оқыту баланың барлық психикалық үрдістерінің едәуір жаңа өзгеріс – жетістікке жететіндігін түсіндіреді. Бастауыш сынып оқушыларының психикалық дамуының жедел жүруіне бірден-бір себеп – оқу үрдісі екенін жоғарыда атап өттік. Мектептегі оқыту – жас бүлдіршіндерді өз елінің ұлы азаматы, жан-жақты білімді жеке адам етіп тәрбиелеуді көздейді. ҚР бастауыш білімнің мемлекеттік стандартына көрсетілгендей бастауыш сатыдағы білім берудің приоритетті мақсаты – оқу шығармашылық дағдыларын, айналадағы дүниемен белсенді әрекеттестік, этикалық, эстетикалық қарым-

қатынасқа дайындау. Оқушының жалпы және психикалық дамуының жеткілікті деңгейіне қол жеткізу үшін, оның психологиялық ерекшеліктері дәл ескеріліп отырылуы қажет.

Баланы жастайыннан шығармашылық дағдыларын қалай дамыту қажет? Оның жолдары, әдіс-тәсілдері, мазмұны қандай? Психологтардың зерттеуі бойынша, әрбір жаста шығармашылыққа баулуға өзек болардай өзіндік ерекше қабілет, бейімділік бар екен.

Сонымен оқушылардың шығармашылық дағдыларын дамытуда қажетті жағдайлардың мазмұнына тоқталмақпыз;

– мұғалім ең алдымен, сыныпта шығармашылық көңіл-күй тудыру арқылы баланың назарын бір нәрсеге бағыттау керек;

– яғни, оқушылардың назарын шығармашылық арнаға бұру үшін, үнемі шығармашылық тапсырма-міндеттер, жаттығу, ойын түрлерін ұсынған жөн.

– шығармашылық жаттығу, ойын-тапсырмалардың мазмұны балалардың жас ерекшелігіне, қызығушылығына үйлесуі керек.

Мұғалімнің ең үлкен міндеті бала белгілері бір көркемдік шешім, тауып, өз туындысын ұтымды аяқтап шыққанға дейін оны назарынан тыс қалдырмай, шығармашылық бағыт-бағдар беріп отыру.

Шығармашылықты тежейтін үш нәрсе бар:

– «сәтсіздікке ұшыраймын, қолыммен ешнәрсе келмейді» деген қорқыныш сезім,

– екінші – өзіне тым риза болмаушылық сезімі,

– үшінші – жалқаулық. Ондай жағдайда баланы құтқарудың жолдарын табу:

– оқушыларды шығармашылықпен айналасуына мектепте, сабақ үстінде, үйде қолайлы жағдай жасау;

– шығармашылық бағытқа баланы жүйелі, саналы түрде қалыптастырып отыру.

Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулып, олардың белсенділіктерін, қызығушылығын арттыра түсу үшін шығармашылық дағдыларын сабақта және сабақтан тыс уақытта дамытуда әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдануға болады.

Олар мынадай:

– тақырыпты мазмұнына қарай жинақтау;

– арнаулы бір тақырыпта пікірталас тудыру;

– логикалық ойлауын дамытатын ойындармен берілген тапсырмаларды шешу;

– берілген тапсырманы түрлендіру бағытындағы жұмыс (кері есептер құрастыру, мәтін мазмұнын өңдеу, шығарма, шағын мәтін әңгіме құру);

– әңгіменің ұқсастығын салыстыру, бөліктерге бөлу, ат қойғызу;

– қиялдау арқылы сурет салғызу;

– ұнатқан кейіпкерлеріне мінездеме беру;

– ой шапшаңдығын, сөз байлығын дамытуда өлең шумақтарын құрастыру;

– мәтін, әңгіме, ертегіні өз бетінше аяқтау.

Ал, сабақтан тыс уақытта оқушылардың шығармашылық дағдыларын дамытудың жұмыс түрлері:

– мұражайға апару;

– әртүрлі кездесулер өткізу;

– әртүрлі тақырыпта пікірталастар, сайыс өткізіп, алған әсерлерін шығарма етіп жаздыру;

– балаларға арналған журналдарды сабақ кезінде үнемі пайдалану;

Осындай жұмыстарды бастауыш сынып оқушыларына әдебиеттік оқу сабақтарында үнемі жүргізу шығармашылық бағытта дамуына жеке мән беру болып табылады. Шығармашылық жұмыстар оқушыларды ойлауға жетелеп, қызығушылығын оятып

Шығармашылыққа жетелейтін әдістер:

1. Бақылау сұрақтары арқылы шығармашылыққа үйрету әдісі.

2. Қарама-қайшылықтарды шешу әдісі.

3. Сиқырлы объектілер әдісі.

1. Бақылау сұрақтары арқылы шығармашылыққа үйрету әдісі.

Бұл әдіс – жазба жұмыстар жазуға үйретуде таптырмайтын құрал. Әдебиеттік оқу сабағында мәтінге сұрақтар қою арқылы, яғни оқушы монолог түрінде жауаптар жазады. Берілген тапсырмаға қарай сұрақтар да ауысып отырып, олар болашақ әңгіменің, шығарманың желісін түзеді. Мысалы, «Менің жанұям» тақырыбындағы жазба жұмысының сұрақтары төмендегідей болуы мүмкін.

Менің жанұям (ой түрткі сұрақтары).

1. Жанұя дегеніміз не?

2. Жанұя деген сөзді естігенде сенің көз алдына кім, не келеді?

3. Жанұяңды ойлағанда қандай бейнелер көз алдына елестейді?

4. Қандай дыбыстар естіп, иістерді сезіп отырсың?

5. Дәл қазір қандай сезімге бөлендің?

6. Адамға жанұя неге керек?

Ал шығармашылықтың алғашқы кезеңінде оқушыларға ойдан ертегі шығаруға төмендегідей сұрақтар тізбегі жақсы көмектеседі:

1. Ертеде Кім? Не? өмір сүреді?

2. Ол кіммен дос болады?

3. Олар қайда барады?

4. Кімді? Нені? кездестіреді?

5. Жаңа таныстар қандай екен?

6. Кездесу қалай аяқталады?

Осы ертегіні ойдан шығарған оқушының шығармашылық қабілет деңгейі сауат ашу кезінде-ақ байқалады немесе ойды жалғастыруға берілетін «Сонда мен ...» әңгімесі былай болады: «Кеше менің досым туған күнін жасады. Қонаққа мені және бірнеше достарымызды шақырды. Сонда мен ...» деп тоқтатылған әңгіме желісін бір оқушы былай деп жалғапты. Сонда мен сыйлыққа үлкен де әдемі, үлпілдек аю әкелдім. Досым сыйлыққа қуанып қалды. Ол маған: «Рахмет, енді мен сен әкелген үлпілдек аюмен дос боламын, ұйықтағанда да қасыма алып жатамын»-деді. Содан соң біз мерекелік дастарқанға жиналдык. Үстел үстінде үлкен торт тұрды. Торт әртүрлі гүлдермен, дәмлермен безендірілген екен. Туған күн көңілді өтті.

Шамалы уақыттан соң менің де туған күнім болды. Қызық, менің туған күніме достарым не сыйлар екен? Не сыйласа да мен оларды ешқашан

ұмытпаймын. Себебі олар менің ең жақын достарым,- деп оқушы өз ойын аяқтапты. Бұл бақылау әдісінің жоғары көңіл күй кезеңін көрсететін бір жұмыс түрі болып табылады. Бұдан оқушының шығармашылығын, сөйлемді байланыстыра сөйлеуінен байқауға болады.

Қорыта айтқанда, бастауыш сыныптың әдебиеттік оқу пәні арқылы балалардың шығармашылық дағдыларын қалыптастырып, кітаппен саналы түрде жұмыс істей білуге, өз ойын ауызша және жазбаша дұрыс жеткізуге, белгілі бір құбылыстың маңызды белгілерін көрсетуге, фактілерді салыстыру және топтау, қорытындылар мен жалпылау жасау және олар- ды іс жүзінде қолдану дағдыларын дамыту болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тоқаев Қ.К. Жолдау 16.03.2022ж. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555>

2. Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы.ҚР Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №248 қаулысы

3. Қазақстан Республикасының білім беру туралы Заңы, 2007ж., 27 шілде, Ақорда, Астана, 10б.

4. Егенисова А.Қ., Жексенбаева Л.З. Оқытудың интербелсенді әдістерін оқу үрдісінде қолдану. //Yeessenov Science Journal. №1(39)2021. – 71-82б.

5. Смаилов С.С. Условия активизации познавательной деятельности студентов технического вуза. – Алматы, 2016. – 196 с.

6. Тұрғанбаева Б.А. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту. // Бастауыш мектеп №7, 2017, 23-24б.

7. Оспанова Б.А. Научные основы формирования креативности будущего специалиста в условиях университетского образования. Монография. – Туркестан: МКТУ, 2016. – 254 с

8. Сабиров Т. Оқушылардың оқу белсенділігін арттыру жолдары, Алматы, 2013,32б.

9. Алтынсарин Ы. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 2013. – 201 б.

10. Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 2014. – 320б.

11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Т. II. М., 2014. 255с

12. Теплов Б.М. Избранные психологические труды. М., 2011. 78с

13. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении, 2016. 215с.

14. Педагогикалық және жас ерекшелігі психологиясы. Ред.басқ. А.В.Петровский. Алматы, 2013, 32б.

15. Мұқанов М. Қабілеттілік және оны тәрбиелеу. Алматы, 2009. 78 б.

16. Құнанбаев А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Алматы: Жазушы, 2011. – 355 б.

17. Жұмабаев М. Таңдамалы. – Алматы: Ғылым. 2015. – 272 б маты, 1978, 32б.

*Егенисова А.К.,**Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор
Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті**Қарабалина Д.**Магистрант**Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті***ҮЙРМЕЛЕР МЕН САБАҚТАН ТЫС ІС-ШАРАЛАРДЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ
МАҢЫЗЫ***Егенисова А.К.**Кандидат пед. наук., профессор**Каспийский университет технологий и инженеринга им.Ш.Есенова**Қарабалина Д.**Магистрант**Каспийский университет технологий и инженеринга им.Ш.Есенова***ЗНАЧЕНИЕ КРУЖКОВ И ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ***Yegenisova A.K.,**candidate of pedagogical science, Professor**Caspian University of Technologies and Engineering named after Sh. Yessenov**Karabalina D.**Master's student**Caspian University of Technologies and Engineering named after Sh. Yessenov***THE IMPORTANCE OF CLUBS AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN THE EDUCATION
OF STUDENTS****Аңдатпа.**

Бұл мақалада жас ұрпаққа тәлім-тәрбие беруде үйірмелер мен сабақтан тыс іс-шаралардың маңызына тоқталып өткен. Сонымен қатар, білім туралы Заңға, үкіметтік қаулы қарарларға, президенттің өз халқына жолдаған жолдауы мен бағдарламаларға және осы проблеманы зерттеген ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалады.

Сабақтан тыс іс-шаралар мен үйірмелердің түрлеріне, оларды ұйымдастырып, өткізу жолдары да баяндалады.

Аннотация.

В этой статье подчеркивается значение кружков и внеклассных мероприятий в воспитании подрастающего поколения. Кроме того, был проведен анализ закона Об образовании, резолюций правительственных постановлений, посланий и программ президента своему народу, а также работ ученых, изучавших эту проблему.

Излагаются виды внеурочной деятельности и кружков, способы их организации и проведения.

Abstract.

This article emphasizes the importance of clubs and extracurricular activities in the education of the younger generation. In addition, an analysis of the law on education, resolutions of government resolutions, messages and programs of the President to his people, as well as the works of scientists who studied this problem was carried out.

The types of extracurricular activities and clubs, methods of their organization and conduct are described.

Қазіргі уақытта білім беру қызметкерлерінің алдында тұран басты мақсат - еліміздегі білім беруді халықаралық деңгейге көтеру және білім сапасын көтеру, жеке тұлғаны қалыптастыру, қоғам қажеттілігін өтеу, оны әлемдік білім кеңістігіне кіріктіру болып табылады.

ҚР «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім үшін қажетті жағдайлар жасау»- делінген[1]. Ал, мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың 2022 жылдың 16 наурызындағы Жолдауын барша

қазақстандықтар тыңдады деуге болады. Онда президентіміз «Бүгінгі жолдаудың мән-маңызы айрықша. Оның арқалайтын жүгі 1 жылмен шектелмейді, ауқымы кең, мазмұны да бөлек. Біз алдымызға биік мақсаттар қойып отырмыз. Өздеріңізбен бірге жаңа Қазақстанды құруға кірістік»-, деген болатын[2].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы экономиканың тұрақты дамуы үшін білімнің сапасын арттыру арқылы адами капиталды дамыту және жас ұрпақтың бос уақытын дұрыс

ұйымдастырып, сапалы білім мен тәрбие беру мәселесі де қойылып отыр[3]

Елбасымыз Н.Назарбаев «Келер ұрпақ алдында зор жауапкершілік тұр, оны арқалап жүрген – ұстаздар. Себебі еліміздің болашағы көркейіп, өркениетті елдер қатарына қосылу бүгінгі ұрпақ бейнесімен өлшенеді»-деп айтқан болатын.

Тәлімдік ой-пікірмен қазақ даласына із қалдырған Ш.Құдайбердиев, Х.Досмұхамедов, Ж.Аймауытов, М.Дулатов еңбектерінен ұрпақ тәрбиесі мәселесіне арналған мұраларының орны ерекше [4-7].

XIX ғасырдың екінші жартысында адамдар үшін дені сау, салауатты-рухани даму кезеңі болды. Бұл кезеңде ағартушы-ғалымдар Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев және т.б. өз еңбектерінде адамдар өмірінің мәнін, құндылық өзектерінде қалыптастырудың қажеттігін атап көрсетті [8].

Өзінің педагогикалық еңбегінде ұрпақ тәрбиесіне ерекше көңіл бөлгендердің бірі – Ы.Алтынсарин. Ағартушы-педагогтың балаға білім мен қатар тәрбиелеу проблемасына аса мән берген. Ол өзінің барлық шығармаларында оқушыларды адал, шыншыл, еңбексүйгіш, өнегелі азамат болуға, дені сау, зиянды істерден, жат мінезден аулақ болуға, жалқаулық, еріншектік т.б. жаман әдеттен аулақ болуға шақырды. Осы тәлімдік мұраларын балаларды сабақтан тыс және үйірмелік жұмыстарда қолдануға болатындығы белгілі. Ы.Алтынсарин еңбектері көбіне, еңбекқор деген атаққа ие бол, еңбексүйгіш бол, жатып ішер жалқаулық сияқты жат мінезден бойынды аулақ сал деп уағыздайды[9].

Соңғы жылдары адамның дамуы, жетілу деңгейлері: «ақылды адам», «зерделі адам», «кемел адам», «ғарыштық адам», «толық адам» деп аталуда Әлемдік үйлесімділікті қамтамасыз ету үшін келер ұрпақтың тәрбиесі үшін сабақтан тыс іс-шараларды дұрыс ұйымдастыру арқылы жетуге болатындығы белгілі. Ал толық адам тәрбиелеу мәселесіндегі ақыл-ой, жүрек, ар-ождан тазалығының көркі тіл, тілдің көркі сөз, сөз қуаты болашақ негізін калайтын жаңа санада қалыптасқан ұрпақтың алдындағы мұрат мақсаттары биік болмақ.

Сондықтан да, өскелең ұрпақты тәрбиелеуде мектептегі сабақтан тыс жұмыстар мен үйірмелердің орны ерекше. Бұлар оқушыларды тәрбиелеуге, бос уақытын дұрыс ұйымдастыруға және олардың әл-ауқатына, денсаулығына да үлкен әсері бар.

Сабақтан тыс жұмыс – сабақтан тыс уақытта, баланың жеке тұлғасын әлеуметтендіруін қамтамасыз етуге қажетті жағдай жасайтын, мұғалімнің оқушылармен әртүрлі іс-әрекеттерін ұйымдастыру. Сабақтан тыс жұмыс – оқу бағдарламаның шеңберіне кірмейтін және оқу кестесінен тыс мектеп өткізетін әртүрлі тәрбиелік іс-шаралар.

Сабақтан тыс жұмыс ұғымы – мәні кең және бірмағыналы емес, оған мазмұны, қызметі, өткізу әдістемесі, басқару әдістері және формалары бойынша әртүрлі сабақтар кіреді. Мысалы: пән

үйірмесінің отырысы, сабақтан тыс оқылым, мектеп мерекесін және кештерін өткізу сияқты шаралар сабақтан тыс жұмысқа жатады. Кейбір жағдайда (үйірме, сабақтан тыс оқу) оны оқытушы басқарады, басқа жағдайларда (бос уақытты ұйымдастыру, көңіл көтеретін шаралар) өзін-өзі басқару негізінде оқушылар басқарады. Осыған байланысты «сабақтан тыс жұмыс» ұғымын саралау қажеттілігі туындайды, ол үшін педагогикалық әдебиетте және практикада – «оқудан тыс жұмыс» және «сабақтан тыс жұмыс» терминдері қолданылады. Сабақтан тыс жұмыс – мақсаты, мазмұны және әдістері бойынша оқу үрдісімен шектеседі, оның сабақтан тыс кезіндегі жалғасы болып табылады және үнемі ерікті түрде бола бермейді. Оның жоспарлануында және ұйымдастырылуында анықтаушы рөлді мұғалім атқарады. Бұған мысал: пәндік мұғалімнің қабілетті оқушылармен бағдарламалық материалдан алған білімдерін кеңейту және тереңдету және нашар оқитындардың білімін түзету бойынша өткізетін жұмыстар. Сабақтан тыс жұмыс – мұғалімдердің, сынып жетекшілерінің бағыттаушы рөлінің арқасында, көбінесе оқушылар ұжымында белсенді және өздерін-өзі басқару негізінде, сабақтан тыс жүргізілетін сабақтар. Сабақтан тыс жұмыс – оқушыларға кеңінен позитивті әсер ету мүмкіндігі бар және мұғалімнің сабақтағы жұмыспен байланыстыра отырып, оқу-әдістемелік өрісте өз бетімен жасайтын әртүрлі іс-әрекеттердің жиыны болып саналады.

Мектептің тәрбие жұмысының құрамдас бөлігі болып табылатын сабақтан тыс жұмыс оқыту мен тәрбиелеудің жалпы мақсаты – баланың өмірге және қоғамға қажет әлеуметтік тәжірибені игеріп алуына және қоғам қабылдаған құндылықтар жүйесін қалыптастыруға бағытталған. Үлгермейтін оқушыларды оқудан басқаға назарын аударуға болмайды деген пікір бар. Бірақ бұл дұрыс емес, өйткені дәл сол оқушыларға өздерінің бос уақытын тиімді пайдалануына көмектесу керек. Айтылып өткен міндеттер сабақтан тыс жұмысының негізгі мүмкіндіктерін және бағыттарын анықтайды. Шынайы тәрбиелік жұмыста олар сыныптың ерекшеліктеріне, ұстаздың өзіне, жалпы мектептік оқудан тыс жұмыстың ағымына байланысты нақтыланып дәлелденеді. Тәрбиелік шараның сапасын оқушылардың әсері арқылы да бағалауға болады. Олардың назары, эмоциялы икемделуі, өтіп жатқанға қызығушылығы, белсенділігі немесе, керісінше, немқұрайлығы көп нәрсені пайымдайды. Оқушылардың іс-әрекетін бақылау, олармен әңгімелесу, сауалнама жүргізу атқарылған жұмыстың тиімділігін тереңнен бағалауға мүмкіндік береді. Сабақтан және мектептен тыс жұмыстардың жай-күйі мен нәтижелерін педагогикалық кеңестерде және әдістемелік бірлестіктерде жүйелі түрде талқылаған жөн. Тәрбиелік шараға баға беруде оқушыларды да тартқан дұрыс, сол үшін мектеп радиосын, қабырға газеттерін, көрмелерді пайдалануға болады. Мұндай жұмыс формаларының нәтижелері жарыс,

байқау, конкурс, айлық және т.б. сияқты ұжымда кеңінен талқылауды қажет етеді.

Сабақтан тыс шаралардың кейбір формалары: Тарих кеші – бұл жылдық сынып жұмысының немесе үйірменің нәтижесін қорытындылау формасының бір түрі. Мұғаліммен бірге оқушылар кештің бағдарламасын, жұмыс түрін және ойындарын толығырақ ойластырады. Кеш үшін материал тандайды. Мысалы: тарихи мәліметтерді, ребустарды, шараларды, кроссвордтарды, викторина үшін сұрақтарды; қажетті модельдерді, плакаттарды, ұрандарды, сонымен қатар сыныпты дайындайды. Мұндай шараның өте маңызды тәрбиелік мағынасы бар: біріншіден, оқушылар өз сыныбының абыройы үшін бірге күреседі; екіншіден, бұл жарыс оқушыларда жеңіске қажетті сабырлықты және жігерлікті дамытады, күш қуатын дамытуға әсері мол.

Викторина – бұл өзінше ойын. Викторинаны үйірмеде немесе жеке сыныптар арасында жарыс ретінде өткізу ыңғайлы (сабақтан тыс уақытта). Викторина үшін дайындалатын тапсырмалар көзге жетерлік мазмұнымен, жазуды талап етпейтін, көбінесе ойша шығаруға ыңғайлы болу керек. Сабақта бағдарлама бойынша оқылатын сұрақтар әдетте викторина үшін қызықты болмайды. Викторинаға тарихпен байланысты өзінше сұрақтарды енгізуге болады. Викторинаға әзіл-сұрақтар да енгізіледі. Викториналар тұтастай қандай да бір тақырыпқа арналуы мүмкін, әйтсе де қиыстырылған викториналарды ұйымдастыру ыңғайлы.

Сабақтан тыс іс шара кезінде әр түрлі мамандық иелерімен кездесу- өскелең ұрпақты адамгершілікке қалыптастырудың маңызды құралы болып келеді. Мұндай кездесулер сыныптық немесе жалпымектептік немесе сабақтан тыс жұмыстың басқа түрінің құрамында болуы мүмкін.

Алғашқы сөзде мұғалім оқушылардың қызығушылығын тудыру үшін қонақтардың өмір және қызметі туралы айтуға тиіс, ал қорытындыда бүкіл айтқанын жалпылап және қатысқандарға алғыс айтылу керек. Іскер ойындары – зерттелетін объектіні немесе оқушылардың нақты әрекетін қабылдайтын немесе көз алдына елестету арқылы шешім қабылдайтын оқытудың белсенді әдісі. Балалармен іскерлік ойындардың сюжеті әдетте күрделі болмайды, ұйымдастырушылық семинар түрінде өтуі мүмкін. Сабақтан тыс жұмыста ұйымдастырылатын іскерлік ойындар – келешегі бар бағыт. Мұндай ойындар өз іс-әрекетін құрастыруға, құрбылармен іскерлік қатынастарды жақсартуға, үлкен кісілермен алқалық қатынастарға түсуге үйретеді. Әсіресе, оқушылармен және үлкендердің (мұғалімдермен, ата-анасымен) біріккен іскерлік ойындар бағалы болып келеді. Іскерлік ойындар оқушылардың психофизиологиялық ерешеліктерін ескеріп, арнайы анықталған жас мөлшері үшін жобалануы қажет. Сабақтан тыс жұмыста пайдалануға болатын іскерлік ойындардың мына төрт типін ерекшелеуге болады:

- ірі ауқымды (бірнеше сынып) және ұзақ (бірнеше айға) созылатын іскерлік ойындар;
- нақтылы ақпаратты саралауға негізделген ойындар;
- бүкіл сынып айналысатын қысқа мерзімді іскерлік ойындар;
- үстел үсті іскерлік ойындар.

Сабақтан тыс іс-шараның бір формасы – тарихтан диспут ұйымдастыруға болады. Ол өзіндік сыныптар арасындағы сұрақ және жауап ойыны. Диспут кезінде алдымен қиынырақ сұрақтар қойылады. Диспуттың материалы бойынша сұрақ қою өте маңызды. Бұл сұрақтардың мазмұндары диспут алдына қойылған мақсаттарға байланысты шешіледі. Мұндай мақсаттардың арасында ең маңыздысы – өткен оқу жылдарының оқу материалдарын қайталау болады. Бұл жағдайда, нақты уақыт аралығында оқушылардың алдына тарихтан өткен материалды қайталау мақсаты қойылады.

2019 жылдан бері қолға алынған бұл бастама мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың қолдауымен, 2021 жылдың 1 мамырынан бастап, үйірмелер мен секцияларды қаржыландыру ережелері күшіне енген болатын. Осы жоба аясында Artsport.edu.kz бағдарламасы іске қосылды. Аталмыш бағдарламамен жұмысын бастаған компаниялардың бірі. Үйірмеге 4 жастан 18 жасқа дейінгі балалар мемлекеттік қолдау арқылы кез келген спорт секциясына, шығармашылық үйірмеге тегін бара алады.

Мектептегі сабақтан тыс іс-шараларынан бөлек үйірме сабақтарының да оқушыларға берері мол. «Үйірме» деген сөздің өзі оқушылардың өздігінен орындайтын іс-әрекеті екені мәлім. Үйірме сабақтарының мақсаты: оқушылардың білімін тереңдету, қабілетін дамыту, шығармашылық қызығушылықтары мен бейімділіктерін қанағаттандыру, қоғамдық пайдалы еңбекке араластыру. Мектептің жылдық, тәрбиелік жұмыс жоспарында үйірме сабақтарының әр түрі ұйымдастырылып, жоспарланады. Мысалы, «Жас тілші» үйірмесі, экологиялық үйірме, әр түрлі пәндер үйірмесі, суретшілер үйірмесі, спорттық шараны ұйымдастыру үйірмелері және т.б. Мектепте әр түрлі үйірмелер арқылы «шығарма жазу» байқауын, бастауыш сынып оқушылары аралығында «Менің Отаным-Қазақстан!» тақырыбында мәнерлеп оқу байқауы, 5-6 сынып оқушылары аралығында «Тіл жүйрікте кім жүйрік?» зияткерлік ойындарын, «Шебер қолдар» үйірмесі, «Жас биолог» үйірмесі, «Жас географ» үйірмелері жұмыстарын ұйымдастырып, өткізуге болады.

Баланың мектептен тыс жұмыстарды таңдауына барынша байыпты және жауапкершілікпен қарау керек. Осы тұрғыда маман ретінде Елжас Ертайұлы ата-аналарға төмендегі кеңестерді ұсынады.

Ата-ана мен баланың үйірме таңдаудағы 7 кателігі

1. Біріншіден, бала баратын үйірмені өзі таңдауы керек. Өз бетінше шешім қабылдай алмаған бала, болашақта ол үшін ата-анасы шешім қабылдау керек деп үйреніп қалады. Сондықтан ересектер өз ұрпағына мұқият қарап, оның барлық қабілеттері мен хоббилерін сараптап, кез келген теріс пікірге және өздерінің армандарына қарамастан, баланың қалаған үйірмесіне берген жөн.

2. Біздің қоғамда қалыптасып қалған теріс миф бар. Ол «баланы балалық шақтан айыруға болмайды» деген. Бұл қате пікір, мұның нәтижесі ештеңе таңдамай, ақыр соңында бала да ешқандай үйірмесіз қалады. Үйірмеге барғанша көбірек серуендеп, таза ауада ойнасын, мектептегі тапсырмалары да жетеді дегенді жиі естіп жатамыз. Баланың білімге, дамуға деген құштарлығы туа біткен қасиет. Олар оқуға, жаңа нәрселерді білуге, жаңалықтар ашуға, гипотеза құруға және іздеуге қызығушылық танытады. Бұл дегеніміз - даму. Балалық шақ деген осы. Керісінше оған жаңа нәрселерді зерттеуге және үйренуге болатына көзін жеткізу арқылы мүмкіндік беру керек.

3. Ең жақсы үйірмені таңдап, оны тастап кетуден қорқу. Үйірме- бұл баланың болашақ мамандығы емес. Баланы бір рет және мәңгілікке бөліп, оған болашақтың дайын траекториясын анықтаудың қажеті жоқ. Керісінше, ол ондаған түрлі үйірмелерге барып өзін байқап көрсін. Ата ана да, бала да байқап көруден қорықпау керек.

4. Үшінші қателік «компания үшін». Бала көп жағдайда жалғыздықтан немесе қоғамнан қорқады. Бұл әсіресе көшбасшылық қасиеттері қалыптаспаған балаларға қатысты. Сондықтан олар өздеріне достар іздейді, және көп жағдайда сол достарының соңынан ереді. Жақын жанның қолдауы оң әсерін береді. Дегенмен кері жағы бар. Жас жеткіншек өзінің хоббиі мен қалауын ысырып екінші орынға қояды.

5. Физика, математика сабақтары мектептің бағдарламасында бар. Оған қосымша дайындалып не керек деп ойлайтын ата-ана немесе балалар бар. Бұл қосымша білім алу сіздің осы сабақтарға деген қызығушылықты оятуы мүмкін.

6. Тағы бір себебі – баланың үйірмесі тұратын жерден алыс болуы. Мектептегі берілген тапсырмалардан шаршап келген бала, қосымша үйірмелерге баруға күші де қалмай қалады.

7. Білімді үйде өз бетінше оқып та алуға болады деген жаңсақ пікір. Иә, мүмкін шынымен де

үйде білім алуға болатын шығар. Бірақ бұл жеткіліксіз. Себебін үш негізгі себепке байланысты.

Біріншіден секциялар мен үйірмелер – бұл тек оқыту ғана емес, қарым-қатынас құралы. Әлеуметтену, ұжымда жұмыс істей білу, басқаларды бағалай білу, жеңу және жоғалту мүмкіндігі. Үйде мұның бәрін алу мүмкін емес.

Екіншіден, егер сіз химик болсаңыз, онда баланың химиясын еш қиындықсыз үйрете аласыз ба? Мұғалім өз пәнін жақсы біліп қана қоймайды. Одан да маңыздысы, сол тақырыпты балаға оның жасы мен ерекшеліктерін ескере отырып жеткізе алады.

Үшіншіден, бала сізді мұғалім ретінде қабылдай алмайды. Ұстаздық тәртіп, объективті бағалау және ата-ананың рөліне сәйкес келмейтін көптеген аспектілерді қамтиды.

Қорыта айтқанда, баланы толыққанда тәрбиелеуде, сабақтан тыс іс-шараларды дұрыс ұйымдастырып және үйірмеге берудің артықшылықтары көп. Әсіресе, қазіргі уақытта тапжылмай отырып, ұялы телефонға бос телмірмей, балалардың денсаулығын жақсы сақталуына, күйзеліс тұрақтылығын сақтауға, салауатты өмір салтын ұйымдастыруға үлкен пайдасы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының білім беру туралы Заңы, 2007ж., 27 шілде, Ақорда, Астана, 10б.

2. Тоқаев Қ.К. Жолдау 16.03.2022ж. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555>

3. Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. ҚР Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №248 қаулысы

4. Құдайбердиев Ш. Шығармалары. Алматы: Жазушы, 1988, 530 б.

5. Досмұхамедов Х. Аламан Алматы: Ана тілі, 2007, -176 б.

6. Аймауытов Ж. Таңдамалы шығармалары. Алматы: Жазушы, 1989, -372б.

7. Дулатов М. Таңдамалы шығармалары. Алматы: Жазушы, 2011, -352 б.

8. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. Алматы: Рауан, 1994, 285 б.

9. Құнанбаев А. Шығармалары. Екі томдық. Алматы: Жазушы, 19887 -230,7

*Маринченко Г.**Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*

ORCID: 0000-0003-3208-0546

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-91-93](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-91-93)**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІКТ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ: ВІЗУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ***Marynchenko H.**V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv*

ORCID: 0000-0003-3208-0546

FEATURES OF THE USE OF MODERN ICT DURING THE TRAINING OF FUTURE HISTORY TEACHERS IN THE CONDITIONS OF MIXED LEARNING: VISUALIZATION OF EDUCATIONAL MATERIAL**Анотація.**

Розкрито зміст та навчальні можливості створення та використання засобів візуалізації навчального матеріалу під час підготовки майбутніх вчителів історії. Продемонстровано основні пути візуалізації навчального матеріалу за допомогою сучасних ІКТ. Розкрито важливість та необхідність унаочнення навчального матеріалу під час підготовки майбутніх вчителів історії.

Abstract.

The content and educational possibilities of creating and using educational material visualization tools during the training of future history teachers are revealed. The main features of visualization of educational material with the help of modern ICT are demonstrated. The importance and necessity of visualizing educational material during the training of future history teachers is revealed.

Ключові слова: педагогічні технології, методи навчання, візуалізації навчального матеріалу, сучасні інформаційно-комунікативні технології, хмаринки слів, інфографіка, стрічка-часу.

Keywords: pedagogical technologies, teaching methods, visualization of educational material, modern information and communication technologies, word clouds, infographics, timeline.

Організація процесу навчання в останні роки зазнала значних змін, викликаних пандемією, військовими діями та загальним процесом цифровізації суспільного життя. Однак якісна підготовка випускників, які володіють ключовими компетентностями, необхідними для реалізації майбутньої професійної діяльності, залишається пріоритетним завданням закладів освіти, особливо педагогічного спрямування. Варто також звернути увагу і на Top-10 навичок, які було озвучено під час Всесвітнього економічного форуму у Давосі в січні 2023 р., це зокрема: аналітичне мислення; творче мислення; стійкість, гнучкість та спритність; мотивація та самоусвідомлення; допитливість та навчання протягом життя; технологічна грамотність; надійність і увага до деталей; емпатія та активне слухання; лідерство та соціальний вплив; контроль якості.

Підготовка майбутніх вчителів історії в Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського здійснюється з урахуванням рекомендацій МОН України та сучасних тенденцій освітньої галузі та ринку праці. Під час проведення занять здобувачів освіти ознайомлюють не тільки з основними тенденціями та новаціями в обраній галузі, а й використовують досягнення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Зокрема це стосується візуалізації навчального матеріалу, особливо з огляду на дистанційний формат організації навчального процесу.

Візуалізація навчального матеріалу в освіті та особливості її використання під час занять не є новим у світовій та вітчизняній дидактиці. Проблемі використання принципу наочності приділяли значну увагу такі педагоги, як: В. Болтянський, І. Бурдак, А. Брушлинський, С. Гончаренко, Я. Коменський, І. Малафійк, Г. Песталоцці, Ж. Руссо, К. Ушинський, Л. Фрідман, І. Осмоловська, С. Шемедюк та ін. [1, с.237]. У їхніх працях розглядалась роль та значення наочності в утворенні, формуванні понять та продуктивній навчальній діяльності здобувачів освіти. Окремі варіації створення та використання візуалізації навчального матеріалу можна побачити на сторінках освітніх платформ «НаУрок», «Всеосвіта» та на персональних сайтах вчителів та викладачів ЗВО.

Головною метою даної роботи є аналіз можливостей використання сучасних ІКТ для візуалізації навчального матеріалу під час підготовки майбутніх вчителів історії.

Спеціалісти стверджують, що більшість людей якнайкраще сприймає візуальну інформацію – вона швидше систематизується, а кольорові образи завдяки включенню емоційної складової сприймаються набагато краще. Візуалізація (з лат. visualis, «зоровий») – загальна назва прийомів унаочнення, створення умов для зорового спостереження та аналізу.

Доцільність використання візуалізації знань продиктована необхідністю їх представлення у ви-

гляді, найбільш зручному новим потребам сучасного покоління здобувачів освіти. Психологи характеризують це покоління, як нову культуру сприйняття знань, яка формується як реакція на стрімке зростання інформаційних потоків, переважно у візуальній формі. Особливостями такого мислення є здатність швидко перемикатися між смисловими фрагментами, висока швидкість обробки інформації, перевага до сприйняття інформації в образному вигляді, але разом з тим непристосованість до сприйняття лінійної, однорідної інформації, в тому числі довгих книжкових текстів.

Візуалізація дозволяє переводити навчальну інформацію, що надходить по різних каналах сприйняття, у візуальну форму, що підвищує швидкість обробки і засвоєння матеріалу за рахунок найбільш ефективних способів роботи з ним.

Для кращого засвоєння навчального матеріалу та підвищення розумової активності здобувачів освіти, провідні педагоги та методисти України рекомендують використовувати інтерактивні методи навчання і залучення візуального контенту. Для візуалізації навчального матеріалу на кожному уроці історії найкраще, на нашу думку, є використання інфографіки.

Інфографіка, або інформаційна графіка, – це спосіб подання ключової інформації за допомогою зображень, чисел, дуже коротких текстових даних. Інфографіка – це засіб подання інформації в незвичній і візуально привабливій формі: поєднання слів, чисел, картинок, таблиць, ілюстрацій, кольорів – усього, що допомагає зрозуміти суть повідомлення максимально швидко, легко та ефективно.

Цей інструмент дає можливість перетворити складний для сприйняття текст чи масив числових даних на яскраву графіку. Основна увага тут зосереджується на ключовому змісті, що допомагає зробити будь-яку інформацію значно доступнішою для сприйняття. Інфографіка дозволяє здобувачам освіти працювати з інформацією та засвоїти її через домінуючий тип інтелекту [2, с. 319].

Інфографіка виступає як багатофункціональний інструмент, область застосування якого в освіті може бути досить широкою: навчальні заняття, проєкт, дослідницька діяльність, самоосвіта.

Інфографіка може виступати як супровід усного виступу викладача під час лекції/семінару (тобто педагог готує її самостійно заздалегідь) або стати результатом спільної роботи викладача та здобувачів освіти під час аудиторного заняття, або результатом самостійної індивідуальної творчості здобувачів або колективної роботи.

Процес роботи з нею включає всі рівні мислення. Здобувач освіти, провівши власне дослідження з теми, аналізує матеріал, виділяє акценти і самостійно створює інфографіку. Робота над нею сприяє більш ретельному вивченню матеріалу, розвиває критичне мислення.

З допомогою сучасних онлайн-сервісів працювати над інфографікою можна колективно або самостійно, що дозволяє формувати у здобувачів освіти навички роботи в команді. На сьогодні існує

достатньо он-лайн ресурсів для створення інфографіки, наприклад, «Infogr.am», «Canva», «Genial.ly», «Easel.ly», «Vizualize.me», «Venngage», «Draw.io.» та інші сервіси, які є досить простими у користуванні [3].

Для створення інфографіки можна обрати шаблон на будь-яку тему, графічно унаочнити дані та поділитися інфографікою. У шаблонах інформацію можна викласти у вигляді зрозумілої структурованої схеми, виділивши ключові цифри та факти. Це інструменти, які найбільше підходять для створення схем, графіків і карт. Деякі сервіси мають можливість завантажити фото й відео, для того щоб зробити інфографіку інтерактивною. Всі шаблони піддаються редагуванню, тому навіть із найбільш далекого до вашої теми зображення можна зробити потрібну візуалізацію. Варто зазначити, що сервіси максимально прості у використанні. Однак хочемо звернути увагу, на певні поради, які стануть в нагоді при розробці першої інфографіки.

Найкращі приклади інфографіки підтримують однаковий баланс між текстом і візуальними елементами. Для унаочнення теоретичного матеріалу з курсу історії, стане в нагоді сайт «101 причина любити Україну», де розміщено достатню кількість прикладів інфографіки для використання на уроках історії від пояснення питань соціально-економічного характеру до розкриття проблем, перспектив і надбань українського народу в культурній сфері [4].

Доволі цікавими для візуалізації навчального матеріалу є так звані «хмаринки слів».

Хмара слів (хмара тегів, або зважений список) – це візуальне відтворення списку слів, категорій, міток чи ярликів на єдиному спільному зображенні. За допомогою хмар слів можна візуалізувати термінологію з певної теми у більш наочний спосіб. Це сприяє швидкому запам'ятовуванню інформації.

Залучення цього методу доречно на уроках з будь-якої навчальної дисципліни. Наприклад, на уроках фізики, хімії чи математики за допомогою такої демонстрації можна робити термінологічні чи формалізовані добірки з теми. Хмару слів можна легко згенерувати власноруч з використанням спеціальних програм. Тут варто назвати такі: Word Art Generator (від Word Art Maket, Word Cloud (від Smart Puffin), Word Cloud-2018, Wordart, Облака тегов, Quiz Cloud, Word Cloud; Word Art in words, Word Art Designer. Це мобільні додатки, які дозволяють створювати гарні та яскраві хмаринки слів на смартфоні або планшеті. Найбільш вдалим, на нашу думку, є хмаринки слів створення безпосередньо під час заняття. Дуже корисним для цих прийомів є сервіси Mentimeter, Pollev, AnswerGarden, Ahaslides, Flinga – сервіси для створення хмаринки слів, опитувань в реальному часі on-line. Такі хмаринки створюються здобувачами освіти під час будь-якого етапу уроку і розкривають рівень обізнаності здобувачів освіти з теми заняття [5, с. 464].

Проілюструвати важливі події та наглядно продемонструвати їх розвиток у часі так, щоб зрозуміли здобувачі освіти допоможуть викладачу, і не

тільки історичних дисциплін, стрічки часу або тайм-лайн.

«Стрічка часу» (англ. Timeline) – це шкала часу, на яку в хронологічній послідовності наносяться події. Найчастіше стрічка часу являє собою горизонтальну лінію з розміткою по роках (або періодах) із зазначенням, що відбувалося в той чи інший час.

Робота зі стрічкою (лінією) часу належить до традиційних прийомів формування хронологічних уявлень та вмінь поряд зі складанням хронологічних та синхроністичних таблиць. Цей засіб наочного навчання дає змогу формувати уявлення про лінійність, незворотність часу, різні категорії часу (століття, тисячоліття, еру) за допомогою графічних образів. Він дає змогу проілюструвати поняття послідовності та тривалості історичних подій і процесів конкретними графічними зображеннями [6, с.51].

Це максимально простий, зручний і зрозумілий формат подачі інформації, що сподобається здобувачам будь-якого віку, і який підходить для більшості аудиторних занять. Увесь секрет у тому, що візуальний контент, який супроводжує стрічку часу, допомагає здобувачам послідовно все запам'ятовувати.

Тайм-лайни викладач може створити самостійно, аби продемонструвати здобувачам освіти певну послідовність, а можете запропонувати створити таку шкалу самотужки як елемент самостійної чи групової роботи. Найбільш доречними такі завдання будуть вже наприкінці вивчення теми, а етапі повторення вивченого матеріалу вони – ідеальні. Стрічки часу можна малювати, робити аплікації,

звичайним Word'ом або скористуватися спеціальними інтернет-ресурсами, наприклад Tiki-Toki, My Histro, Preceden, Timetoast, Timeline.JS, Histogramy, SmartDraw, «Time.Graphics».

Використання візуального контенту дійсно сприяє кращому розумінню теоретичного матеріалу з теми, дає можливість прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки, покращує запам'ятовування ключових дат, подій та фактів. *Буктрейлер, Гіфи та соціальні мережі, Інтернет-меми*

Список літератури:

1. Багрій К.Л. Наочність у викладанні та її значення в навчальному процесі. Проблеми освіти та методика викладання у вищій школі. 2016. Вип. I (61). С. 260-268.

2. Маринченко Г., Маленко Д. Інфографіка – універсальний інструмент візуалізації навчального матеріалу на уроках історії. Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference. Florence, Italy., 2023. Pp. 319-322.

3. Безкоштовні онлайн-ресурси для створення інфографіки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://studway.com.ua/infogr-resursi/>

4. 101 причина любити Україну – Україна Incognita [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/101-prychyna-liubyty-ukrainu>

5. Маринченко Г., Моцак С. Формування критичного мислення студентів під час вивчення дистанційного навчання. International scientific journal «Grail of Science». № 4 (May, 2021). p. 463-467.

6. Пометун О. І. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник / О.І. Пометун, Н.М. Гупан, В. С. Власов. Київ, 2018. 208 с.

*Лісовська Т. А.,**канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної освіти Миколаївського
національного університету ім. В.О. Сухомлинського**Тесленко С.О.**канд. пед. наук, старший викладач,
кафедри дошкільної освіти Миколаївського
національного університету ім. В.О. Сухомлинського*[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-34193-94-96](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-34193-94-96)**МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ГУМАННО-ОСОБИСТІСНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ
ВИХОВАТЕЛІВ ЗДО***Lisovska T.A.,**PhD, Associate Professor
Associate Professor of the Preschool Education Department of
Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University
Mykolaiv (Ukraine)**Teslenko S.O.**PhD, teacher of the Preschool Education Department of
Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University
Mykolaiv (Ukraine)***METHODS OF FORMING HUMANE AND PERSONAL CULTURE OF FUTURE PRESCHOOL
TEACHERS****Анотація.**

У статті висвітлено експериментальну методику формування гуманно-особистісної культури майбутніх фахівців дошкільної освіти. Обґрунтовано важливість гуманно-особистісної культури і інноваційної діяльності педагога. Розглянуто основні компоненти гуманно-особистісної культури студента, визначено принципи її формування під час навчання в закладі вищої освіти. Подано теоретичне обґрунтування обраних критеріїв і змістову характеристику рівнів сформованості гуманно-особистісної культури студентів.

Abstract.

The article highlights an experimental methodology for the formation of human and personal culture of future specialists in school education. The importance of human and personal culture and innovative activity of a teacher is substantiated. The main components of the student's human and personal culture are considered, the principles of its formation during studying in a higher education institution are determined. The theoretical substantiation of the selected criteria and the content characteristics of the levels of formation of students' human and personal culture are presented.

Ключові слова: професія, майбутні педагоги, гуманно-особистісна культура, цінності.

Keywords: profession, future teachers, humane and personal culture, values.

Модернізація вищої школи в Україні стимулює пошук нових підходів до професійної підготовки студентів, в якій значне місце посідає проблема формування професійної культури майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, що передбачає побудову освітнього процесу на засадах гуманізації та збереження надбань національної і світової культури. З огляду на зазначене, перед сучасною вищою школою поставлені завдання забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти, котрі б були спроможними на високому професійному рівні виконувати своє призначення.

Формування гуманно-особистісної культури майбутнього вихователя залишається важливим напрямком у підготовці майбутнього фахівця дошкільної освіти. У процесі оволодіння професійною діяльністю формуються професійно важливі якості фахівця, котрі і будуть визначати його професійну

успішність. Суспільство сьогодні потребує активного, творчого фахівця своєї справи, здатного знайти своє місце в житті, самовизначитися та реалізувати себе. Головним напрямом виховання майбутніх фахівців повинно стати засвоєння певних цінностей та розвиток ціннісного ставлення до соціального, природного оточення та самого себе. Саме тому, у підготовці вихователя закладу дошкільної освіти важливу увагу приділяємо формуванню гуманно-особистісної культури студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Зазначимо, що теоретичними позиціями побудови експериментальної методики виступили загально-педагогічні принципи навчання.

Провідними з-поміж них виступили такі: принцип культуровідповідності; принцип діяльнісного навчання, принцип ситуативності, згідно з яким було розроблено ситуації (ситуації вибору, ситуації

аналізу, ситуації поведінки, комунікативні, ситуації оцінки тощо).

Гуманно-особистісна культура – це складний концепт, який охоплює систему цінностей, норм, проявів та вмінь, які сприяють формуванню людини як гармонійної особистості, здатної співіснувати в суспільстві та бути взаєморозуміючою, толерантною, відкритою та емпатичною. Гуманно-особистісна культура вихователя закладу дошкільної освіти характеризується підвищеною здатністю побудувати відносини з дітьми, батьками та колегами на основі гуманних цінностей, емпатії та розуміння.

Нами було визначено такі критерії та показники сформованості гуманно-особистісної культури майбутнього вихователя ЗДО: когнітивний критерій (знання про людину, про соціум, сучасні виховні парадигми, про способи та методи гуманістичної взаємодії з дітьми, знання про якості гуманно-особистісної культури виховання); мотиваційний критерій (розвиненість духовно-моральних почуттів, етичних та естетичних ставлень студентів; наявність мотивації участі у виховній та громадсько-корисній діяльності університету; бажання дотримуватися гуманно-особистісної культури, рефлексивно-діяльнісний критерій (гуманістичні орієнтації та способи поведінки (ставлення до професійної діяльності, до інших, до себе, до дітей, до соціуму); навички роботи над собою та гуманної взаємодії з дітьми та оточуючими та виокремлено три рівні готовності: високий, середній, низький.

Високий рівень сформованості гуманно-особистісної культури є характерним для студентів, які виявляють ґрунтовні знання власних індивідуальних особливостей, усвідомлюють професійний ідеал, знання про людину, про соціум, сучасні виховні парадигми, про способи та методи гуманістичної взаємодії з дітьми, знають методик впливу на них; їх вирізняє добра обізнаність у питаннях гуманістичного напрямку розвитку суспільства, дотримуються загальнолюдських гуманістичних цінностей та розвивають їх, прагнуть до гуманістичних ідеалів і орієнтирів, мають гуманістичний світогляд, що виражається у наявності стійких життєвих принципів та переконань гуманістичного спрямування, упевненість у собі, висока мотивація до удосконалення професійної діяльності.

За результатами проведеного констатувального етапу експериментальної роботи було виявлено, що в цілому переважає середній рівень сформованості гуманно-особистісної культури майбутнього фахівця. Що спонукало нас до розробки експериментальної методики формування гуманно-особистісної культури майбутніх вихователів.

Експериментальна методика проводилася в три етапи: Перший – підготовчий етап, був зорієнтований на вивчення умов та діагностику рівнів сформованості гуманно-особистісної культури студентів. Другий (теоретичний) етап передбачав формування у студентів мотивації до формування гуманно-особистісної культури, чітких уявлень про професійний ідеал, знання про людину, про соціум, сучасні виховні парадигми, про способи та методи

гуманістичної взаємодії з дітьми, знання методик впливу на них, уміння логічно та абстрактно мислити, відстоювати та обґрунтовувати власну позицію. Третій (творчо-практичний) етап передбачав створення креативного освітнього середовища на засадах творчої взаємодії викладача і студентів у процесі удосконалення професійної діяльності, зорієнтованого на сформованість у майбутніх вихователів гуманістичних орієнтацій та способів поведінки (ставлення до професійної діяльності, до інших, до себе, до дітей, до соціуму), навички роботи над собою та гуманної взаємодії з дітьми та оточуючими, володіння методами професійного самовдосконалення умінь та навичок.

Для реалізації поставлених завдань нами було визначено такі педагогічні умови формування гуманно-особистісної культури майбутніх вихователів, а саме: створення освітнього середовища спрямованого на формування системи ціннісних орієнтацій, професійно-особистісної мотивації студентів; удосконалення змісту, форм, методів освітнього процесу у ЗВО, спрямованого на формування гуманно-особистісної культури майбутніх вихователів; залучення студентів до професійно-методичної діяльності з метою накопичення власного досвіду та формування в них здатності до саморозвитку.

Для реалізації першої умови, зокрема на перших етапах формувального експерименту, було використано систему заходів, які сприяли розвитку системи ціннісних орієнтацій та професійно-особистісної мотивації студентів (групові та індивідуальні бесіди, практичні та тренінгові вправи, ігри тощо). Ефективними формами роботи виступили бесіди, тренінги, ділові ігри. Нами було розроблена тематика бесід з проблемних питань формування ціннісних орієнтацій у майбутнього фахівця. Наприклад, бесіда з теми: «Різноманітність і взаєморозуміння в сучасному суспільстві». Під час обговорення проблемних питань, студенти мали можливість обговорити, що вони вважають основою гуманності і взаєморозуміння; чому так важливо поважати різноманітність культур та особистості. Зміст практичних занять, що передбачав формування гуманно-особистісної культури майбутніх вихователів, полягав у колективному обговоренні теоретичних питань, повідомлень, виконання та захист науково-дослідних завдань тощо. Основні методи, що використовуються: проблемні завдання та ситуації, дискусії, ділові ігри, перегляд та обговорення відеозаписів освітнього процесу, тренінги.

Особливе значення для студентів на етапі самовизначення має позитивний образ педагога. Вірець виступає проекцією потенціалу, моральних якостей, духовних цінностей та орієнтацій, гуманістичного способу мислення, творчого характеру діяльності педагога. Так студентами було дано завдання описати ідеальний образ вихователя та сформулювати своє власне педагогічне кредо, використовуючи такий початок: «Для мене як для вихователя головним у професії є...»; також виконати завдання на самодіагностику професійно-особистісних якостей.

Особливу увагу під час навчання майбутніх вихователів приділяють ознайомленню з педагогічною спадщиною педагогів-гуманістів. Так, наприклад підготовка та захист проєктів з авторських концепцій (Я.А. Коменського, І.Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К.Д. Ушинського та ін.).

Такі завдання сприяють розвитку у майбутніх вихователів культуроподібного, гуманістично зорієнтованого світогляду, усвідомлення цінності світового педагогічного досвіду з погляду його значущості для сучасної дошкільної освіти особливо в умовах воєнного стану.

Для реалізації другої педагогічної умови, було розроблено спецкурс «Гуманно-особистісна культура вихователя закладу дошкільної освіти».

Під час проходження цього курсу студенти мали можливість не тільки прослухати теоретичний матеріал, а й висловлювати власну думку, оцінювати рівень сформованості гуманно-особистісної культури власний та інших студентів групи.

В аспекті дослідження вважаємо, що для створення умов для формування гуманно-особистісної культури майбутнього фахівця необхідно занурити майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в організований освітній процес, що ґрунтується на використанні змодельованих педагогічних ситуацій. Створення таких ситуацій та їх розв'язання сприятиме формуванню необхідних фахових компетентностей, розвитку важливих для здійснення професійної діяльності особистісних якостей. Саме тому для реалізації третьої педагогічної умови нами було використано педагогічні ситуації.

Для формування у студентів гуманно-особистісної культури було заплановано та проведено виховні години «Людяність у Вашому розумінні»; «Які моральні норми виявляються у рисах вільної людини», «Сутність моралі», «Виховання – мистецтво пізнання людини».

У забезпеченні якісної фахової підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та у створенні умов для розвитку гуманно-особистісної культури особливо помітний внесок належить заняттям з використанням інтерактивних технологій навчання, котрі ґрунтуються на взаємодії усіх учасників освітнього процесу. Проілюструємо

прикладами. Інтерактивними методами та прийомами виступили інтерв'ю («Моральні цінності сучасного педагога», «Ідеальний портрет сучасного вихователя»); диспути («Яка вона – моральна особистість»); дебати («Що таке самопожертва»); «Незакінчені речення» («Вихователь повинен проявляти моральну активність, тому що»); ділові ігри («Я-вихователь. Я-людина»); «Приклади зі свого життя», під час яких студенти висловлювали власні пропозиції і намагалися самостійно доводити їх справедливості, що сприяло засвоєнню нових знань. Також використовувались інтерактивні вправи, як «Хто Я?» у ході виконання якої, кожен студент мав можливість замислитися над тим, ким він є, проаналізувати власні недоліки та переваги, визначити риси найбільш цінні в контексті професійного життя, а також ті, котрі можливо, заважають досягати певного успіху. Саме на основі цієї вправи, студенти створювали портфоліо, котре включало бачення студентами своєї гуманно-особистісної культури. Під час виконання вправи «Знаю. Бажаю дізнатись. Дізнався», метою якої було формування світоглядної мотивації, студентам запропонували таблицю, котру необхідно було заповнити у кілька кроків: спочатку вони записували свої наявні знання й можливість їх реалізації у професійній діяльності, потім вказували свої бажання стосовно набуття нових знань, на завершення фіксували те, що вони дізналися. Результати прикінцевого етапу засвідчили, що в експериментальній групі гуманно-особистісна культура була сформована переважно на високому (20%) й достатньому (16%) рівнях.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, щодо необхідності формування гуманно-особистісної культури в майбутніх фахівців дошкільної освіти під час їхнього навчання у закладі вищої освіти. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні сутності і структури професійної культури як важливої складової гуманно-особистісної культури майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Colloquium-journal №34 (193), 2023

Część 1

(Warszawa, Polska)

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Czasopismo jest zarejestrowany i wydany w Polsce. Czasopismo publikuje artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Magazyn jest wydawany w języku angielskim, polskim i rosyjskim.

Częstotliwość: co tydzień

Wszystkie artykuły są recenzowane.

Bezpłatny dostęp do elektronicznej wersji magazynu.

Przesyłając artykuł do redakcji, autor potwierdza jego wyjątkowość i jest w pełni odpowiedzialny za wszelkie konsekwencje naruszenia praw autorskich.

Opinia redakcyjna może nie pokrywać się z opinią autorów materiałów.

Przed ponownym wydrukowaniem wymagany jest link do czasopisma.

Materiały są publikowane w oryginalnym wydaniu.

Czasopismo jest publikowane i indeksowane na portalu eLIBRARY.RU,

Umowa z RSCI nr 118-03 / 2017 z dnia 14.03.2017.

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak, Ewa Kowalczyk**

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

Format 60 × 90/8. Nakład 500 egzemplarzy.

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>